

**EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR
FÖLDTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA**

Vezető: Dr. Monostori Miklós DSc egyetemi tanár

FÖLDRAJZ – METEOROLÓGIA PROGRAM

Vezető: Dr. Gábris Gyula DSc egyetemi tanár

Osváth László

**A NONPROFIT SZÉKTOR FÖLDRAJZI KÉPE
MAGYARORSZÁGON**

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

TÉMAVEZETŐ:

DR. NEMES-NAGY JÓZSEF DSc

EGYETEMI TANÁR

Regionális Tudományi Tanszék

BUDAPEST

2009

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	2
1. Bevezetés	4
1.1. A nonprofit szektor meghatározása.....	4
1.2. A kutatás fő célkitűzései, forrásai, módszerei.....	7
1.2.1. Az empirikus vizsgálatok szakirodalmi megalapozása.....	8
1.2.2. Az empirikus kutatások fő vizsgálandó kérdéskörei.....	13
1.2.3. A területi elemzések információs bázisa.....	15
1.3. Az önkéntes szektor főbb történelmi átalakulásainak áttekintése a XIX. századtól napjainkig.....	18
2. A nonprofit szervezetek eltérő szerepei a társadalmi fejlődésben	25
2.1. A nonprofit szervezetek szolgáltató szerepe	25
2.1.1. A nonprofit szektor szolgáltató szerepének fejlődése Magyarországon .	32
2.2. A nonprofit szervezetek érdekképviselési szerepe	36
2.2.1. A civil társadalom fogalmának értelmezése.....	36
2.2.2. A civil szervezetek társadalmi funkciói	40
2.2.3. Az érdekképviselési tevékenység fejlődése Magyarországon	44
2.3. A nonprofit szervezetek közösség-szervező szerepe.....	51
2.3.1. A társadalmi tőke fogalmának értelmezése.....	51
2.3.2. A társadalmi tőke és a fejlődés összefüggése.....	52
2.3.3. Társadalmi tőke és a civil szervezetek kapcsolata	54
2.3.4. A társadalmi tőke jellemzői és átalakulásai Magyarországon	56
2.3.5. A társadalmi civil aktivitás jellemzői Magyarországon	59
2.4. A nonprofit szektor társadalmi szerepeinek összefüggései.....	61
3. A nonprofit szektor területi jellemzői Magyarországon.....	63
3.1. A nonprofit szervezetek eltérő területi megjelenése térségi szintenként	64
3.2. A nonprofit szektor belső tagoltsága.....	69
3.2.1. A nonprofit szervezetek tevékenységcsoportonkénti megoszlása	69
3.2.2. A nonprofit szervezetek szervezeti formacsoportonkénti eloszlása.....	71
3.2.3. A nonprofit szektor erőforrásainak területi különbségei.....	73
3.3. A szervezeti kapacitás területi különbségei	77
3.4. A nonprofit szektor kapcsolatai a társadalom és gazdaság egyes jellemzőivel .	83
3.4.1. A nonprofit szektor összefüggése a népesség területi jellemzőivel	84

3.4.2. A nonprofit szektor és a foglalkoztatottság összefüggése.....	85
3.4.3. A nonprofit szervezetek kapcsolata a társadalmi szolgáltatásokkal.....	86
3.4.4. A nonprofit szektor gazdasági fejlettséggel való összefüggése	88
3.5. Átalakulási folyamatok a térszerkezetben.....	91
3.5.1. A tevékenység szerkezet átalakulásának hatása a térszerkezetre	91
3.5.2. Állandóság és átalakulás a nonprofit szektor térszerkezetében	95
3.5.3. A nonprofit szektor időbeli átalakulásának területi és településtípusonkénti vetülete	98
4. Budapest szerepe a nonprofit szektorban	104
4.1. A főváros szerepét erősítő tényezők a nonprofit szektorban	104
4.2. Budapest nonprofit szektorban betöltött súlyának változása	106
4.3. Budapest és Pest megye viszonya	109
4.4. Budapest ellentmondásos helyzete az ország nonprofit szektorában.....	112
5. Megyeszékhelyek szerepe a nonprofit szektorban	116
5.1. A megyeszékhelyek szerepét erősítő tényezők a nonprofit szektorban	116
5.2. A megyeszékhelyek közötti különbségek és átalakulások	120
5.3. Megyék és megyeszékhelyek viszonya	123
6. Összefoglalás	128
6.1. A nonprofit szektor társadalmi fejlődésben játszott szerepe.....	128
6.2. A nonprofit szektor társadalmi szerepeinek megjelenése Magyarországon ..	130
6.3. A magyar nonprofit szektor területi és települési jellemzői	131
Irodalomjegyzék	140
Mellékletek	149

1. Bevezetés

A nonprofit szektor növekedése és térnyerése a fejlett nyugati democráciákban már az 1970-es években megindult. A szektor szervezetei újszerű, rugalmas megoldásokat kínáltak a túlméretezett és rossz struktúrájú állami szolgáltatások megújítására, a válságba jutott, túlköltekező jóléti államok számára. Miután a kormányok felismerték a bennük rejlő lehetőséget, mint fontos szövetségesekre tekintettek rájuk a válság megoldásában.

A világ kevésbé fejlett részein az 1970-es évektől sorozatban végbemenő demokratikus politikai fordulatokban játszott kiemelkedő szerepük szintén e szervezeti körre irányították a figyelmet.

A piac és állam mellett kialakuló „harmadik szektor” jelensége a gazdaság- és társadalomtudományok érdeklődését is magára vonta. A közgazdaságtan úttörőit követve ma már számos diszciplína foglalkozik a nonprofit szektorral. Nyilvánvalóvá vált, hogy a nonprofit szervezetek nemcsak egyedi, innovatív szolgáltatásaik révén játszanak szerepet a fejlődésben, hanem a demokratikus érdekképviselet működtetésével, és társadalmi a tőke formálásával is jelentősen hozzájárulnak ahhoz.

Magyarországon a fejlett democráciáktól eltérően, csak később, a pártállami rendszer lebomlásával összefüggésben indult intenzív növekedésnek a nonprofit szektor. A hazai kutatók nagyon korán felismerték társadalmi jelentőségét, és kezdetektől bekapcsolódtak a nemzetközi kutatásokba. Ugyanakkor a döntéshozó testületek részéről sokkal inkább a nyugati minták követésének, és az Európai Unió elvárásainak köszönhető, hogy súlya folyamatosan növekszik, mintsem a társadalmi-gazdasági fejlődésben és a demokrácia működtetésében játszott fontos szerepük széleskörű felismerésének és elismerésének.

1.1. A nonprofit szektor meghatározása

A nonprofit szektor nagyon sokarcú, összetett társadalmi szegmens, ezért nehéz olyan egyszerű meghatározást találni rá, amely minden részterületét tökéletesen leírná. A szektorra vonatkozó fogalmak széleskörű hétköznapi, gyakorlati használata mellett a sokáig hiányzó, több tudományterületről származó, még ma sem teljesen egységes teoretikai keretek törvényszerűen szűlték az eltérő értelmezéseket, a fogalmi zűrzavart és félreértéseket. Bartal Anna Mária (2005) a német, francia és olasz nyelvterület mindegyikén legalább három, csak angolszász nyelvterületen kilenc különböző elnevezést gyűjtött össze lényegében ugyanarra a szervezeti körre vonatkozóan, amely a nonprofit szektort alkotja, és amelyek jellemzően árnyalatnyi

megközelítésbeli különbségeket tükröznek csupán. A magyar nyelvben is számos, közel azonos jelentésű kifejezés él egymás mellett: nonprofit szektor, harmadik szektor, civil szektor, önkéntes szektor, NGO¹-k stb. Az eltérő jelzős szervezeteknek a különböző szövegösszefüggésekben való használata segíthet a szektor sokféleségének leírásában, a használó szándéka szerint az éppen aktuális értelmezésekben jelentkező különbségek érzékeltetésében. A hétköznapi tapasztalatom ugyanakkor az, hogy a különböző fogalmak értelmezése sokszor ad hoc jellegű, inkább a zavart fokozza, mintsem a pontosságot szolgálja, emellett a társadalom különböző szereplői sokszor teljesen eltérő értelemben használják a nonprofit szektor fogalomkörét. Az értekezés törekszik a sokszínű szóhasználatot felhasználni az árnyalatnyi értelmezési különbségek érzékeltetésére az szövegkörnyezetben, számolva azzal, hogy esetleg az adott szóhasználat helyességéről megoszlanak a vélemények. Ez azért is indokolt, mert a Magyarországon leginkább elterjedt, neutrálisnak szánt „nonprofit” kifejezés sok esetben az egyes kontextusokban egyáltalán nem hangzik semlegesén, és kevésbé fejezi ki a szövegben aktuálisan közlendő tartalmat.

Noha a tudományos vizsgálatok már sokkal korábban megkezdődtek, a szektor széles körben elfogadott tudományos meghatározását csupán a John Hopkins Egyetem 1990-es évek elejétől indított nemzetközi összehasonlító kutatásai formálták ki. A nonprofit szektor kezdeti vizsgálatait a jóléti államok két szektorra (a piacra és az államra) támaszkodó szolgáltató rendszereinek válsága és megújítása motiválta. Ehhez igazodva a nonprofit szektornak a két szektor melletti harmadik szektorként való definiálása került előtérbe, így a meghatározás fő elemévé vált a másik két, illetve az informális szektortól való elhatárolás. Bartal Anna Mária (2005), Kuti Éva (1998a) és Salamon, L. M.-Anheier, H. K. (1995) a lehatárolásnak három fő dimenzióját különböztetik meg, amelyek a nonprofit szektort alkotó nonprofit szervezetek csoportját az állami és a profitorientált szervezetektől, valamint az informális szektortól elkülönítik. (1) Kormánytól való függetlenség: intézményes elkülönülés és autonómia. (2) Profitszétosztás tilalma: a szervezeteket nem profit célok vezérlik. (Nem a profitszerzés tilalmáról van szó, csupán arról, hogy a keletkezett profitot nem oszthatják szét tagjaik, alapítók, vezetők között, hanem azt az eredeti célokra vissza kell forgatni.) (3) Intézményesültség: hivatalosan bejegyzett szervezetek.

¹ NGO (non-governmental organizations) – nem kormányzati szervezetek. A kifejezés értelmezése nem egységes, Kondorosi Ferenc (1998) megfogalmazásában: „Az NGO olyan nyitott, önkéntes alapon szerveződő, nem választott egyének csoportja, akik közös célok megvalósítására törekednek az önmaguk által meghatározott szervezeti keretekben és működési szabályok szerint. A meghatározó tényező a tevékenység, amely nem közvetlen gazdasági célokat szolgál, nem törekszik a tagok között szétosztandó nyereség elérésére (vagyis non-profit jellegű), de célja lehet a tagok gazdasági előmenetelének segítése is.” (Kondorosi F. 1998. p. 72.). Az NGO fogalmát nagyon gyakran (de nem kizárólagosan) nemzetközi ügyekhez, nemzetközi cselekvéshez kötik.

A lehatárolások mellett a John Hopkins Egyetem kutatói vizsgálataikhoz egyéb kritériumokat is meghatároztak a nonprofit szervezetek egységes értelmezéséhez. (4) Önkormányzatiság: tevékenységüket maguk határozzák meg működési szabályzatban és vezetőségük révén. (5) Önkéntesség, öntevékenység: valamilyen mértékben jelen van a szervezet életében.

Mindezek mellett a kutatók szubjektív megfontolásból kizárták a vizsgálatból (6) a vallási, hitéleti tevékenységet folytató szervezeteket² és (7) a politikai pártokat³.

A nonprofit szektor ilyen módon történő lehatárolása nem teljesen egyértelmű, számos ponton vitatható, ugyanakkor használata a későbbi kutatások során széles körben elterjedt. A meghatározást a kutatók gyakran csak alapnak tekintik, és kiegészítik egyéb kritériumokkal, mint például (8) a jótékonyág, (9) a civil kezdeményezés, (10) a közhasznúság, (11) közjő szolgálata (Kuti É. 1998a).

A lehatárolás valójában a nonprofit szektort alkotó nonprofit szervezeteknek csupán egy ideáltípusát adja meg, a felsorolt feltételeknek az egyes szervezetek eltérő mértékben felelnek meg. Szinte mindegyik kritérium tekintetében számos átmeneti szervezet elképzelhető, melyek csak részben tesznek eleget a meghatározásnak. Salamon, L. M.-Anheier, H. K. (1996) ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „...[a nonprofit szektor szervezetei] együttesen osztoznak egy olyan attribútum készleten, amely együttesen elkülöníti őket a társadalom másik két nagy szegmentumától, a piactól és az államtól.” (Salamon, L. M.-Anheier, H. K. 1996. p. 4.).

A nonprofit szektor harmadik szektorként, a piaci, állami és informális szektortól való elkülönítéssel való meghatározása kétségkívül okot adhat a kritikákra, ugyanakkor tény, hogy a korábbi fogalmi tisztázatlanságok után az ily módon kínált értelmezési keret kiemelkedő hatással volt a későbbi kutatások fejlődésére, és kétségkívül meghatározó ma is a nonprofit szektor értelmezésében.

A magyar jog nem definiálja tételesen a nonprofit szervezet, nonprofit szektor fogalmát, az 1997. évi CLVI. törvény a közhasznú szervezetekről (az úgynevezett „nonprofit törvény”) is csak a hatálya alá tartozó szervezeti formákat sorolja fel, ezek: a társadalmi szervezet⁴ (kivéve a

² Az egyházak, felekezetek nem szerepeltek a vizsgálatban, de a vallási színezetű szolgáltató nonprofit szervezetek igen.

³ Nem szerepeltek a kutatásban a pártok, amelyek kormányzati pozícióba szeretnék juttatni képviselőiket, de bekerültek az érdekképviseleti szervezetek, jogvédők, környezetvédők, akik közvetetten próbálják befolyásolni a politikát.

⁴ Társadalmi szervezet: olyan az egyesülési jogról szóló törvény alapján (II/1989) önkéntesen létrehozott, önkormányzattal rendelkező szervezet, amely az alapszabályban meghatározott célra alakul, nyilvántartott tagsággal rendelkezik, és céljának elérésére szervezi tagjai tevékenységét. Társadalmi szervezet elsődlegesen gazdasági-vállalkozási tevékenység végzése céljából nem alapítható. Az egyesülési jog alapján fegyveres szervezet nem hozható létre. Magánszemélyek, jogi személyek, valamint ezek jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetei hozhatják létre és működtethetik tevékenységük célja és alapítóik szándéka szerint. Társadalmi szervezet a politikai párt, a szakszervezet, a tömegmozgalom, az érdekképviseleti szervezet, az egyesületet vagy más – az egyesülési törvény rendelkezéseivel nem ellentétes – szervezet. (II/1989)

biztosító egyesületet és a politikai pártot, valamint a munkáltatói és a munkavállalói érdekképviselői szervezetet), az alapítvány, a közalapítvány, a közhasznú társaság, a köztestület. A jog által kialakított szervezeti formák, az intézményesültség kritériuma alapján, mégis a szervezetek besorolásának fontos keretét adják. A három másik szektortól való elhatárolás jogi értelemben a következő módon adható meg: (1) nem profit célú szervezet, (2) nem költségvetési gazdálkodást folytató intézmény (3) önálló jogi személyként jegyezték be (Bartal A. M. 2005). A jogi lehatárolás, ebben az értelemben, magában foglalná az egyházakat és a politikai pártokat is, melyeket a jogi gyakorlat valójában a többi szervezettől külön szabályoz (Bartal A. M. 2005).

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) szektor fogalma a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a John Hopkins Egyetem kutatásában kifejlesztett kritériumokra épült, valamint a jogi szervezeti formák kínálta lehetőségekhez igazodott. A nonprofit statisztika az általa felmért szervezeti formákat „alapítványok” és „társas nonprofit szervezetek” szervezeti formacsoportokra bontva tárgyalja, ezekbe a következő szervezeteket sorolja:

I. Alapítványok: a) (magán)alapítványok, b) közalapítványok.

II. Társas nonprofit szervezetek: a) egyesületek, b) egyesülések, c) közhasznú társaságok, d) köztestületek, e) munkavállalói érdekképviselőket, f) szakmai és munkáltatói érdekképviselőket, g) nonprofit intézmények.

(Bocz J.-Géring Zs.-Kmetty Z. et al. 2006).

A KSH tehát a meghatározásából kizárja a politikai pártokat, az egyházakat⁵, valamint a jogilag ide tartozó, de a profitszétosztás tilalmának meg nem felelő önkéntes kölcsönös biztosító pénztárakat.

Bartal Anna Mária (2005) összehasonlítja a jogi, statisztikai és tudományos lehatárolás alapján a nonprofit szektorba sorolható szervezeti formákat Magyarországon, eszerint a statisztikai és tudományos alapon besorolt szervezeti formák megegyeznek egymással, ami jó lehetőséget kínál a KSH által meghatározott keretekhez igazodó empirikus elemzések elvégzésére.

1.2. A kutatás fő célkitűzései, forrásai, módszerei

Az értekezés célja a magyar nonprofit szektor földrajzi, elsősorban területi szempontú vizsgálata. Ennek érdekében a dolgozat a nonprofit szektor fejlődését a társadalmi folyamatokkal

⁵ Az egyházak besorolása a nemzetközi gyakorlatban erősen vitatott. Magyarországon a KSH és a történelmi egyházak 1993-ban kötött megállapodása alapján az egyházak és a szerzetesrendek nem tartoznak bele a nonprofit szektor statisztikai definíciójába, az egyházi alapítványok és vallási egyesületek viszont igen.

összefüggésben értelmezi, kiemelt figyelmet szentel a nonprofit szervezetek fejlődésben játszott szerepének, és igyekszik feltárni a szektor területiségének alapvető jellegzetességeit, mélyebben elemezve a kedvező mutatókkal rendelkező főváros és a megyeszékhelyek sajátosságait.

Az értekezés nagymértékben épít a szakirodalom értékelő, elemző feldolgozására, amely különösen fontos hangsúlyt kapott a szektor fogalmi hátterének és fejlődésben játszott szerepének értelmezésében, rendszerezésében. A magyar nonprofit szektor szakirodalmi háttere nagyon széttagolt, a legkülönfélébb helyeken bukkanhatunk a témával kapcsolatos megalapozott és kevésbé megalapozott írásokra, melyek sokszor nem ismerik, nem hivatkozzák egymást. A nonprofit szektorhoz kötődő fogalmak értelmezése az egyes írásokban sok esetben nagyon eltérő. Mindezt nagy jelentősége van néhány összegző munkának, mint például Kuti Éva (1998a) és Bartal Anna Mária (2005) írásainak, valamint a 2004-ben megindult tematikus folyóiratnak a Civil Szemlének. Egyes tématerületek részletesen kidolgozottak, széleskörű tudományos szakirodalommal rendelkeznek, ezzel szemben viszont bizonyos fontos szempontok tárgyalása, szinte teljesen hiányzik, vagy csupán érintőleges. A szakirodalomban a területi közélet is csak ritkán fordul elő, ezek közül kiemelkedik Rechnitzer János (1998) írása, mely a nonprofit szektor korai, közvetlen rendszerváltás utáni állapotáról ad leírást, és a '90-es évek közepének mutatóit használva keres mélyebb társadalmi-gazdasági összefüggéseket.

A területi, települési empirikus kutatásokban nagy jelentőséget kaptak a kvantitatív elemzési módszerek, melyek a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) hivatalos évenkénti adatközléseinek alapultak. A vizsgálatokban nehézséget jelentett a statisztikai módszertan időről-időre történő változása, módosulása, melyek értelmezésénél közléseikkel nagy segítségemre voltak a KSH témával foglalkozó munkatársai. Korlátokat szabott a vizsgálatoknak, hogy megyei szintnél kisebb aggregátumokban csak nagyon kevés adat állt rendelkezésre. Az eredmények bemutatásához a tematikus térképek MapInfo, a diagramok Microsoft Excel programmal készültek.

1.2.1. Az empirikus vizsgálatok szakirodalmi megalapozása

A nonprofit szektor a rendszerváltozást követő rövid időszakban hatalmas fejlődésen ment keresztül: a nonprofit szervezetek a magyar társadalom jellegzetes szereplőivé váltak, már az európai uniós csatlakozásra való felkészülés folyamán fejlesztési terveinkbe befogadtuk a partnerség elvét, napjainkban pedig napirenden lévő kérdés a civil szervezetek formális bekapcsolása a területfejlesztés folyamatába. Mindennek ellenére a társadalomtudományok nagyon kevés figyelmet fordítottak a nonprofit szektor területi összefüggéseinek feltárására.

A KSH az 1993-as évvel kezdődően közöl évente területi adatokat, térképeket a nonprofit szektor egészére vonatkozóan (2001-es, 2002-es év kivételével). A Hivatal kiadványai azonban a statisztikai állapotok leírására koncentrálnak, mélyebb területi összefüggések keresése nélkül. Ezzel együtt is a legmagasabb és legalacsonyabb értékekkel rendelkező területek felsorolásával jeleznek némely fontos jellegzetességet, mint például Budapest kiugró értékeit, vagy valamifajta nyugat-keleti megosztottság létezését.

Rechnitzer János (1998) „*Nonprofit szervezetek területi szerkezete*” című tanulmánya az első tudományos igényű és egyben úttörő jellegű területi elemzés a nonprofit szektor vonatkozásában. A szerző írásában bemutatja az alapítványok és egyesületek elterjedésének megyei különbségeit, településtípusonkénti szerkezetét közvetlenül a rendszerváltást követő időszakban (1990, 1992). Az 1990-es évek közepén (1995, 1996) rendelkezésre álló adatok segítségével összefüggéseket keres a nonprofit szektor és gazdasági fejlettség között. A civil társadalom szerveződéseit társadalmi-politikai innovációként értelmezi. Ebből kiindulva megállapítja, hogy a nonprofit szervezetek jól követték az innováció térbeli terjedésének klasszikus magyarországi útját, amely Budapestről indul ki, majd a megyeszékhelyeken keresztül vezet az egyre kisebb települések felé. Az úgynevezett „hierarchikus diffúzió” következményére vezet vissza az alapítványok településtípusonkénti megoszlásának egyenlőtlenségeit. Eszerint az alacsonyabb települési szinteket még nem érte el a diffúzió, ennek következménye e településtípusokban az alapítványok alacsonyabb aránya. Mindezzel összefüggésben kiemeli a „tradicionális nagyvárosok”, szellemi – kulturális – felsőoktatási funkciókból adódó fontos szerepét a nonprofit szektorban, illetve ezzel szemben felhívja a figyelmet a '90-es évek legelején még nem túl erős gazdasági potenciállal rendelkező, majd nagyipari megújuláson keresztülmenő Győr és Székesfehérvár lemaradására. Megállapítja, hogy nagytérégi szinten az alapítványok tekintetében mindenhol az expanzív diffúzió jellemző. A Dunántúlon az alapítványok eloszlása egyenletesebb, az Alföldön ezzel szemben hangsúlyosabb a megyeszékhelyek és városok szerepe. Az egyesületek nagyobb „aktivitásával”⁶ kapcsolatban szintén kiemeli a települési lejtő, illetve a falvak viszonylatában azon megyék szerepét, ahol nagy az idegenforgalomhoz és rekreációhoz köthető második otthonok száma, illetve feszítőbbek a szociális, etnikai és szakmai érdekképviseleti problémák. Települési megközelítésben az egyesületek tekintetében hangsúlyozza a középvárosok és megyei másodlagos központok jelentőségét. A tanulmány megállapítja a kedvezőbb gazdasági potenciállal rendelkező területeken (az ország nyugati

⁶ Rechnitzer János hivatkozott tanulmányában nonprofit aktivitás alatt egy terület nonprofit szervezetekkel való ellátottságát, vagyis egységnyi lakosra jutó számát érti. Az értékelésbe nem használok a kifejezést, mert a nonprofit szervezetekkel kapcsolatban az aktivitást gyakran értelmezik a működés-nem működés dimenziójában, így félreértésre adhatna okot.

megyei és a főváros) a szervezetszám növekedésének lassulását, Zala, Veszprém, Somogy megyében a szervezetek számának átlagot meghaladó növekedését, valamint passzív térségként kijelöli Fejér, Pest és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét, ahol a nonprofit szervezetek számának növekedési üteme jóval elmarad az országos átlagtól. A nonprofit szektor és a gazdasági fejlettség összefüggéseit kutatva megyei szinten a szerző szoros összefüggést talál számos gazdasági mutató (külföldi tőkevonzás, területi gazdasági jövedelem, vállalkozási aktivitás, lakossági jövedelem, felsőfokú végzettségűek), valamint az adományozási hajlandóság és az adományozási potenciál⁷ között, amely alapján megállapítható volt, hogy a nonprofit szektor lakossági támogatottsága együtt mozog a kedvezőbb gazdasági potenciállal. Ezzel szemben a nonprofit szervezetekkel való ellátottság tekintetében a vizsgálat a gazdasági-fejlettségi mutatók közül csak a területi gazdasági jövedelemmutatóval mutatott kapcsolatot (ez közepes erősségű és pozitív irányú volt).

Noha a későbbi – alkalmanként előforduló - területi vizsgálatok is tesznek értékes megállapításokat, azt kell mondanunk, hogy ezen, napjainkban már egy évtizede megjelent, rövid írás óta nem találkoztam olyan területi elemzéssel, amely a nonprofit szektor területi viszonyait, összefüggéseit hasonló mélységben próbálta volna meg feltárni. A későbbi területi vizsgálatokban több esetben a területi viszonyok megértése más vizsgálatokkal együtt, csak másodlagos célként jelenik meg.

Nárai Márta (2000) tanulmánya, a „*Nonprofit szervezetek a kilencvenes évek Magyarországon*” a nonprofit szektor általános jellemzőinek elemzése közben kitér a területi viszonyok bemutatására is. A szerző hangsúlyozza a főváros túlsúlyát, nemcsak a szervezetszám, de a foglalkoztatás és pénzügyi források tekintetében is. A régiók és megyék szervezeti ellátottságának bemutatása kapcsán megállapítja, hogy a '90-es évek elejéhez képest fontos változás történt egyes megyék pozíciójában, így Győr-Moson-Sopron megye kikerült a szervezetekkel legjobban ellátott megyék köréből, miközben Fejér megye bekerült a legkevésbé ellátottak körébe. Ugyanakkor azt is kimutatja, hogy a jelentős számszerű növekedés ellenére az évtized közepétől már a nonprofit szervezetek regionális és megyei arányaiban nem történtek jelentős területi átrendeződések, az arányok nagy állandóságot mutatnak. Megerősíti Rechnitzer János (1998) kutatásának eredményeit, miszerint a gazdasági fejlettség hatása nem annyira a szervezetekkel való ellátottságban, mint a lakosság támogatási hajlandóságában érhető tetten. A tanulmányból megtudhatjuk, hogy az alapítványok sokkal koncentráltabban helyezkednek el a

⁷ Adományozási hajlandóságot az SZJA-befizetések 1%-át feljárnó adófizetők az összes adófizető arányában; az adományozási potenciált a feljárnó SZJA 1% összege egy adófizetőre vetítve mutatókkal képezte le a tanulmány írója.

térben, mint a társas nonprofit szervezetek, amelyek sokkal inkább kiegyenlítettek a településtípusok tekintetében. Felhívja a figyelmet arra, hogy az ezer fő alatti kistéleplések 2/3-ában egyáltalán nincsenek alapítványok.

Bucher Eszter (2004) „*Nonprofit szervezetek térben eltérő eséllyel*” című írásában nonprofit szervezetek számának és bevételeinek területi, településtípusonkénti eloszlása közötti különbségekre hívja fel a figyelmet. Bemutatja, hogy ezen anomáliák egy része az államhoz és az önkormányzatokhoz szorosan kötődő jogi formák, különösen a közhasznú társaságok és a köztisztviselők fővárosba, és megyeszékhelyekre koncentrálódásából, és ezen formák számarányukhoz képesti jelentős bevételi többletéből adódik. Ezzel szemben az (magán)alapítványok, egyesületek, falusi, kisvárosi és kelet-magyarországi szervezetek jelentős lemaradásban vannak. A Nemzeti Civil Alapprogramhoz és Nemzeti Fejlesztési Tervhez kötődő eljárási rendek és eljárási gyakorlatok áttekintésével rámutat arra, hogy e területeknek és településtípusoknak az érdekérvényesítés szempontjából is gyenge a pozíciójuk. A nonprofit szervezetek számát ezer főre vetítve regionális szinten Bucher Eszter (2004) megállapítja, hogy: „Az így kapott mutatók alapján egy nyugat-keleti lejtőre figyelhetünk fel, amelyet területi különbségekre nézve már oly sokszor megállapítottak.” (Bucher E. 2004. p. 2.)

Bartal Anna Mária (2005) „*Nonprofit elméletek, modellek, trendek*” című kézikönyvében a nonprofit statisztika vizsgálata közben egy kisebb rész erejéig kitér a nonprofit szektor területi és települési sajátosságainak taglalására is (Bartal A. M. 2005). Megállapítja, hogy Budapesten, Veszprém, Vas és Zala megyében az 1993 és 2003 közötti viszonylag hosszú időtávon stabilan magas, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Pest megyében pedig ugyanezen időtávon stabilan alacsony volt a szervezeti sűrűség. Jelzi, hogy átrendeződés történt abban a tekintetben, hogy míg Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megye kikerült a legkedvezőtlenebb adottságú megyék közül, Fejér és Jász-Nagykun-Szolnok a legkevésbé ellátottak közé csúszott az említett időszakban. Megállapítja, hogy a kérdéses időszak folyamán a számbeli növekedés mind a gazdaságilag hátrányos, mind pedig a gazdaságilag előnyös helyzetű régiókban egyaránt kimutatható, ezzel együtt Bartal Anna Mária (2005) arra a következtetésre jut, hogy „Ez a növekedés nem volt kiegyenlítő jellegű, hanem a kialakulási előnyök és hátrányok konzerválódását jelentette, némi strukturális átrendeződéssel.” (Bartal A. M. 2005. p. 252.). Kiemeli, hogy a nonprofit szektort nagy területi differenciáltság és megosztottság jellemzi és a területi adatok ma már nem a kelet-nyugat lejtő mentén rendeződik, hanem egy adott régió gazdasági erejének megfelelően alakulnak. Településtípusok vonatkozásában megállapítja, hogy a bevételek megoszlása a települési lejtőt követi, és a szervezetek aránya Budapesten 1997 óta folyamatosan csökken. A szervezeti arányok hosszabb időtávú (1993-2003) átrendeződésének következményeit úgy

foglalja össze, hogy „... a harmadik évezredben Magyarországon a nonprofit vidéki városi jelenséggé vált.” (Bartal A. M. 2005. p. 248.). Eszerint a '90-es évek közepéig jellemző főváros-vidék ellentét helyébe települési jellemzők tekintetében a vidéki városok dominanciája került⁸.

Nárai Márta (2007) „*Civil társadalom*” címmel írt egy fejezetet az MTA Kárpát-medence Régiói sorozatban megjelent Nyugat-Dunántúl kötetben a régió civil szektoráról, amely egyedülálló módon a kisebb települések vonatkozásában is bemutat települési szintű összehasonlító statisztikai elemzéseket. A szerző felhívja a figyelmet a településhierarchiában betöltött pozíció és a szervezetek abszolút száma közötti szoros összefüggésre. Rámutat, hogy a kiemelkedő szervezeti sűrűség települési szinten főként a legkisebb településeken, aprófalvakban jelentkezik, valamint utal arra, hogy a városi körben funkciógazdagabb települések fajlagosan több szervezettel rendelkeznek.

Kinyik Margit (2009) „*A nonprofit szervezetek mint szolgáltatók jellemzői Magyarországon*” című értekezésében a szolgáltató szervezetek területi viszonyaira is utal. Eszerint a közszolgáltatások államtól, önkormányzatoktól való feladatátvállalása nem annyira főváros-centrikus, sokkal inkább városi jelenség. Ugyanakkor a központi költségvetési támogatásokhoz való hozzáférésben nagyobb eséllyel rendelkeznek a fővárosi szervezetek. Kiemeli, hogy az általa lehatárolt szolgáltató nonprofit szervezetek csoportjában magas volt az észak- és délföldi szervezetek aránya.

Kákai László (2009) „*Civil szervezetek regionális összefüggései*” című cikke a magyar nonprofit szektor területi jellegzetességeit vizsgálja többféle szempont mentén. A tanulmány következtetései nagymértékben támaszkodnak Rechnitzer János (1998) és Bartal Anna Mária (2005) munkáinak megállapításaira. A szerző a régiókban a nonprofit szervezetek ezer főre jutó számának szélső értékei alapján a területi különbségek árnyalatnyi növekedését állapítja meg. Budapest megyék közül kiemelkedő szervezeti ellátottsága kapcsán feltételezi, hogy a főváros esetleg „elszívja” a szervezeteket a környező megyékből, Pest megye és Fejér megye lemaradására utalva. A megyei szintet alapul véve megállapítja a szervezetek nagyobb budapesti és dunántúli koncentrációját. A bevételek tekintetében a különbségek mérséklődéséről számol be a többi város Budapesthez történő felzárkózása révén. A nonprofit szervezetek regionális elterjedését a lakosság jövedelemviszonyaihoz és nagy számban betelepülő külföldi vállalkozások támogatásához köti. A szerző az egyes régiókra alkalmazza Rechnitzer János (1998) megyei térségbeosztását, eszerint aktivizálódó térség Közép- és Dél-Dunántúl, passzív

⁸ A szerző „vidéki városi” szóhasználatát a KSH statisztika „többi város” kategóriájára utal, mint az egyértelműen kiderül a hivatkozott írás egy későbbi fejezetéből, mikor a vidéki város kategóriát a megyeszékhellyel is összeveti (Bartal A. M. 2005. p. 271.).

térségek a tiszántúli és észak-magyarországi területek. Aktuálisnak tekinti Rechnitzer János (1998) azon megállapítását, hogy a civil társadalom szférájának szerveződése erőteljesebb a jelentős szellemi – kulturális – felsőoktatási központokban, mint a gazdasági potenciált a kilencvenes évek elején még csak felvillanó nagyközpontokban, ez utóbbi esetben Győrre és Székesfehérvárra utalva.

1.2.2. Az empirikus kutatások fő vizsgálandó kérdéskörei

A nonprofit szektor területi elemzésének előzményei nem tárják fel teljes mértékben a területi és településtípusonkénti összefüggéseket, számos kérdés megválaszolatlanul maradt, melyek relevánsak lennének a nonprofit szektor tudományos megismerése szempontjából.

Az elemzések leírják a nonprofit szervezetek területi megjelenését regionális és megyei szinten, ugyanakkor teljes mértékben hiányoznak a megyei szintnél kisebb aggregátumokban végzett vizsgálatok. Nem tudjuk egyértelműen, hogy ...

- milyen tényezők állhatnak az egyes térségek nonprofit szektor szempontjából történő kiemelkedésének és lemaradásának hátterében?
- megvalósul-e, illetve milyen módon valósul meg a nyugat-kelet szembenállás a regionális szint alatti területi aggregátumokban?
- Somogy, Veszprém, Zala megye kiemelkedő ellátottsága a balatoni üdülőkörzet fontos szerepét vetíti előre, igazolható-e ez a sejtés a kistérségi adatok alapján?
- pontosan mely társadalmi, gazdasági jelenségek befolyásolják a nonprofit szektor területi szerkezetét és milyen irányban?
- a településlejtőhöz való igazodás milyen hatással van a területi szerkezet alakulására?
- az időbeni átalakulási folyamatok milyen mértékben és irányban hatnak a térszerkezet fejlődése szempontjából?

Tudjuk, hogy a nonprofit szektor belső szerkezete nem egységes. Felvetődik a kérdés, hogy ...

- a belső megosztottság tevékenységek, szervezeti formák, erőforrások tekintetében milyen területi szerkezetben jelentkeznek, és milyen hatással van a szervezetek területi megjelenésére?

A főváros kiemelkedő, központi szerepe ellenére a nonprofit szervezetek területi viszonyait vizsgáló szűkös szakirodalom érintőleges említéseken túl nem tárja fel részleteiben a főváros és

vidék viszonyát, és nem foglalkozik a Budapesten belüli területi különbségekkel. Vizsgálatainkban számos nyitva marad kérdésre keressük a válaszokat:

- a főváros kiemelkedő értékei csak a kedvező társadalmi-gazdasági adottságaiból adódnak, vagy találunk olyan, a szektorhoz kötődő jelenségeket, megoldásokat, melyek ezt a szerepet felerősítik?
- jelen körülmények között milyen irányba mutatnak az időbeli átalakulások? Tartós marad-e ez a kiemelkedés, vagy csak időleges?
- a főváros mutatói minden szempontból egyediek az országban, vagy találunk hasonlóan ellátott nagyvárosokat?
- minden szempontból a legjobban ellátott terület-e az országban a főváros a nonprofit szektorban? Vannak-e gyengeségei?
- kezelhetjük-e Budapestet egységesen fejlett, kiemelkedően ellátott területként a nonprofit szervezetek tekintetében?
- van-e összefüggés abban a tekintetben, hogy a nonprofit szervezetekkel legjobban ellátott fővárost körülvevő Pest megye az egyik legalacsonyabb országos értékkel rendelkezik a mutató szempontjából?

A szakirodalmi források rámutatnak, hogy a megyeszékhelyek együttesen kedvező pozícióban vannak a nonprofit szektor mutatói tekintetében. Mind szervezetszám, mind pedig fizetett alkalmazottak tekintetében népességükhöz képest felülreprezentáltak. Kiemelkedésüket gazdasági-társadalmi fejlettségük is indokolja, ugyanakkor nem tudjuk, hogy ...

- a Budapest szerepét a nonprofit szektorban erősítő tényezők érvényesülnek-e a megyeszékhelyekkel kapcsolatban is? Vannak-e ezeken túl más jelenségek, melyek a nonprofit szektorban a megyeszékhelyek megerősödése irányba hatnak?
- a megyeszékhelyek kiemelkedése egyöntetű-e, vagy találunk jelentős különbségeket az egyes városok viszonylatában?
- mennyire stabil az egyes városok pozíciója, milyen irányba mutatnak az időbeli átalakulások?
- mekkorák a megyék és megyeszékhelyek közötti különbségek, és ezek milyen irányba változnak?
- mennyiben határozzák meg a megyeszékhelyek az egyes megyék ellátottságát?
- a megyeszékhely fejlett nonprofit szektora mennyire képes húzó hatást gyakorolni a megye többi részére?

Értekezésemben természetesen nem tudom ezen kérdések mindegyikét teljes mélységében egyértelműen megválaszolni, arra teszek kísérletet, hogy az eddigi ismereteinken továbblépve, azt lehetőség szerint bővítve, a kérdések mentén finomítsam, pontosítsam a nonprofit szektor területi viszonyairól alkotott képünket, illetve hogy adalékokat kínáljak a további kutatások számára a kérdések jövőbeli megválaszolásához.

1.2.3. A területi elemzések információs bázisa

Az értekezésben szereplő vizsgálatok alapvetően a nonprofit szervezetek statisztikájára támaszkodnak, amely a Központi Statisztikai Hivatal publikációiból áll rendelkezésre. A statisztikai adatok minőségének értékeléséhez a KSH kiadványainak módszertannal kapcsolatos fejezetei kínáltak támpontot⁹.

A nonprofit szektorról Magyarországon rendelkezésre álló adatbázisok közül, minden bizonnyal, a KSH regisztere a legpontosabb. Az Országos Igazságszolgáltatási Tanács nyilvántartásában a regisztrált nonprofit szervezetek szerepelnek (a közhasznú társaságok kivételével). A Gazdálkodó szervezetek regiszterébe az adókapcsolatokkal, adószámmal rendelkező szervezetek kerülnek be. E két említett regiszter mindegyike – noha tartalmilag egymástól is jelentősen eltér – nagymértékben felülbecsüli a nonprofit szervezetek számát. Az előbbiben számos olyan – valójában már nem létező – szervezet található, amely hivatalosan nem jelentette be megszűnését. Az utóbbiba pedig bekerülnek nem önálló jogi személyek¹⁰ is, ezzel szemben kimaradnak az adókapcsolatokkal nem rendelkező kisebb nonprofit szervezetek. Mindkét regiszter 60 ezret jelentősen meghaladó szervezetszámot tartalmaz. A KSH adatbázis kizárólag a jogi személyiségként bejegyzett, statisztikai definíciónak megfelelő szervezeteket tartja nyilván, melyek közül folyamatosan szűri azokat, melyek megszűnéséről vagy működésének szüneteltetéséről az adatgyűjtések során valamely forrásból értesül. Az utóbbi időben pedig modellezte is a megszűnéseket.

A KSH e témában megjelentetett rendszerváltozás utáni első - a „*Társadalmi szervezetek 1991-ben Magyarországon*” című - kiadványában szereplő adatok felvétele és feldolgozási módszertana jelentősen eltér a későbbi adatközlésektől. Az 1991-es adatok az adóhatóságnak kötelezően beküldendő beszámolójelentéseken alapulnak, amelynek érvénye nem terjedt ki a vállalkozási tevékenységet nem folytató alapítványokra.

⁹ A rendelkezésre álló statisztika értékeléséhez közléseivel segítségemre voltak Bocz János és Sebestény István, a KSH nonprofit statisztikájának összeállításában részt vevő munkatársai.

¹⁰ Ilyenek például a regisztrált párt- és szakszervezeti alapszervezetek és a plébániahivatalok.

A szektor tényleges tevékenységének, gazdasági súlyának, finanszírozási jellemzőinek és társadalmi támogatottságának feltérképezéséhez szükséges első teljes körű felmérést 1992-re vonatkozóan végezték, kísérleti jelleggel. A tapasztalatok alapján a következő évben 1993-ra vonatkozóan lényegesen megváltozott a kiküldött kérdőív szerkezete és az adatfeldolgozás módszere. Az adatgyűjtési eljárás kisebb – a nagy sokaságot jellemző adatokat lényegesen nem befolyásoló – korrekcióktól eltekintve¹¹ a 2000-es évre vonatkozó adatokig változatlan formában történt. A kérdőívet a KSH nyilvántartásában szereplő valamennyi szervezethez kiküldték. A kérdőívekre a válaszadási arány évenként növekedett, míg az adatgyűjtés kezdetén mintegy 1/3-os visszaérkezési arányról indult, a 2005-ös adatok már a működő szervezetek 2/3-a által visszaküldött kérdőívekből származnak. Az adatközlés bontása és részletezettsége az időszak folyamán folyamatosan bővült és változott is.

Anélkül, hogy a bonyolult statisztikai becslési módszertant részletesen ismertetném¹², egy-két tényt ki kell emelni. Az adatok feldolgozásának módszertana szempontjából el kell különítenünk az 1993-1996-ra vonatkozó adatokat az 1997-2000-re vonatkozó adatoktól. Ennek oka, hogy a KSH a két időszakban eltérő módon végezte el az adatok teljeskörűsítését. Míg az első időszakban a válaszoló és nem válaszoló szervezetek száma alapján egy szorzószámot hozott létre, melyet a szervezetek jogi formája, tevékenységi főcsoportja és székhely település típusa alapján alakított ki, és a kérdőívekből származó tényadatokat ezzel felszorozta, a második időszakban egy úgynevezett „reprezentációs módszert” alkalmazott. Ez utóbbi esetben számos dimenzió mentén megállapítva – melyek között a területiség is fontos helyet kapott – a nem válaszoló szervezetekhez a becslési eljárás során egy hozzá leginkább hasonló válaszoló reprezentáns szervezetet rendeltek, amelynek adataival kipótolták a hiányzó kérdőíveket. A két időszak módszerével becsült adatok összevetése során azt tapasztalták, hogy az eredmények között nagyon szoros a korreláció.

A 2001-re és 2002-re vonatkozó adatok esetében a KSH szakított korábbi gyakorlatával, és a gazdasági statisztikában jellemző részlegesen reprezentatív adatfelvételt próbált meghonosítani. Ugyanakkor a nonprofit szektor jellege, a szervezetekre jellemző változékonyság, nem kedvezett a reprezentatív mintavételnek, az adatok kevésbé megbízhatók lettek. Ezekre az évekre vonatkozóan a KSH közléseiben sokkal kevesebb szempontból bontotta az adatokat, ezzel együtt gyakorlatilag a területi adatok is kikerültek a közlésekből.

A KSH 2003-ban teljes mértékben visszatért az 1997-2002-es időszakban alkalmazott módszerekhez, mind a teljes körű adatfelvételt, mind a reprezentációs adatbecslést tekintve. Az

¹¹ E kisebb korrekciók közül a legfontosabb az 1996-os évre vonatkozóan történt, amikor is az önkéntes kölcsönös biztosítópénztárak jogi formát kivették a vizsgált sokaságból.

adatokat még a korábbiaknál is több szempontból szétbontva publikálták. A 2004-es évre vonatkozóan valamelyest átalakították a reprezentációs adatbecslést. Ebben az évben bevezették a szervezetek megszűnésének modellezését, amit azonban már a következő évben megszüntettek és visszatértek az eredeti módszerhez, ugyanakkor ennek hatására a 2004-es évben a korábbi és a következő évek módszerével előállított adatokhoz képest valamelyest alacsonyabb értékek születtek.

A nonprofit szervezetek statisztikai adatainak alkalmazása és értelmezése szempontjából levonhatunk bizonyos tanulságokat, melyek abban a vonatkozásban is fontosak, hogy a vizsgálatokat milyen adatokkal végezzük, illetve a vizsgálati eredményeinket milyen bizonyossággal kezelhetjük.

- A rendelkezésre álló adatok hiánya miatt 2001-re és 2002-re nem lehet területi vizsgálatokat végezni, a rendelkezésre álló, így a településtípusra vonatkozó, adatokat is fenntartással kell kezelni.
- Az 1991-es és 1992-es adatfelvétel jelentősen különbözik a többitől. Az 1993-1996-os adatok területileg csak az úgynevezett regiszter adatok mentén reprezentatívak. A regiszter adatok közé tartozik például a szervezetszám, a szervezetek tevékenységcsoportonkénti, jogi forma szerinti és településtípusonkénti megoszlása.
- Az adatközlés struktúrájának és tartalmának folyamatos változása következtében nem mindig tudunk azonos év adataival dolgozni.
- Az idősorok elemzésénél figyelembe kell venni, hogy a KSH a teljes körű adatfelvétel kezdete óta évről-évre tökéletesítette a regiszter adatait, a közlés előtt mindig egyedi adatjavítást végzett, minden évben kiszűrt számos megszűnt szervezetet, és az adatok „megtisztításánál” támaszkodott a korábbi évek tapasztalataira. Ez a folyamat 2001-től valamelyest megszakadt, és csak a szektor egy részére terjedt ki, ennek hatására elképzelhető, hogy az adatok 2003-ban felülbecsültek. Elképzelhető, hogy a hatás még a következő években is érződött valamekkora mértékben.
- A nem válaszoló szervezetekről a vizsgálatot végzők tapasztalatai alapján nem mondható ki, hogy bármely szempontból egységes csoportba tartoznának, mind a kisebb, mind a nagyobb szervezetek képviselhetik magukat köztük.
- A nonprofit szervezetek tevékenységcsoportok szerinti besorolása a nemzetközi gyakorlatban használatos osztályozási rendszer (International Classification of Nonprofit Organisations) hazai viszonyokra történő adaptálásával készült, ami az eredményeket nemzetközi szinten is beazonosíthatóvá teszi.

¹² Ez megtalálható a KSH publikációiban (Nonprofit szervezetek Magyarországon sorozat).

Az értekezésben külön forrásmegjelölés nélkül szereplő ábrákat, térképeket és táblázatokat a KSH „*Nonprofit szervezetek Magyarországon*” című kiadványsorozatában¹³ megjelent statisztikai adatközlései alapján magam szerkesztettem. Az értekezésben szereplő területi statisztikai vizsgálatokat a 2005-ös adatközlés időpontjában végeztem.

1.3. Az önkéntes szektor¹⁴ főbb történelmi átalakulásainak áttekintése a XIX. századtól napjainkig

A magyarországi önkéntes szektor történelmi fejlődéséről nagyon kevés számszerű adat áll rendelkezésre. Az egyesületek első hivatalos összeírását a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága végezte 1862-ben. Az első széleskörű statisztikai felmérést Magyarország egyleteiről és társulatairól 1878-ban rendelték el, ezt az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal hajtotta végre. Az ezt követő országos adatgyűjtéseket a Központi Statisztikai Hivatal végezte. A XX. század első országos adatfelvételére csak 1932-ben került sor. Ezt követte az 1970-es és 1982-es adatközlés. E hosszú időtávra visszatekintő vizsgálatok eltérő módszertannal és szervezeti körre vonatkozóan készültek, ami csak korlátozottan teszi lehetővé összevetésüket.

A szórványos és ritka statisztikai adatgyűjtések önmagukban nem alkalmasak arra, hogy a közvetlen adatokból képet alkossunk a szektor méreteinek hosszabb időtávra visszatekintő átalakulásairól, ehhez közvetett információkra is szükség van. Több szerzőnél is találkozhatunk a szakirodalomban szervezetszám becsléssel és a történelmi folyamatok szervezetekre gyakorolt hatásainak értékelésével, melyek ebben segíthetnek. Sebestény István (2003) kísérletet tesz arra, hogy az 1878-as és az 1932-es statisztikai adatfelvételre támaszkodva, valamint Baranya, Nógrád és Somogy megyében végzett helyi levéltári kutatások alapján rekonstruálja a dualizmuskori egyesületek számának változását. A megyék növekedési görbéinek analógiájára alapozva valószínűsíti, hogy a szervezetek száma a XIX. század második felében folyamatosan nőtt, amely növekedés az 1890-es évek közepétől intenzívebbé vált. Sebestény István Baranya megyére vonatkozó eredményei azt sejtetik, hogy esetleg ennek a növekedésnek az üteme még az I. világháború előtt megtorpanhatott az 1912. évi LXIII. törvény miatt. A törvény lényegét Szabó Lajos (1989) így foglalja össze: „1912-ben megszületik az LXIII. törvény, amely feljogosítja a belügyminisztériumot, hogy – amennyiben az állam biztonsága megkívánja – új

¹³ A hivatkozott adatok évszáma jelzi, hogy azok a „*Nonprofit szervezetek Magyarországon*” című kiadványsorozat mely kötetéből származnak.

¹⁴ A nonprofit szektor kifejezést a szakirodalom jellemzően csak az 1970-es évektől használja, főként annak szolgáltató szerepével összefüggésben, ezért történelmi távlatokban a nonprofit megjelölés használata nem szerencsés.

egyesület alapítását megtilthassa és a már meglévők működését korlátozhassa, illetve felfüggeszthesse.” (Szabó L. 1989. p. 5.). Az I. világháborúval kapcsolatban már Dobrovics Sándor (1935) is kiemeli, hogy: „A háború alatt egyesületi tilalom állott fenn és csak kivételesen, hadi érdekből alakulhatott egyesület.” (Dobrovics S. 1935. p. 29.). A szerző a háború utáni változó, „zavaros időszakban” (a Károlyi kormány és a Tanácsköztársaság idején) létrehozott szervezetek gyors megszűnésére is felhívja a figyelmet. Az I. világháború megítélésével kapcsolatban egyetérték Sebestény István (2003) véleményével, miszerint a háború közvetlen hatása feltehetően sokkal erőteljesebb volt az 1912-es törvény restriktívójánál. A háború és az azt követő zűrzavar elmúltával bekövetkező időszakot Dobrovics Sándor (1935) úgy jellemzi, hogy: „A nemzeti uralom helyreállítása óta azonban teljesen újszerű hatalmas arányokban indul meg a társadalom szervezkedése.” (Dobrovics S. 1935. p. 29.), amely egy intenzív növekedésre utal.

A II. világháború több szempontból is megtöri ezt a fejlődést. Mint Kuti Éva (1998a) összefoglalja: „Az ország elvesztette az aktív korú férfiak, s ezzel az egyesületek tagságának és vezetőinek egy jelentős részét, valamint annak a zsidó polgárságnak a zömét, amely a jótékonyági intézményekben számarányánál lényegesen nagyobb szerepet játszott. A háborús törekvések vagy a náci szervezetek támogatása miatt számos öntevékeny csoport és mozgalom kompromittálódott, ezeket az 529/1945-ös kormányrendelet rögtön a németek távozása után feloszlatta.” (Kuti É. 1998a p. 41.).

A II. világháború után a Kommunista Párt hatalmi törekvései megakadályozták, hogy az I. világháborúhoz hasonlóan a társas nonprofit szervezetek fejlődése visszatérjen a korábbi növekedési pályára. Molnár Szilárd (2005) levéltári adatok és a Magyar Közlönyökben található információk feldolgozása alapján rámutat, hogy a Magyar Kommunista Párt már közvetlenül a világháború után, még a teljes hatalomátvétel előtt, a Belügyminisztériumban szerzett befolyására támaszkodva, megkezdte az önkéntes szervezetek tömeges felszámolását. A kutató vizsgálatai szerint 1946 és 1948 első féléve között több mint 7 ezer szervezetet szüntettek meg.

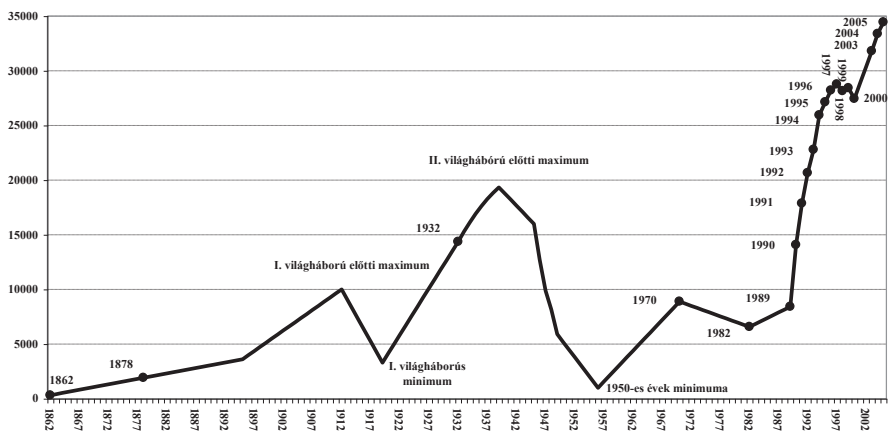
A kiformalódó totalitárius rendszer a társadalom demobilizálására és atomizálására törekedett. A hatalomgyakorlás ellentmondásosságához tartozott, hogy miközben az Alkotmány garantálta az egyesülés szabadságát, a hatalom mindent elkövetett az autonóm szervezetek szétzilálására. Több mint 3 ezer szervezetet szüntettek meg csak 1948 második félévétől 1950 januárjáig, a szervezetek további megszűnéséről 1950 januárjától már a Magyar Közlöny sem adott tájékoztatást (Molnár Sz. 2005). Mivel a kommunista vezetés nem vállalta nyíltan az egyesülési jog korlátozását, ezért nem is igyekezett dokumentálni annak megtörténtét. Ennek következtében nehéz megmondani, hogy pontosan hány szervezet élte túl a folyamatos zaklatásokat, megfélemlítéseket. Az '50-es évek viszonyaival kapcsolatban Kuti Éva (1998a)

úgy fogalmaz, hogy: „A teljes összeomlástól az ötvenes évek közepén a magyarországi önkéntes szektor egészét se választotta sok el.” (Kuti É. 1998a p. 45.). Hankiss Elemér (1989) mintegy ezer egyesület létét feltételezi a szervezetszám minimumaként a szocialista időszakban¹⁵. Ennek a minimumnak az időpontját valahova az '50-es évek végére kell tennünk. Az '56-os forradalom és a megkorlátlások után ugyanis egyfajta irányváltás történt a hatalomgyakorlásban, amely az élet bizonyos területein nagyobb szabadságot biztosított az embereknek. Elkezdett kiforrni a polgári társadalom és az ellenzéki magatartás a hatalommal szemben, melyeknek sokszor a lassan regenerálódó önkéntes szektor kínált keretet (Heit G.-Vidra Szabó F. 1992). A két statisztikai adatfelvételtől eltekintve (1970 és 1982) ebből az időszakból nem álltak rendelkezésre közvetlen információk a szektor méretére vonatkozóan.

A rendszerváltozáshoz kötődő szervezeti alapítási láz következtében megnövekvő szervezetszám, és a szektor megváltozó társadalmi szerepe lehetővé tették a nonprofit szektor rendszeres statisztikai vizsgálatát. A John Hopkins Egyetemhez kapcsolódóan az 1990-es évektől a nemzetközi igény is megnőtt a nonprofit szektor feltérképezésére, összehasonlító elemzésére (Salamon, L. M.-Anheier, H. K. 1995; Salamon, L. M.-Anheier, H. K. 1999; Salamon, L. M.-Sokolowski, S. W.-Regina, L. 2003). Mindezek következtében a rendszerváltozástól megindult a nonprofit szektor rendszeres évenkénti statisztikai felmérése. A fenti információkra alapozva, a szervezetek legnagyobb tömegét képező társas nonprofit szervezeteket alapul véve, az 1.1. ábrán összefoglaltam, hogy hosszú időtávra visszatekintve, hogyan változhatott az önkéntes szektor kiterjedése. A statisztikai felvételek értékeit stabil pontoknak vettem, majd a szakirodalmi leírásoknak megfelelően (Dobrovics S. 1935; Hankiss E. 1986, 1989; Heit G.-Vidra Szabó F. 1992; Kuti É. 1998a; Molnár Sz. 2005; Nagy R.-Sebestény I.-Szabó I. 2007; Sebestény I. 2003; Szabó L. 1989) meredekebb vagy lankásabb görbét illesztettem rájuk. A görbe futása tehát jelentős részben hipotetikus. Pontokkal azokat az éveket jelöltem meg, melyekből statisztikai felmérések adatai állnak rendelkezésre. A változásokat bemutató diagram csak szemléltetés, adatok leolvasására csak a jelzett pontoknál alkalmas.

¹⁵ A szerző a becslés módszerét nem fejti ki, az adatot maga is bizonytalannak tünteti fel, más támpont azonban nem állt rendelkezésre a szervezetszám minimumára vonatkozóan.

A társas önkéntes/nonprofit szervezetek számának változása a trianoni határok közötti Magyarországon (1862-2005)

Forrás: Dobrovics S. 1935; Hankiss E. 1986, 1989; Heit G.-Vidra Szabó F. 1992; Kuti É. 1998a; Molnár Sz. 2005; Nagy R.-Sebestény I.-Szabó I. 2007; Sebestény I. 2003; Szabó L. 1989

Az ábrán követhető, hogy az önkéntes szektor fejlődése nagymértékben kötődik a társadalom változásaihoz, átalakulásaihoz. A békés társadalmi fejlődés, polgárosodás periódusai az önkéntes szektorban is növekedést hoztak, a történelmi kataklizmák e szervezeteket is visszavetették. A diktatórikus, totalitárius berendezkedés időszakai, akárcsak a világban mindenütt, nálunk is visszaszorulásukhoz vezettek. A rendszerváltozás után robbanásszerű növekedés vette kezdetét a szektorban.

Az áttekintett időszak alatt az önkéntes szektor jelentős minőségi változásokon is keresztülment, nem ugyanazt jelentette a XIX. században, mint a szocializmusban, vagy akár napjainkban. Az átalakulás folyamatáról, főbb csomópontjairól Kuti Éva (1998a) nyújt részletes történeti összefoglalást.

A Reformkor szervezeteit a korai alapítványok mellett az olvasókörök, diáktársaságok, kaszinók, irodalmi és tudományos társaságok, polgárok, munkások, parasztek egyesületei jelentették. Fejlődésüket a szabadságharc leverését követő önkényuralmi rendszer visszavetette. Az önkéntes szektor a kiegyezés után indult újra növekedésnek, a Reformkorból megmaradt szervezetek mellé nagy számban csatlakoztak az 1872-ben feloszlott céhek helyett megalakult ipartársulatok is (VIII/1872)¹⁶. A II. világháborút megelőző időszakban kiterjedt önkéntes szektor működött Magyarországon, az egyesületi élethez valamennyi társadalmi réteg csatlakozott. Az alapítványok főként jótékonyági célokat szolgáltak, és rendszerint szorosan együttműködtek az állami intézményekkel. Az önkéntes szervezetek főként a közösségszervezés tekintetében, az állami szolgáltatások minőségének javításában és újító tevékenységük révén töltötték be fontos szerepet a kor társadalmában. (Kuti É. 1998a)

A szocializmus időszakában az önkéntes szektor jellege teljesen átalakult. A korábbi szervezeteket visszaszorították, az alapítvány jogintézményét megszüntették, csak a hatalom szempontjából „ártalmatlannak” ítélt szervezetek, főként sport, hobbi, szabadidős és túzórtó szervezetek maradhattak fenn. Emellett a hatalom központilag felülről hozott létre szervezeteket a társadalmi igények becsatornázására (ilyen volt például a Magyar Úttörők Szövetsége és Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT)). Mindezek a működő szervezetek is hatalmi kontroll alatt álltak.

A '80-as évektől kiformalódó legújabb kori nonprofit szektor tehát a régmúltban széleskörű egyesületi és alapítványi hagyományokra támaszkodhatott. Számos régi szervezet újra megalakult a rendszerváltozás után (például Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség (MEKDSZ)). A hagyományok átörökítésében, nyugati minták meghonosításában a nyugati

¹⁶ Az ipartársulat szervezeti forma az iparosok szakmai együttműködésének, érdekképviseletének nyújtott keret (VIII/1872; Kuti É. 1998a).

emigrációban élő magyarság is fontos szerepet játszott (például a Magyar Cserkészszövetség létrehozásában). A szocializmusban kiformalódott ellenzéki mozgalmak egy része a rendszerváltás után folytatta működését az új rendszerben. A szocializmusban létrejött társadalmi szervezetek egy része átalakulva szintén a nonprofit szektor részévé vált (például a Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége (MSZOSZ), amely a SZOT-ból jött létre több más szervezettel együtt (Tóth A. 2002)).

A szervezetek fejlődésében fontos szerepet játszott, hogy a '80-as évek végén az alapítvány jogintézménye visszakertült a Polgári Törvénykönyvbe (11/1987) és megeremtődött az egyesületalapítás törvényi szabadsága (II/1989), amelyhez liberális adórendszer csatlakozott. Ez kedvezett a szervezetalapításnak, így nagymértékben hozzájárult a szervezetszám gyors felfutásához. A jogi szabályozást ezután jellemzően az esetlegesség, gyors koncepcióváltások jellemezték. A kezdeti számos visszaélésre válaszul, a kedvezmények folyamatos csökkentése, feltételekhez kötése volt a jellemző tendencia a szabályozásban (Kuti É. 1998a). Az állam a közszolgáltatások egy részét a nonprofit szektor bevonásával szerette volna ellátni, ennek érdekében születtek meg az állam-közeli szervezeti formák: közalapítvány, köztestület, közhasznú társaság (XCII/1993). Az 1%-os törvény közvetlen beleszólási lehetőséget adott a lakosságnak a nonprofit szervezetek támogatásába (CXXVI/1996). A közhasznú szervezetekről szóló törvény megszületésétől (CLVI/1997) a közszolgáltató tevékenységek ellátása vált a szervezetek állami támogatásának fő prioritásává, de már nem a szervezeti formákkal, hanem a tevékenységek felsorolásával határozta meg a támogatandó szervezeti kört. A Nemzeti Civil Alapprogramról (NCA) szóló törvény (L/2003) a „nem állam-közeli” szervezeteket hivatott elsősorban segíteni. Életbe lépése óta fontos szerepet játszik a szervezetek működési hátterének megerősítésében. Az utóbbi években érezhető a törekvés az állam-közeli nonprofit szervezetek visszaszorítására, illetve a költségvetési vagy magán szférába való terelésére. A közalapítványok támogatása radikálisan csökkent, egyesek meg is szűntek (Kuti É. 2008). A gazdasági társaságokról szóló 2006. évi IV. törvény 2007-től lehetővé teszi a gazdasági társaságok számára, hogy nonprofit formákban működjenek, a közhasznú társaságokat pedig 2009 júniusával bezárólag arra kötelezi, hogy átalakuljanak nonprofit gazdasági társasággá, vagy megszűnjenek.

A szervezetek alapítását és működését számos nemzetközi szervezet is támogatta, főként a rendszerváltás utáni első évtizedben (többek között ennek hatására jött létre a kistelepülések bázisán a teleház hálózat). A nemzetközi fejlesztéssel foglalkozó szervezetek rendszerint megalapították magyarországi fiókszervezeteiket, melyek utódszervezetei később a nonprofit szektor legintézményesebb, legprofesszionálisabb szervezetei közé sorolódtak.

Napjainkra egy kiterjedt, nagyon heterogén nonprofit szektor jött létre, mintegy 57 ezer szervezettel, amelyben a modern, demokratikus keretek között működő nonprofit szektor minden társadalmi funkciójára, betöltendő feladatára találhatunk megvalósult példákat. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a szektor ezeket a funkciókat, szerepeket maradéktalanul, hiányok és problémák nélkül be is töltené.

2. A nonprofit szervezetek eltérő szerepei a társadalmi fejlődésben

A szakirodalom három, egymástól jól elkülöníthető megközelítése a piac, az állam és az informális szektor között elhelyezkedő szervezeti köre vonatkozóan, három eltérő társadalmi szerepet vázol fel, melyek a társadalmi fejlődés szempontjából eltérő hatásokat fejtenek ki. E szerepek: 1) szolgáltató szerep 2) érdekképviselői szerep 3) közösség-szervező szerep. A következőkben e szerepeket veszem sorra, majd értékelem a magyar nonprofit szektorban való fejlődésük és megvalósulásuk szempontjából, az eltérő szakirodalmi megközelítéseknek megfelelően.

2.1. A nonprofit szervezetek szolgáltató szerepe

A XX. század második feléig nem sok figyelem fordult az önkéntes szervezetek irányába, a két pillérre, a piacra és államra, támaszkodó szolgáltató szektor elmélete megingathatlannak tűnt. A nonprofit szektor intenzív növekedése és térnyerése a fejlett nyugati demokráciákban az 1970-es években indult meg. Borzaga, C.-Sanctuary, A. (2003) felhívja a figyelmet, hogy mindeközben a korábbi önkéntes szektor jellege is jelentősen átalakult. A szektor szervezetei újszerű, rugalmas megoldásokat kínáltak a túlméretezett és rossz struktúrájú állami szolgáltatások megújítására, a válságba jutott, túlköltekező jóléti államok számára. A szervezetek nagymértékben professzionizálódtak, és átvették a korszerű menedzsment technikákat. Az állami szolgáltatások visszaszorulásával és a jóléti állam válságából kivezető utak keresésével párhuzamosan a kormányok felismerték a szektor szociális szolgáltatásokban, munkahelyteremtésben és a szociális kohézió fenntartásában betöltött szerepét, és ezután mint fontos szövetségesre tekintettek rájuk a válság megoldásában.

A piac és állam mellett kialakuló és az értéktermelésben, valamint foglalkoztatásban mind nagyobb szerepet betöltő „harmadik szektor” jelensége a gazdaság- és társadalomtudományok figyelmét is magára vonta. A nonprofit szervezetek gazdaságban betöltött szerepének, lehetőségeinek tisztázására először a közgazdaságtan fordult a megújult szektor vizsgálata felé. Az első teoretikusok (Hansmann, H. B. 1980, 1987; James; E. 1987; Salamon, L. M. 1996; Weisbrod, B. A. 1975, 1988) megpróbálták a nonprofit szervezeteket a hagyományos közgazdasági elméletek rendszerében értelmezni¹⁷.

¹⁷ Az elméleteket több szerző is rendszerbe foglalta (Barbetta, P. 1991; Bartal A. M. 2005; Hansmann, H. B. 1987), akik az egyes teóriákat több esetben eltérő névvel illették, ezért azok megnevezése nem egységes.

Weisbrod, B. A. (1977; 1988) az általa megalkotott úgynevezett „Heterogenitás teóriában”, vagy más néven „Közjavak biztosításának elméletében” a nonprofit szektor közjavakat előállító szolgáltató szerepéből indult ki. Azt állítja, hogy az állam a választók többségének, vagy nagyobb érdekérvényesítő képességű csoportjainak igényeire igazítja szolgáltatásait, viszont a társadalom heterogenitása miatt mindig maradnak olyan társadalmi csoportok, melyek ettől eltérő igényeit az állami szolgáltatások nem tudják kielégíteni, ők úgy érzik, hogy az adójuk függvényében nem kapnak megfelelő szolgáltatásokat. A szerző sorra véve az így fennmaradt kereslet betöltésének lehetőségeit – feltételezve, hogy az összes fogyasztó nem választja az elköltözést, már csak annak költségei miatt sem –, arra a következtetésre jut, hogy a legoptimálisabb megoldás az ilyen keresletet nonprofit szervezetekkel kielégíteni. Az alacsonyabb szintű önkormányzat alapításánál fennállna az úgynevezett „potyautas probléma”¹⁸, és vállalni kell a létrehozás jelentős költségeit is; a piaci szektor sem jelentene hatékony megoldást, mert a fogyasztónak a teljes költséget egyedül kellene viselnie, és sokszor a helyettesítő magánjavak nem teljesen ugyanazt jelentik, mint a helyettesített közjavak. A nonprofit szervezetek bevonása a szolgáltatások ellátásába viszont kielégítő megoldási lehetőséget kínál a felmerülő problémákra¹⁹, így kezelni tudják a piac és az állam kudarcát. Weisbrod, B. A. elméletéből az következik, hogy minél nagyobb egy társadalomban az állam által ki nem elégített kereslet, vagyis minél nagyobb a gazdasági, politikai, kulturális, etnikai, vallási heterogenitás, annál nagyobb a nonprofit szektor mérete, illetve a nonprofit szektornak az állami szektorhoz viszonyított részesedése azokban a közjavakat biztosító ágazatokban lesz nagyobb, ahol heterogénebb a kereslet. James, E. (1987) nemzetközi vizsgálatok alapján, az elméletet alátámasztva, arra a következtetésre jutott, hogy a nonprofit szektor nagyságának országok közötti különbségeit erőteljesen befolyásolja a kereslet nagysága és a kormány által biztosított kínálat közötti különbség, valamint a fogyasztói ízlés differenciáltsága. A megerősítés mellett a heterogenitás teóriát számos kritika is érte²⁰, maga Weisbrod, B. A. is kiegészítette a későbbi elméletek tanulságaira alapozva, megpróbálva a többi elméletet is figyelembe vevő, egységes modellt alkotni (Weisbrod, B. A. 1988). A kritikák ellenére is, a megalkotott elméleti rendszer kiemelkedő hatással volt a későbbiekben kidolgozott teóriákra, és megtermékenyítően hatott a nonprofit szektorról való gondolkodásra.

¹⁸ Potyautas probléma: az emberek hajlamosak nem fizetni azokért a közjavakért, amelyeket ingyen is megkaphatnak, mert nem kizárhatók a használatukból. A jelenség egzakt leírása megtalálható például Tóth I. J. (1997) „*Játékelmélet és társadalom*” című könyvében.

¹⁹ A szerző nem állítja, hogy a nonprofit szervezetek bevonása minden felvetett problémát felold, például a potyautas problémát sem tudja kezelni, csupán annyit mond, hogy e szervezetek versenyképes alternatívát kínálnak a többi lehetőséghez képest!

²⁰ Például Hansman, H. B. 1987 és Salamon, L. M. 1996 részéről.

Hansmann, H. B. (1980; 1987) a „Bizalomelméletben”, vagy más néven „A szerződéses kapcsolatok kudarcának elméletében” felhívja a figyelmet, hogy a nonprofit szervezetek szolgáltatásai nem mind sorolhatók a közszolgáltatások közé. Szintén felveti a weisbrodi elmélet hiányosságaként, hogy nem ad kielégítő választ arra, hogy az állami intézmények által ki nem elégített keresletre miért nem a piaci szektor reagál. Maga a Bizalomelmélet a szervezetek azon tulajdonságára helyezi a hangsúlyt, hogy nem oszthatják szét a profitjukat. Ennek következtében nem érdekelték a szolgáltatások minőségének rontásában, ami megbízhatóbbá teszi őket a for-profit szervezeteknél, különösen azokban a helyzetekben és ágazatokban, ahol fennáll az információs aszimmetria a szolgáltató szervezet javára. A nonprofit szektort „adományokból élő” és „üzleti bevételekből élő” nonprofit szervezetekre bontja. Elméleti rendszerében főként ez utóbbi, elsősorban vagy kizárólag ár- és díjbevételekből élő szervezetekre koncentrál. A teória szerint a nonprofit szervezetek tipikusan olyan esetekben jelennek meg szolgáltatóként, amikor a fogyasztók nem lehetnek biztosak abban, hogy megfelelő színvonalú szolgáltatásokat kapnak a pénzükért, ahol fennáll a „szerződéses kapcsolatok kudarcára”²¹. A nonprofit szervezetek a profitszétosztás tilalma és a profitérdekelt tulajdonosok hiánya miatt megbízhatóbbnak tűnnek, mint az üzleti vállalkozások, azokban az esetekben, mikor nehéz a termékek vagy szolgáltatások minőségét ellenőrizni.

Hansmann, H. B. elméletével lefedi a nonprofit szektor azon tevékenységeit is, melyek nem sorolhatók a közjavak közé. Az elmélet egyben megmagyarázza azt is, hogy a jótékonyaság területén miért különösen gyakoriak a nonprofit szerveződések. Ezekben az esetekben ugyanis a „vásárló” (adományozó) más számára vagy a köz javára vesz szolgáltatást. Miután átengedte pénzét a szervezetnek, nagyon nehezen tudja ellenőrizni annak elköltését. Hansmann, H. B. (1987) a Bizalomelméletet és a Heterogenitás teóriát egymással komplementer viszonyban lévő elméleteknek véli. James, E. (1987) a magánadományok csekély súlya miatt kétségeket fogalmaz meg az elmélet jelentőségével kapcsolatban, ugyanakkor kissé más megvilágításba helyezve az elméletet kiemeli, hogy a bizalom a „legnagyobb adományozó” az állam nonprofit szektort érintő döntéseinél is szerepet játszhat, ami sokkal jelentősebb.

James, E. (1987) amellett, hogy alátámasztotta és továbbfejlesztette a Heterogenitás teóriát, megalkotta a „Kinálati oldal elméletét”, amely a korábbi fogyasztói keresleten alapuló magyarázatok mellett újabb szempontokat hozott be a vizsgálatokba, így többek között a

²¹A szerződéses kapcsolatok kudarcának jelentését Barbetta, P. (1991) így foglalja össze: „A szerződéses kapcsolatok kudarcának nem más, mint a piac kudarcának egy speciális esete, amely akkor áll elő, ha a vásárlók nem rendelkeznek teljes körű információkkal fogyasztói döntéseik meghozatalához. Ilyenkor a szabad piacgazdaság működése eltér az optimálistól, a profitorientált vállalatok nem tudják olyan áron és mennyiségben előállítani a termékeket és szolgáltatásokat, hogy a társadalmi hatékonyság a legmagasabb legyen...” (Barbetta, P. 1991. p. 15.).

nonprofit szervezetek alapítóinak motivációit is vizsgálja. Megállapítja, hogy a nonprofit szervezetek alapításánál némely esetben fontos a profitmotívum, tehát az, hogy a szabályozásban rejlő előnyöket, kedvezményeket kihasználva az alapítók és vezetők valójában egyéni hasznot termelnek, és ezt különböző úton-módon kiveszik a szervezetből. Másrészt számos szervezetalapításnál indíték a jótékonyság pozitív üzenete által megszerezhető társadalmi presztízs, amelyet a névadó sokszor politikai tőkévé alakít. A szerző ugyanakkor kiemeli, hogy a nonprofit szervezetek megalapításánál a legfontosabb és legelterjedtebb a vallási, ideológiai motívum, erre a megállapításra építi fel a kínálati oldal elméletét. A szervezeteket gyakran ideológiai (vallási, politikai, kulturális) intézmények hozzák létre, melyek szolgáltatásaikat, csak eszközül használják ideológiájuk terjesztésére, támogatóik számának növelésére. Ennek alapján választják tevékenységi területeiket is, ezért fordulnak elő nagy számban az oktatás és az egészségügy területén. A megalapításuk után e szervezetek indíttatásukból adódóan jelentős komparatív előnnyel rendelkeznek a for-profitokkal szemben:

- az ügyfelek egy része eleve adott, mert vallásilag, ideológiailag kötődik a szervezetekhez.
- az emberek, vagy legalábbis egy jelenős részük, jobban bíznak ezekben a szervezetekben, nem annyira a szervezeti formájuk, hanem a valláshoz, ideológiához kötődő pozitív tartalom miatt.
- több esélyük van önkéntes felajánlásokra és önkéntes munkára, ami segít áraikat alacsonyabb szinten tartani.
- ezeken az alapokon könnyen alakítanak ki pozitív képet magukról. A jó hírnév, intézményi presztízs a későbbiekben pedig vonzza a további ügyfeleket.
- a vallási, ideológiai háttér (más nonprofit szervezetek, intézmények, egyházak, nagy számú szimpatizáns) gyakran jelentős lobbierőt képvisel az állami támogatások kiharcolásánál.

James, E. (1987) nem veti el a piac és az állam kudarcának szükségességét a nonprofit szektor kifejlődésében, szintúgy a korábbi elméletek fontos magyarázó erejét sem, ugyanakkor rávilágít gyengeségeikre. Úgy véli, a Kínálati oldal elmélete fontos kiegészítése a megelőző teóriáknak. Elméletéből adódó területi következtetés, hogy a nonprofit szektor azokban az országokban várható, hogy kiterjedtebb lesz, ahol a különböző ideológiák között egyfajta vallási, ideológiai verseny alakul ki.

Salamon, L. M. (1987) egyike a Heterogenitás teória és a Bizalomelmélet legfőbb kritikusainak. „Interdependencia elméletében”, melyet „A közszolgáltatásban kialakult partneri viszony elméletének” is szoktak nevezni, abból a történelmi tapasztalatból indul ki, hogy az

Egyesült Államokban a nonprofit szervezetek jellemzően nagyon fontos szerepet játszanak a jóléti államban, de nem a kormányzat ellen, hanem éppen annak segítségével, vele szorosan együttműködve, jelentős támogatását élvezve. Ez a tapasztalati tény ellentmond mindkét említett elméletnek, melyek a verseny mellett nem hagynak teret a kormány és a nonprofit szervezetek együttműködésének. A szerző egyrészt felhívja a figyelmet a Heterogenitás teória azon ellentmondására, hogy amennyiben a nonprofit szervezetek az állami intézmények helyett vállalkoznának kollektív javak előállítására, azokon a területeken, amelyeket a kormány többségi támogatás hiányában nem vállal magára, akkor a nonprofit szervezetek kormányzati támogatásában ezeknek a tevékenységeknek nem lenne helye az elmélet logikája alapján. A Bizalomelmélettel kapcsolatban pedig arra világít rá, hogy ugyan a nonprofit szervezetek talán megbízhatóbbnak tűnnek a for-profitoknál, mert nem érdekük a fogyasztói bizalommal való visszaélés, ugyanakkor az állami intézmények még kevésbé érdekeltek ebben, így az elméletből nem a kormányzati támogatás, hanem az következne, hogy a kormány saját intézményeket hozzon létre a nonprofit szervezetek helyettesítésére. Salamon, L. M. (1987) megkérdőjelezi, hogy a nonprofit szektor egy olyan másodlagos képződmény lenne, amely azokon a területeken lép fel, ahol az elődleges képződmények: a piac és az állam kudarcot vallanak, és betöltetlenül hagynak, valamint a társadalom erre reagálna a nonprofit szervezetek felállításával. Ezzel szemben azt állítja, hogy a piaci szervezetek kudarcára a társadalom az öntevékeny szervezetek felállításával reagál, és az öntevékeny szervezetek kudarcaira válaszul kap csak szerepet a kormány a közjavak előállításában, finanszírozásában. A kormányzati reakció lassabb és magasabb „tranzakciós költségekkel” jár, mint az öntevékeny akciók megszervezésének költségei. Ily módon ebben a viszonyrendszerben sokkal inkább a kormány számít másodlagos képződménynek.

Az öntevékeny szervezetek kudarcra többféle dologból adódik. Egyrészt e szervezetek nem könnyen teremtenek megfelelő formájú és mennyiségű forrást a kollektív javak kielégítéséhez, és különösen akkor és ott nem, ahol válság van, tehát a leginkább szükség lenne a szolgáltatásaikra. Másrészt hajlamosak csak bizonyos speciális társadalmi csoportok problémáival foglalkozni, ami egyfajta partikularizmushoz vezet, melynek következményei: bizonyos csoportoknál kielégítetlen igény, más területeken pedig párhuzamosságok kialakulása. Harmadrészt a rendszer azokra bizza a közösségi szükségletek meghatározását, akiknél a pénz van, így nem a közösség egészének akarata határozza meg a nonprofit szektor jellegét, hanem a magasabb jövedelemmel rendelkezők preferenciái. Így a szociális ellátás nem emberi jogként, hanem a gazdagok jótékonyágaként jelenik meg a rendszerben, ami egyfajta függőséghez, paternalizmushoz vezet. Végül pedig a kudarchoz hozzájárulhat az úgynevezett „filantróp

amatőrizmus” a szektor történelmileg örökölt jellemzője. Ugyanis csak a XX. század második felében kezdett fontossá válni a professzionalizmus és szakmaiság a szervezetek körében, amelynek nem minden szervezet képes eleget tenni.

Az elmélet konklúziója, hogy az állam és a nonprofit szektor valójában kiegészíti egymást. A nonprofit szektor azokon a pontokon bizonyul gyengének, ahol a kormányzat erős és megfordítva, ezért az együttműködésük logikus és racionális. Az állam könnyebben teremt megfelelő anyagi háttérrel, demokratikusabb a szolgáltatások prioritásának meghatározásában, képes a paternalizmust legalább részben kiiktatva a szolgáltatásokat állampolgári jogként biztosítani, valamint a normák és ellenőrzési eljárások rendszerbe állításával javítani tudja a szolgáltatások minőségét. Ezzel szemben a nonprofit szervezetek személyesebbé tudják tenni a szolgáltatásokat, rugalmasabban alkalmazkodnak az ügyfelek igényeihez, és nem iktatják ki a versenyhelyzetet a szolgáltatások piacán.

A nonprofit szektor szolgáltató szerepével foglalkozó különböző modellek nem annyira tagadják, mintsem kiegészítik egymást. Amellett, hogy az elméletek rávilágítanak a nonprofit szervezetek szolgáltatások területén betöltött fontos funkcióira, összességében a nonprofit szektor csak egy kis, speciális körülmények között működő szeletét tudják magyarázni. A nonprofit szektor sokkal heterogénebb annál, hogy egyetlen domináns tényező kiemelésével leírható legyen a megjelenése.

Salamon, L. M.-Anheier H. K. (1996) a „Társadalmi eredet teóriában” szakítottak azzal a nézettel, hogy a nonprofit szektorok kialakulásának csak egyféle útja lenne, amely egy-két fő jellemzővel jól leírható. Figyelembe véve a jóléti rendszerek országoként eltérő történelmi fejlődési útjait, igyekeztek tipizálni az állam és a nonprofit szervezetek közötti együttműködések megvalósulását és az egyes országok nonprofit szektorait. Úgy vélték, hogy a jóléti szolgáltatások igénybevétele és a szektorok közötti választás nem annyira az egyes szektorok kudarcának a függvénye, nem az egyéni fogyasztók szabad döntésétől függ, hanem sokkal nagyobb szerepe van ebben a társadalomban végbement, sokféle hatás által befolyásolt, komplex történelmi fejlődésnek, mely folyamat révén a nonprofit szervezetek az egyes társadalmi és gazdasági rendszerekbe szorosan beágyazódtak. Idézett szerzők az országok csoportba sorolását Esping-Andersen, G. (1990) jóléti szociológiai besorolására építik fel, de ők az állam és nonprofit szektor kapcsolatára koncentrálnak. Eszerint a modell megalkotói is megkülönböztetnek liberális, szociáldemokrata, korporatista modellt, melyet kiegészítenek egy negyedik, államhatalmi modellel.

- Liberális modell: A viszonylag kis állami kiadások mellett egy viszonylag nagy nonprofit szektor tudott kifejlődni. Az állam helyet hagy a nonprofit szektornak a társadalmi szolgáltatások nyújtásában. Reprezentáló országok: USA, Egyesült Királyság.
- Szociáldemokrata modell: Az állam nagy szerepet vállal a társadalmi szolgáltatásokban, kevés helyet biztosítva a nonprofit szektornak, így itt ez a szektor egészen más szerepet játszik, nem annyira társadalmi szolgáltató, sokkal inkább az érdekvédelem, egyéni önkifejezés, rekreáció terepe. Reprezentáló országok: Svédország, Olaszország.
- Korporatista modell: Viszonylag nagy állami jóléti szerepvállalás mellett, egy szintén kiterjedt, az állam által nagymértékben támogatott nonprofit szolgáltató szektor alakult ki, főként hatalmi egyezségek következményeként. Reprezentáló országok: Németország, Franciaország.
- Államhatalmi modell: Az állam szociális szolgáltatásokban való viszonylag kis szerepvállalása mellett nem nyit utat a nonprofit szektornak, így viszonylag korlátozott mértékű, főként üzleti bevételekből élő nonprofit szektor fejlődött ki. Az állam a gazdasági, politikai elit számára megtartja a társadalmi szolgáltatások feletti ellenőrzést. Reprezentáló ország: Japán

A szolgáltató nonprofit szervezetek társadalmi-gazdasági szerepéről való gondolkodás jelenlegi állását Kinyik Margit (2009) foglalja össze. Eszerint a fent bemutatott, a nonprofit szektor gazdaságban betöltött szerepére, gazdasági előnyeire koncentráló elméletek széles körben elterjedtek a nonprofit szektor tudományos megközelítésében. Ugyanakkor a kutató kiemeli, hogy „... a nonprofit (köz)szolgáltatók vegyes jóléti piacokon várható előnyeinek bizonyítására tett empirikus kísérletek”....„azt sejtetik, hogy ami az átfogó elméleti koncepciók számára evidencia, az a gyakorlatban nehezen megragadható (operacionalizálható), összetett jelenségkör.” (Kinyik M. 2009. p. 97.). A szolgáltatói szerep napjaink társadalmi körülményeire való értelmezése még nem kiforrott, újradefiniálása ma is zajlik. Idézett kutató kiemeli, hogy a szervezetek szolgáltató szerepének növelése sok helyen beépült társadalmpolitikai törekvésekbe, helyenként eltérő fogalmakkal körülírva. A szerző ugyanakkor arra is rámutat, hogy a társadalmpolitikai elvárás számos feszültséget is a felszínre hoz. Egyrészt az uralkodó társadalmpolitika, valamint a nonprofit szektor identitása és felkészültsége eltér egymástól, a nonprofit szektor szervezeteinek jelentős része humanitárius és közösségi célok megvalósítását tartja a nonprofit szektor legfőbb feladatának, a szolgáltató, szociális és gazdasági funkciókkal nehezen azonosul. Másrészt a szervezetek egy köre a közpolitikák változásával, a forrásoktól

vezélve változtatja szolgáltatásait és önmeghatározását. Harmadrészt a szolgáltatások középpontba állítása egyben háttérbe szorítja a más funkciójú szervezeteket. (Kinyik M. 2009)

A nonprofit szektort szolgáltatóként egyre inkább külön megjelöléssel, a „szociális gazdaság” kifejezéssel illetik. A francia eredetű kifejezés a szektor szociális küldetését, szolidaritásban betöltött szerepét hivatott hangsúlyozni (Frey M. 2007.). Westlund H.-Westerdahl S. (1997) a szociális gazdaságot úgy értelmezi, mint „...demokratikusan irányított gazdasági szervezeteket, amelyek olyan tevékenységeket folytatnak, amelyeket nem lát el az állami szektor. Ugyanakkor nem generálnak olyan gazdasági hasznot sem, ami működésük fő célja lenne.” (Westlund, H.-Westerdahl, S. 1997 id. Frey M. 2007. p. 20.). Borzaga, C.-Sanctuary, A. (2003) valamint Frey Mária (2007) kiemeli, hogy a szociális gazdaságba tartozó nonprofit szervezetek egyéni jellegzetességekkel is bírnak a nonprofit szektoron belül. Ilyen például, hogy magatartásukat termelési és vállalkozói jelleg dominálja; különösen nagy figyelmet fordítanak a munkahelyteremtésre, elsősorban a hátrányos helyzetű csoportok számára; szorosan együttműködnek a helyi közösségekkel, odafigyelve szükségleteikre. Mint a szerzők hangsúlyozzák, e szervezetekben nem a profitszétosztás tilalma jelenti a legfőbb sajátosságot, önmeghatározásukban sokkal fontosabb a szociális cél világos meghatározása, a különböző alapítók megfelelő képviselője valamint a demokratikus kontroll és ellenőrzés (Borzaga, C.-Sanctuary, A. 2003; Frey M. 2007). A nonprofit szervezetek ilyen típusú működése szükségszerűen több erőforrást, nagyobb professzionalizmust és intézményesülést igényel. Frey Mária (2007) felhívja figyelmet, hogy a magyarországi gyakorlatban célszerűségből jellemzően egy egyszerűbb meghatározást használnak, mely a nehezen elhelyezkedő emberek foglalkoztatását állítja a középpontba. Definíció szerint: „olyan helyi kezdeményezéseket tekintünk a szociális gazdaságba tartozónak, amelynek célja a nehezen elhelyezkedő emberek integrálása a munka világába, foglalkoztatást, szakmai tudásuk fejlesztését és tanácsadást kínálva számukra.” (Frey M. 2007. p. 23.).

2.1.1. A nonprofit szektor szolgáltató szerepének fejlődése Magyarországon

A hazai szerzők kritikusan viszonyulnak a nemzetközi közgazdasági modellek magyarországi alkalmazhatóságához (Bartal A. M. 2005; Kuti É. 1998a). Kuti Éva (1998a) kritikájában Lyons M. (1993) Ausztrália kapcsán megfogalmazott bírálatából indul ki. Fő állításai, hogy:

- nem vesznek tudomást a nem szolgáltatóval foglalkozó szerveződésekről.

- abból a nem mindenhol érvényes feltételezésből indulnak ki, hogy a szervezetek egy már kialakult, stabil kapitalista társadalmi rend keretében jönnek létre, és annak gyengeségeit korrigálják, vagy az általa kínált lehetőségeket igyekeznek kihasználni. Az elméletek szorosán kötődnek a XX. századi amerikai kultúrához²².

Egyetértek a szerző azon konklúziójával, miszerint a mai magyar viszonyok között ezeknek az elméleteknek korlátozott a magyarázó értéke, ugyanakkor más összefüggésekkel együtt a bennük kifejtett gondolatok segítségünkre lehetnek a magyar nonprofit szektor jobb megértésében (Kuti É. 1998a). A nonprofit szervezetek szolgáltató szerepét vizsgálva, az adott kontextusban a fő kritikát a második megállapítás jelenti az elméletekkel összefüggésben. A magyar nonprofit szektor máságának megértéséhez tulajdonképpen a Társadalmi eredet teória alap gondolatát kell alkalmazni a magyarországi viszonyokra. Magyarországon a nonprofit szektor az Egyesült Államokétól jelentősen eltérő történelmi szituációban alakult ki és fejlődik. A magyar nonprofit szektor nem az egyéni fogyasztói döntésekből, vagy a piac és állam kudarcaira reagálva nőtt ki, sokkal inkább a történelmi fejlődés határozta meg az alakulását. Noha kétségtelen párhuzamok léteznek az 1970-es évek válságba került jóléti államai és az elmúlt húsz év Magyarországa között a túlméretezett, bürokratikus intézményeken alapuló állami szerepvállalás megreformálására való törekvésekben, a hazai nonprofit szektor alapvetően nem ennek a kihívásnak a révén jött létre (ha később hatott is rá mindez), sokkal inkább kötődik a rendszerváltozással megeremtődött szabadságok, lehetőségek, kényszerek világához.

A központosított állam a szocializmusban ideológiai okokból monopolizálta a társadalmi szolgáltatások ellátását, nem hagyva helyet sem a piaci, sem pedig a nonprofit szolgáltatásoknak. A rendszerváltozás után megeremtődött a lehetőség a nonprofit szervezetek számára, hogy bekapcsolódjanak a szolgáltatások nyújtásába. Ugyanakkor a szervezetek korántsem egy konszolidált kapitalista környezetbe kerültek. A nonprofit szektor fejlődését az elmúlt húsz évben nagyon is végigkísérte az átalakulás és bizonytalanság. Formálódását nagymértékben meghatározta a folyamatosan változó politikai, gazdasági, társadalmi környezet a múlt örökségének gyorsabb-lassabb lebontásával, a nemzetközi környezethez való alkalmazkodás (főként az EU tekintetében) és a globalizáció trendjei.

A rendszerváltozás után a nonprofit szolgáltatásokra való igény két irányból is felerősödött. Egyrészt a rendszerváltozást követő gazdasági válság következtében az ország pénzügyi lehetőségei jelentősen beszűkültek, ezért az állam igyekezett megszabadulni a túlzott

²² Barbeta, P. (1991) és James E. (1987) szintén kritikát fogalmaz meg ezzel összefüggésben. Barbeta, P. (1991) így fogalmaz: „A nonprofit elméletek többsége Amerikában született, azokra a problémákra reagálva fejlődött ki, amelyeket az Egyesült Államok rendkívül fejlett nonprofit szektora vetett fel, azokra a definíciókra épült, amelyeket az amerikai gyakorlat termelt ki” (Barbeta, P. 1991 p. 11.)

feladataitól, szolgáltatásaitól, helyet kínálva az alternatív szolgáltatóknak az oktatás, az egészségügy, a szociális ellátás és a kultúra területén is (Kondorosi F. 1998). Ezzel együtt új társadalmi problémák jelentkeztek, kerültek a felszínre, amelyek újfajta szolgáltatások megjelenésére is igényeket támasztottak. A munkanélküliség felfutása, elszegényedés, hajléktalanság és még számos társadalmi probléma a szocialista rendszerben nem létezett, vagy rejtve maradt. Az új berendezkedés magával hozta a társadalmi különbségek megnövekedését és a területi viszonyok átrendeződését. Az idősebb korosztályok megnövekvő aránya a társadalomban folyamatosan erősödő társadalmi nyomást fejt ki a szociális intézményrendszerre. Mindez együttesen kielégítetlen igényekhez vezetett.

Ennek megfelelően a nonprofit szektor tevékenységszerkezetében megfigyelhető volt a társadalmi szolgáltató tevékenységekkel foglalkozó szervezetek térnyerése (Bartal A. M. 2005), ugyanakkor ez nem feltétlenül jelentette csupán a weisbrodi értelemben vett kielégítetlen reziduális keresletre történő válaszreakciót, vagy a fogyasztók nagyobb bizalmán alapuló szolgáltatás nyújtását, mint Hansmann elméletében láthattuk, vagy akár a többi közgazdasági elmélet megvalósulását. Az éppen csak formálódó, gyenge szervezeti háttérrel rendelkező, maga is forráshiánnyal küzdő, az önkéntesség hagyományaira csak kis mértékben támaszkodható nonprofit szektor a számos jó példa ellenére is csak kis részben tudta a megjelenő igényeket kielégíteni. Nagy szerepet játszott ugyanakkor a szolgáltató tevékenységek felfutásában a forráshiánnyal küzdő intézmények túlélésért folytatott harca (Enyedi Gy. 1997; Kondorosi F. 1998; Kuti É. 1999). Hozzájárult a növekedéshez, hogy az állami és egyházi intézmények tevékenységeik támogatására nagyon gyakran alapítványokat rendeltek, ami rugalmasabbá tette az intézmények működését, gazdálkodását. A kiszervezésre kerülő állami, önkormányzati szolgáltatások leggyakrabban állam-közeli szervezeti formákhoz (közalapítványokhoz, közhasznú társaságokhoz) kerültek. Nem annyira a nonprofit megvalósulás előnyeit kihasználó, melyeket Salamon, L. M. (1987) fejt ki, hanem ez a megoldás lehetőséget kínált az intézményekre vonatkozó szigorú restriktív kereteiből való kilépésre (Kákai L. 2005). A szolgáltató nonprofit szektor fejlődését mindvégig akadályozta és akadályozza napjainkban is, hogy nem formálódott ki, hogy a magyar állam milyen modellt fog követni a társadalmi szolgáltatások területén, nem történt meg a szolgáltató rendszerek átalakítása, ami lehetővé tette volna a nonprofit szervezetek számára a stabil struktúrákkal való alkalmazkodást.

Gyakorlati tapasztalataiból kiindulva Frey Mária (2007) a magyar szociális gazdaságban többé-kevésbé folyamatosan tevékenykedő szervezetek számát 3-4 ezerre teszi, melyek szolgáltató, közösségfejlesztő tevékenységet végeznek (Frey M. 2007). A közszolgáltató nonprofit szervezetek statisztikai lehatárolására Kinyik Margit (2009) az állami és

önkormányzati normatív finanszírozás megvalósulását használja, így 2006-ban mintegy 2500 szervezetet tudott elkülöníteni. Vizsgálatai alátámasztják, hogy ezek a szervezetek a szektor erőforrások tekintetében jobban ellátott, intézményesebb részéből kerülnek ki (Kinyik. M. 2009). Ez nem meglepő, miután a szervezetek céljából következik, hogy működésük erőforrásokat, professzionalizmust és intézményesültséget igényel. E jellemzők mutatói közgazdasági értelemben jelzik a szociális gazdaság nagyságát. A nonprofit szektorban foglalkoztatottak arányára az 1990-es évek közepére, második felére²³ vonatkozóan találtam nemzetközi összehasonlító adatokat. Eszerint a gazdaságilag aktív népesség százalékában számított mutatók Kelet-Közép-Európa, ezzel együtt Magyarország jelentős lemaradását jelezték a fejlett demokráciákhoz képest (Salamon, H. K.-Sokolowski, S. W.-List R. 2003). Az azóta eltelt időben önmagához képest jelentősen nőtt a foglalkoztatás, viszont így is csak a gazdaságilag aktívak 2%-a dolgozott a magyar nonprofit szektorban 2004-ben. Ha ezt az értéket viszonyítjuk a '90-es évek közepén mért nemzetközi adatokhoz, akkor is megállapítható, hogy a lemaradás továbbra is fennáll. A nonprofit szektor kiadásai 2004-ben 4%-ot tettek ki a GDP-hez viszonyítva.

A fenti adatok adnak egyfajta benyomást a magyar szociális gazdaság méreteiről és képességeiről, ugyanakkor nem alkalmasak a szervezetei által elvégzett szolgáltatás értékének megítélésére. Számos szerző hangsúlyozza, hogy a nonprofit szolgáltató szervezetek jelentősége nem annyira a közvetlen értéktermelésben, hanem az egyediségben, a helyi és speciális igényekhez való rugalmas alkalmazkodásban, az innovativitásban áll, szemben az uniformizáló, intézményekben gondolkodó állami szolgáltató intézmények szolgáltatásaival (Douglas, J. 1987; Kuti É. 1998a; Salamon, L. M. 1987; Siegel, D.-Yancey, J. 1992; Weisbrod, B. A. 1977, 1988). A nonprofit szervezetek sokszor olyan társadalmi igényekre is reagálni tudnak, melyek nem válnak fizetőképes keresletté. Könnyen belátható, hogy egy borsodi kis faluban élő, évek óta munkanélküli, alacsony képzettségű, és akár fizikai, akár lelki betegségekkel küzdő személy beléptetése a munkaerőpiacra egészen más megközelítést igényel és a megvalósítása más értékkel bír, mint egy éppen munkahelyet váltó diplomás mérnök álláshoz juttatása a fővárosban. Ezen túl az erőfeszítés sikeressége sem feltétlenül a szociális gazdaságban mutatható ki, hanem elképzelhető, hogy a piaci vagy állami szektorban jelent foglalkoztatás és termelékenység növekedést.

²³ Az adatközlők a feltüntetett értékeket nem kötik egyetlen időponthoz. A nemzetközi összehasonlító vizsgálat, melyből az információk rendelkezésre állnak 1995 és 1998 között történt, az adatok ebből az időszakból származnak (Salamon, H. K.-Sokolowski, S. W.-List R. 2003).

Frey Mária (2007) a szociális gazdaság magyarországi fejlődésének számos akadályát sorolja fel, melyek között szerepel az igényeket fizetőképes keresletté alakító állami támogatások elégtelensége, a nonprofit szektor szakmai felkészületlensége, erőforrásokkal való gyenge ellátottsága, a politikától való függősége, az ilyen típusú szolgáltatások ismeretlensége és az ebből adódó bizalmatlanság, szabályozási hiányosságok, tisztázatlanságok. Jelen értekezés szempontjából kiemelkedő jelentőségű, hogy idézett szerző ezen akadályok között sorolja fel a munkaerő-piaci szolgáltatásokat nyújtó és a helyi foglalkoztatást fejlesztő nonprofit szervezetek megjelenésének területi különbségeit, a kistelepülésekkel szemben a nagyobb városokba való koncentrálódását. Frey Mária (2007) azt is hangsúlyozza, hogy szervezeti szinten jelentős kihasználatlan tartalékok vannak, ami abban is megmutatkozik, hogy számos szolgáltató szervezet nem rendszeresen, csak alkalmasszerűen tud foglalkoztatási projekteket indítani.

2.2. A nonprofit szervezetek érdekképviseleti szerepe²⁴

Az 1970-es évektől a harmadik világban majd a szocialista blokk országaiban sorozatosan buktak meg a diktatúrák, és helyettük demokratikus berendezkedésű államok alakultak. Ezt a jelenséget nevezi Huntington, S. P. (1993) a demokratizálódás harmadik hullámának. Az átalakulások folyamatában fontos szerep jutott a civil társadalomnak, amely ennek következtében a tudományos érdeklődés fókuszába került. A nonprofit szektor (jellemzően civil szektor megjelöléssel) érdekképviseleti szerepének taglalása a civil társadalom mibenlétének és szerepének tisztázása kapcsán vált fontossá. Ennek megfelelően elsődlegesen a politikatudományi szakirodalom foglalkozik a kérdéskör vizsgálatával.

2.2.1. A civil társadalom fogalmának értelmezése

A civil társadalom fogalmának értelmezését megnehezíti egyrészt, hogy az egyes történelmi korokban más-más összefüggésben került előtérbe, másrészt, hogy bekerült a hétköznapi politikai zsargonba, és így több párhuzamos értelmezése is kialakult.

A fogalom klasszikus görög (Arisztotelész – koinoia politiké) és latin (Cicero – societas civilis) megközelítését alapul véve a XVIII. század közepéig a civil társadalom kifejezést az állam és a politikai társadalom szinonimájaként használták (Kumar, K. 1992). Olyan társadalmi rendet jelöltek vele, ahol a polgárok törvényekkel szabályozzák viszonyaikat, és aktívan részt

²⁴ Az érdekképviselet fogalmán Jenkins, R. M. (1997) nyomán elsősorban az állami politika befolyásolását, másodsorban más szervezetek irányvonalának megváltoztatására való törekvést értem.

vesznek a közéletben (Anheier, H. K.-Glasius, M.-Kaldor, M. 2004). A civil társadalmat a „civilizálatlan” körülményekkel állították szembe, ahol az uralkodó despotikus rendeletekkel gyakorolja a hatalmat (Kumar, K. 1992). A fogalom a XVIII. század második felétől kiemelt szerepet kapott a politikai gondolkodásban, ekkor kezdték el átértelmezni. John Locke, Thomas Paine, Adam Ferguson és Adam Smith ugyan a fogalmat még a klasszikus megközelítésben használták, azonban elkülönítették a társadalmat az államtól és olyan jegyekkel ruházták fel, amelyek a későbbiek folyamán alapot jelentettek a fogalom újfajta értelmezéséhez (Keane, J. 1988 id. Kumar, K. 1992). A civil társadalom fogalmát Hegel választotta el az államtól (Márkus M. 1992), szintén ő határozta el a család szférájától is (Reichardt, S. 2004). A szövetségeknek, a polgárok társulásainak fontosságára a demokratikus társadalom működésében Alexis de Tocqueville hívta fel a figyelmet (Anheier, H. K.-Glasius, M.-Kaldor, M. 2004; Kumar, K. 1992). A civil társadalomról való gondolkodás a XIX. század végétől háttérbe szorult a politikai gondolkodásban. Fennmaradásában és modernkori elterjedésében nagy szerepet játszott Antonio Gramsci, aki az olasz kommunista párt titkáraként Mussolini börtönében jegyezte le gondolatait, ő különítette el a fogalmat a gazdasági szférától (Anheier, H. K.-Glasius, M.-Kaldor, M. 2004). A civil társadalom fogalma az 1970-es évektől új értelmet nyert azáltal, hogy a diktatúrákkal való szembenállás politikai jelszavává vált Dél-Amerikában és Kelet-Közép-Európában (Arató A. 1992, Arató A.-Cohen, J. 1992; Reinhardt, S. 2004).

Az átalakulások után a civil társadalom fogalmának tisztázatlansága és politikai-ideológiai értéktartalma miatt több teoretikus megkérdőjelezte a társadalomtudományi kategóriaként történő használhatóságát. A fogalom használatával szembeni érvelés nagyrészt azon alapul, hogy a kelet-közép-európai politikai rendszerváltások megtörténtével a kialakult demokratikus politikai keretek között a civil társadalom '70-es években kialakult koncepciója értelmét veszítette, a fogalom már nem mond többet, mint a hagyományos demokráciához és állampolgársághoz kötődő fogalmaink, így használata nem visz közelebb a társadalmi problémák értelmezéséhez és megoldásához (Arató A. 1992; Seligman, A. B. 1992b; Kumar K. 1992). Ezzel szemben több szerző a civil társadalom fogalmának demokratikus keretek közötti használatban lehetőséget lát a demokrácia közvetlenebb formájának megvalósulására, és a demokratikus működésben fontos funkciókat tulajdonít neki (Balás E. 2006; Jenkins, R. M. 1997; Márkus M. 1992; Siegel, D.-Yancey, J. 1992; Skoric, V. 2005; Unger A. 2005). A vitán túllépve a '90-es évektől a civil társadalom vizsgálata ismételten újabb szempontból kerül a tudományos érdeklődés középpontjába. A kutatók egyre inkább felismerik, hogy a civil társadalom szervezetei elszakadnak a lokális és nemzeti szintektől, fontossá vált a globális kapcsolatrendszer kialakítása, amely speciális jellegettségeket hozott magával. Mindez igényli

a fogalmi rendszer alkalmazkodását is, így egyre gyakoribb a transznacionális és globális civil társadalom kifejezés használata (Anheier, H. K.-Glasius, M.-Kaldor, M. 2004; Scholte 1999 id. Jody J.-Miszlivecz F. 2005).

A fogalom történelmi fejlődését figyelembe véve végső soron a politikatudományi szakirodalom a civil társadalom helyét az állami, a gazdasági és a magánszféra közötti területen jelöli ki. A nonprofit szektor meghatározását tekintve szintén ide sorolódik. A két fogalom ugyanakkor mégsem feleltethető meg egymásnak. A civil társadalom kifejezés egy más fajta megközelítést tükröz, nem annyira a szervezeti, szerveződési formákra, sokkal inkább a cselekvés, a kapcsolatok milyenségére, az államhoz, állampolgársághoz való viszonyulásra helyezi a hangsúlyt. A civil társadalomnak ma sem létezik egyértelmű meghatározása. A kifejezés határai szinte szerzőnként eltérők. Ugyanakkor a két fogalom nem különül el teljesen egymástól. A szerzők a civil társadalom funkcióinak megvalósulásában minden esetben fontos szerepet szánnak a nonprofit szektor állampolgárok felől, „alulról” építkező szervezeteinek. E szervezetekre a civil szervezet, a szervezetek összességére pedig civil szektor kifejezést használják. Alkalmanként a civil szféra megjelölés is megjelenik. A következő rövid fogalmi tisztázás a „civil” jelzővel ellátott kifejezésekkel kapcsolatban nem léphet fel a teljesség igényével, csupán áttekintést ad az eltérő megközelítések főbb sajátosságairól.

A civil szektort a civil szervezetek összessége alkotja, a nonprofit szektorral szinonim fogalomként is használják. Általában azokban az esetekben kerül elő a fogalom, mikor az alulról jövő állampolgári kezdeményezéseknek fontos szerepe van az adott kontextusban. Bizonyos értelmezésekben, ezt hangsúlyozva, a nonprofit és a civil szektor kifejezéseket külön is választják, és ennek megfelelően némileg eltérő szervezeti körhöz kötik. Az ilyen elkülönítésnél jellemzően az állam-közeli szervezeteket csak a nonprofit szektor részének tekintik, a civil szektorénak nem. Ezt a megfontolást próbálja követni például hazánkban a Nemzeti Civil Alapprogramról szóló törvény (L/2003) is, mikor kizárja a támogatásokból az állami szektorhoz szorosan kötődő szervezeteket, a szervezeti formák határán leválasztva ezeket²⁵.

A civil szféra Jenkins, R. M. (1997) értelmezésében olyan hivatalos és nem hivatalos szervezeteket jelent „... melyek működése a profitszerzés helyett a kölcsönösségen alapul, illetve a közösségi célok felé irányul.” (Jenkins, R. M. 1997 p. 8.). Idézett szerző a kifejezést a

²⁵ A törvény jogilag tételesen is definiálja a civil szervezet fogalmát: „a civil szervezet: az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény alapján létrejött, jogi személyiséggel bíró társadalmi szervezet, szövetség (kivéve a pártot, a munkaadói és munkavállalói érdek-képviselői szervezetet, a biztosító egyesületet, valamint az egyházat), és a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény alapján létrejött, jogi személyiséggel bíró alapítvány (ide nem értve a közalapítványt);” (2003. évi L. tv. 14. §).

harmadik szektor²⁶ és az önkéntes alapú csoportosulások szinonimájaként használja. A civil szféra fogalma a civil szektor szervezetei mellett magában foglalja azokat a szerveződések is, melyeknek nincs hivatalos, jogilag definiált státusza. Nem tartoznak viszont a civil szférába az állam-közeli nonprofit szervezetek. Ily módon a korábban jellemzett, szűken vett (állam-közeli szervezetek nélküli) civil szektor a civil szférának részhalma. A tágabban (a nonprofit szektor szigorúan vett szinonimájaként) értelmezett civil szektor a civil szférával metszetet alkot, ahol gyakorlatilag a civil szektor szervezeteinek nagy többsége ekkor is a civil szférába tartozik; ugyanakkor a kimaradó állam-közeli rész pénzügyi, foglalkoztatási és egyéb szempontokból nagyon is jelentős lehet, mint az Magyarországon is tapasztalható.

A civil társadalom meghatározásának nehézségeiről a korábbiakban már esett szó. Megállapítható, hogy a fogalmak közül a társadalmi szerveződési szintek legszélesebb spektrumát fogja át. A szervezetek mellett a mozgalmak²⁷, a társadalmi informális kezdeményezések, a szomszédsági együttműködések, az egyének is a civil társadalom tipikus cselekvői, továbbra is fenntartva, hogy a fogalom közelítése eltér az előzőktől, nem annyira a szerveződési formákra koncentrál. Példaként néhány meghatározás a civil társadalom újabb kori irodalmából:

Jenkins, R. M. (1997) így fogalmaz: „A civil társadalom kifejezés használatakor olyan társadalmi struktúrák együttesére gondolok, melyek közvetítenek az állam és az egyén között.” (Jenkins, R. M. 1997. p. 8.)

Gellner, E. (2004) a következő meghatározást adja: „A legegyszerűbb meghatározás szerint a civil társadalom azoknak a nem-kormányzati intézményeknek az összessége, amelyek elég erősek ahhoz, hogy ellensúlyozzák az államhatalmat: nem gátolják meg abban, hogy védelmezze a békét és közvetítsen a nagy érdekcsoportok között, mindazonáltal megakadályozzák, hogy a társadalmat atomizálja vagy – ami a legrosszabb – uralma alá próbálja hajtani.” (Gellner, E. 2004. p. 11.)

Arató András (1992) értelmezésében: „... a civil társadalom a gazdaság és az állam közötti társadalmi interakció szférájaként értelmezendő; ez a szféra mindenekelőtt a nyilvánosságból és a különböző társulásokból tevődik össze.” (Arató A. 1992. p. 55.)

²⁶ Nem teljesen értek egyet a szerzővel a „harmadik szektor” kifejezés ilyen értelmű használatában, harmadik szektor alatt a „nonprofit szektor” fogalmának szinonimáját értem, megtartva a határt az informális szektor irányába is.

²⁷ Mozgalom: „A mozgalom kevésbé szervezett társulás, amelynek megszületése nem valamilyen részesoport érdeke, hanem a társadalom valamilyen súlyosnak tartott problémájának felismerése és ennek orvoslása, legtöbbször a társadalom alapvető megváltoztatására való törekvés. Ezért a mozgalmak kifejezetten mozgósítási próbáik az egész társadalmat, minél több hivat akarnak szerezni céljaiknak, eszményeik megvalósítása érdekében.” (Andorka R. 1997. p. 437.)

Bartal Anna Mária (2005) így jellemzi a fogalmat: „A civil társadalom eszméje az autonóm, kezdeményező személyiségen, az állampolgári ethoszon alapszik. E mentalitás megnyilatkozhat a személy gazdasági tevékenységében (bourgeois) vagy társadalmi, közösségi tevékenységében (citoyen). Így tehát a civil társadalom fogalmába azok az állampolgári kezdeményezések tartoznak, amelyekben a polgárok önkéntesen vesznek részt érdekeik és értékeik megjelenítése, védelme érdekében, és amely kezdeményezések az államtól elkülönülve, autonóm módon működnek” (Bartal A. M. 2005. p. 19.).

Andorka Rudolf (1997) a következő összefoglalást adja: „A civiltársadalom alatt értik a társadalomnak mindazokat az autonóm szervezeteit – az egyesületeket, köröket, egyházakat, némelykor a magánvállalatokat is –, amelyek nem függenek az államtól. Más szerzők kiterjesztik a fogalmat, és beleértik egyrészt azt a magatartást, amikor az állampolgárok részt vesznek a közügyekben, nemcsak saját hasznukat keresik, hanem a közösség javát is igyekeznek előremozdítani. Beleértik másrészt a demokráciában szükséges mentalitást: az udvariasságot és a toleranciát a közösség többi tagjával szemben, még azokkal szemben is, akikkel nem értenek egyet, a vitára való készséget, a többségi döntés elfogadását, az erőszak alkalmazásától való tartózkodást stb.” (Andorka R. 1997. p. 438.).

2.2.2. A civil szervezetek társadalmi funkciói

Számos kutató fontos funkciókat tulajdonít a civil társadalomnak a modern demokratikus berendezkedésű társadalmakon belül. E funkciók rendszerint a döntéshozás gyengeségeinek korrigálása felé hatnak, tehát az érdekképviselési tevékenységek körébe sorolhatók. A funkciók megvalósulásában a szerzők kiemelt szerepet szánnak a civil társadalom szervezeteinek, melyek a nehezen megfogható, dinamikusan változó, gyakran átalakuló civil társadalom viszonylag stabil, hosszú távon fennálló elemeinek számítanak. Zimmer A. (2004) hivatkozva Kocka, J. (2002) és Salamon, L. M.-Anheier, H. K.-List, R. et al. (1999) írásaira úgy véli, hogy a civil társadalomhoz szorosan kötődő (sem a piachoz, sem az államhoz nem tartozó) szervezetek széles spektruma jelenti a demokratikus társadalmak infrastrukturális és szervezeti alapját.

A civil társadalom funkcióival foglalkozó írások mindegyike hangsúlyozza a civil társadalom, ezzel együtt a civil szervezetek fontosságát a társadalom sokszínű értékrendjének és érdekeinek megjelenítésében, közvetítésében (Balás E. 2006; Skoric, V. 2005; Siegel, D.-Yancey, J. 1992.; Jenkins, R. M. 1997; Márkus M. 1992; Szabó M. 1998, 2000; Kondorosi F. 2000; Douglas 1987, 1991). Márkus Mária (1992) ezt így foglalja össze: „...a civil társadalom alapvető funkcióját abban jelölhetjük meg, hogy különböző módon szembesíti az állami aktivitás

célkitűzéseit a strukturált (rétegzett) népesség céljaival és érdekeivel, s így befolyásolhatja az előbbieket alakulását.” (Márkus M. 1992. p. 48.).

Számos szerző a civil szervezetek állami döntésekbe való bevonásában a demokrácia egy magasabb szintjének lehetőségét látja, egy közvetlenebb demokrácia megvalósulását a csupán a periodikus választásokon alapuló képviselői demokráciával szemben (Balás E. 2006; Unger A. 2005). Waltzer (1995) a civil társadalom és a demokrácia szoros összefüggését hangsúlyozza, mikor úgy fogalmaz: „... csak demokratikus állam hozhat létre demokratikus civil társadalmat, és csak demokratikus civil társadalom tarthat fenn demokratikus államot” (Waltzer 1995 p. 170 id. Jody J.-Miszlivetz F. [2007] p. 9.). Ugyanakkor a szerzők általában óvnak a túlzottan idealisztikus elvárásoktól a civil társadalommal, civil szervezetekkel kapcsolatban. Szabó Máté (1998) arra figyelmeztet, hogy: ”Önmagukban ... a civil szervezetek nem szükségképpen demokratikusan szervezettek, nem is okvetlenül a demokráciáért küzdenek, lehetnek közöttük öntevékenyen rasszista, fajvédő és a faji megkülönböztetés elleni szerveződések.” (Szabó M. 1998. p. 94.). Az államnak és a piacnak is megvan a maga szerepe a demokráciában, és szükség van a civil szerveződések kontrolljára is.

A civil szervezetekre több szerző mint fontos kormányzati legitimációs forrásra tekint (Jody, J.-Miszlivetz F. 2005). Kondorosi Ferenc (2000) különösen a nemzetek közötti és szupranacionális szervezetek szintjén szán nekik fontos szerepet, melyek már nagyon távol esnek az egyénektől. Ez azonban csak korlátok között érvényes. A globális szintű mozgalmakkal kapcsolatban Szabó Máté (2000) felhívja a figyelmet arra, hogy ezen a szinten megnő a függés az erőforrásoktól, szervezetileg a szegény mozgalmak, földrajzilag a szegény régiók mozgalmi kiszorulnak a globális cselekvés teréből, emellett a globális civil szervezetek is elszakadnak a helyi civil társadalmaktól, amely felveti maguknak a globális mozgalmaknak a legitimitási problémáját is.

A szakirodalom szintén széles körben tárgyalja a civil társadalom állammal szembeni ellenőrző szerepét (Balás E. 2006; Douglas J. (1987); Gellner, E 2004; Jenkins, R. M. 1997; Kondorosi F. 2000; Siegel, D.-Yancey, J. 1992; Szabó M. 1998, 2000). Ezt a funkciót Jenkins, R. M. (1997) a '80-as évek kelet-közép-európai mozgalmainak eredményeként vezeti le (Jenkins, R. M. 1997). A társadalmi pluralizmus megjelenését és az állammal szembeni ellenőrző szerepet Szabó Máté (1998, 2000) összekapcsolja egymással: „A modern társadalmakban a vallás, a tudomány, a kultúra, a politika, vagy akár a gazdaság normális funkcionálásához elengedhetetlenül szükség van a civil szervezetek működésére. Az állami-politikai szervezetek és más különféle nagy bürokratikus szervezeti rendszerek (egyházak, iskolarendszer, vállalatok stb.) még a legnagyobb igyekezet és nyitottság mellett sem képesek a

gyorsan változó társadalmi igények követésére és az ebből adódó konfliktusok megoldására. Az új társadalmi problémák megfogalmazásával, tudatosításával és a megoldásukhoz vezető utak, alternatívák megvitatásával a civil szervezetek segíthetik, illetve korrigálhatják a nagy bürokratikus szervezetek döntéshozatali folyamatát.” (Szabó 1998. p. 94.). Siegel, D.-Yancey, J. (1992) az ellenőrzést a piac irányában is értelmezik, az állam és az állampolgárok között közvetítő szervezetek és intézmények társadalmi funkciói között sorolják fel, hogy „Létrehozzák azokat a mechanizmusokat, amelyek segítségével a kormány és a piac a közösség által ellenőrizhető és felelősségre vonható.” (Siegel, D.-Yancey, J. 1992. p. 15.). A szervezetek ilyenfajta ellenőrző funkciójának legfőbb eszközeit Kondorosi Ferenc (2000) az erkölcsi hatásban, a nemzetközi presztízsbán és a nyilvánosságban jelöli meg. Márkus Mária (1992) hivatkozva Habermas, J. 1971-es írására a nyilvánosság szerepét egy másik megközelítésből, a függetlenség szempontjából hangsúlyozza: „...a civil társadalom történeti kialakulásának egyik korai komponense a független nyilvánosság kialakulása volt. Ez a szféra az, amelyben a semmilyen tisztséget nem viselő magánszemélyek a participáció által olyan nyilvános testületeket alkothatnak, ahol általános társadalmi jelentőséggel bíró ügyekkel foglalkozhatnak csoportosan vagy legalábbis kommunikációs interakcióikban...” (Márkus M. 1992. pp. 45-46.). A civil társadalom Balás E. (2006) értelmezésében önálló hatalmi ágként jelenik meg (Balás E. 2006).

Ahhoz, hogy társadalmat nagyobb mértékben lehessen bevonnai a központi döntésekbe, nem csak az állam oldaláról szükséges a feltételeket megteremteni, hanem a társadalom részéről is a döntésekben részt venni kívánó, aktív állampolgárok szükségesek. A civil társadalom intézményei Siegel, D.-Yancey, J. (1992) megfogalmazásában: „Az embereket arra ösztönzik, hogy a társadalmi élet minden területén állampolgároként viselkedjenek, ne hajoljanak meg az államhatalom előtt, ne hagyatkozzanak annak jóindulatára.” (Siegel, D.-Yancey, J. 1992. p. 15.). A '80-as évek társadalmi mozgalmainak irodalma a kommunikációban és a társadalmi tevékenységekben való részvétel fontosságát, mint alapvető társadalmi célt hangsúlyozza (Jenkins, R. M. 1997). A civil szféra, mint Jenkins R. M. (1992) rámutat: „... elősegíti az egyének részvételét a közösségi intézmények működésében.” (Jenkins R. M. 1992. p. 8.). Ennek mechanizmusát Skoríc V. (2005) bővebben fejti ki: „... a nonprofit szervezetek olyan fórumot teremtenek az emberek számára, ahol megtanulhatják az együttműködés mikéntjét és a szolidaritást. Közösség iránti elkötelezettség és felelősségérzet ébred bennük. Egyszerűen a nonprofit szervezetek a politikai alapképességek gyakorlóterepeként működnek.” (Skoríc V. 2005. p. 147.).

Az idézet egyben előrevetíti a civil szervezetek identitás vonatkozásában betöltött fontos szerepét is. E szervezetek, mint Siegel, D.-Yancey, J. (1992) megfogalmazza: „Védelmzik és erősítik a pluralizmust és a társadalmi sokszínűséget, így a kulturális, etnikai, vallási, nyelvi (és egyéb) identitástudatot is.” (Siegel, D.-Yancey, J. 1992. p. 15.). Márkus Mária (1992) rámutat, hogy a civil szervezetek részt vesznek az identitás formálásában is: „...[Az állam szembesítése a strukturált népesség céljaival és érdekeivel] magában foglalja szoknak a normatív struktúráknak a kialakítását, amelyeken keresztül a csoport-identitások, s végső soron a társadalom kollektív identitása artikulálódnak, beleértve a megfelelő hagyományok, érték-hierarchiák, valamint a társadalmi cselekvések normatíváinak a megfogalmazását is.” (Márkus M. 1992. p. 48.). A kialakult csoportidentitás egyben lehetővé teszi a személyes és anyagi erőforrások önkéntes mobilizálását a közösség érdekében. A civil szervezetek ennek révén a társadalmi szolidaritás fejlődését is elősegítik. Pelczynski, Z. (1988) emeli ki, hogy: „...a civil társadalom nemcsak az a terep, ahol a modern ember a saját érdekeit elégíti ki, hanem az a szféra is, ahol megtanulja a csoportos cselekvésnek, a társadalmi szolidaritásnak az értékét; ahol azt kényszerül tudomásul venni, hogy a saját jóléte a másokétól is függ.” (Pelczynski, Z. 1988. id. Márkus M. 1992. p. 45.).

A civil szervezetek hatékonynak bizonyulnak a problémák innovatív kezelésében. Douglas J. (1987) a nonprofit szervezetek fontos ismérveként sorolja fel, hogy: „... kisebbek és rugalmasabbak lévén az államiaknál alkalmasabbak az úttörő szociális vállalkozásokra, kísérletezésre. ... Az önkéntes szervezetek gyakran azért vállalnak egy akciósorozatot, hogy a kormány számára precedenst teremtsenek.” (Douglas J. 1987. ford. Douglas J. 1991. pp. 91-92.)²⁸. A nonprofit szervezetek demokratikus rendszerekben betöltött innovatív funkcióját Skoric, V. (2005) így jellemzi: „segítenek megtalálni a megoldásokat, és biztosítani tudják, hogy hatékonyan hajtsák végre a döntéseket. A nonprofit szervezetek rámutatnak a problémára, és még ki is próbálják azok megoldását. Az ötletek, kísérletek kimeríthetetlen tárházával szolgálnak, és még megoldást is nyújtanak. Valójában a nonprofit szervezetek néha részben még a politikai pártok szerepét is átveszik, és olyan problémákkal foglalkoznak, amelyek nem képeznék a társadalmi közbeszéd részét.” (Skoric V. 2005. p. 148.). Szabó Máté (1998, 2000) arra figyelmeztet, hogy „A civil szervezetek elnyomása, visszaszorítása” ... „hosszabb távon a politikai és társadalmi rendszerek problémamegoldási képességét és reakcióját veszélyezteti.” (Szabó M. 1998. pp. 94-95.; Szabó M. 2000. p. 11.).

²⁸ Az alkalmazott hivatkozási formula ez esetben azt jelzi, hogy az idézetet nem az eredeti írásból fordítottam, hanem annak létező, és az Irodalomjegyzékben az eredeti írásnál hivatkozott magyar fordítását használtam.

2.2.3. Az érdekképviseleti tevékenység fejlődése Magyarországon

A II. világháború után Magyarország a szovjet érdekszférába került. A kommunista párt már a teljes politikai hatalom megszerzése előtt törekedett az önkéntes szervezetek visszaszorítására, melyet 1948 után véglegesen be is teljesített (Kuti É. 1998; Molnár Sz. 2005). Az 1956-os forradalom és a megtorlások után azonban némileg csökkent a társadalom elnyomása, amely az élet egyes területein a korábbiakhoz képest nagyobb szabadságot kínált az egyének számára. A civil társadalom újjászerveződésének hajnaláról Arató András (1999) így ír: „...az 1968-as gazdasági reform következtében a magyar társadalom részleges modernizáción ment keresztül, és lényegesen enyhült a magánszférára nehezedő nyomás. Ennek a folyamatnak az eredményeként, alkalmasint még a lengyeleken is túltéve, független csoportosulások, hálózatok, technikák és kommunikációs formák alakultak ki, amik körül immár megszerveződhetett az alternatív vagy második nyilvánosság.” (Arató A. 1999. p. 66.). A szocialista rendszer gyengülése, enyhülő szorítása mellett a fennálló renddel szembeni ellenállás folyamatosan és lassanként felerősödött a civil társadalomban. Mindez szervezetek szintjén csak más tevékenységek mögé bújtatva jelenhetett meg. Még az olyan kulturális mozgalmak is, mint például a falukutatás, vagy a táncház mozgalom színteret kínáltak az 1980-as évek elején és közepén kibontakozó érdekképviseleti tevékenységnek (Jenkins, R. M. 1997). Heit Gábor-Vidra Szabó Ferenc így fogalmaz: „A legtöbb településen az egyesület volt a fórum, ahol lehetőség nyílt jóval az ellenzéki pártok színrelépése előtt az ellenzéki magatartás gyakorlására, a fennálló hatalom bírálására, az alternatív közgondolkodás kialakítására. A legtöbb egyesület tehát maga volt a demokrácia iskolája...” (Heit G.-Vidra Szabó F. 1992. p. 202.). Stumpf István (1990) szintén kiemeli, hogy a magyarországi többpártrendszer kialakulásához az 1980-as évek elejétől kibontakozó mozgalmi szféra fontos szocializációs- és gyakorlóterepül szolgált. Ebben az időszakban politikai funkciókat is felvállaltak az egyes mozgalmak (Stumpf I. 1990). Arató András (1999) hangsúlyozza, hogy a magyar demokratikus ellenzék szemben a lengyelrel nem számíthatott a munkásosztály támogatására, főként értelmiségi tömörülések képezték az alapját, szintén rámutat, hogy a független csoportosulások megszervezésében nem játszott szerepet a Szolidaritás Szakszervezethez hasonló független szervezet (Arató A. 1999). „Az új civil társadalom, bár teret adott a demokratikus ellenzék és a kritikus társadalomtudósok vitáinak és javaslatainak, jórészt a spontán önszerveződések különböző formáiból nőtt ki.” (Arató A. 1992. p. 67.).

Az 1980-as évek legvégén fellendülő egyesületi élet és polgári kezdeményezések megnyilvánulásait Arató András (1992) a következő csoportokba sorolja: (1) klubok, körök,

„kollégiumok”, (2) új társadalmi mozgalmak, (3) érdekképviselőtek és szakmai egyesületek, (4) átfogó politikai reformmozgalmak. A klubok, körök, „kollégiumok” időszakát a szerző az 1985-ös klubtalálkozóztól eredezteti, és az 1988-as szárszói találkozójával lezártnak tekinti. Az átfogó politikai reformmozgalmak végül a politikai pártok megszerveződésében csúcsosodtak ki (Arató A. 1992). A rendszerváltás után kialakult civil érdekképviselőti tevékenységek gyökereit tehát az új társadalmi mozgalmakban valamint az érdekképviselőtek és szakmai egyesületek körében találhatjuk meg. A szocialista eszmény szerint kialakított munka világával összefüggő érdekvédelem és a szakszervezetek tevékenysége és megújulása, valamint a civil szféra többi részének fejlődése már ebben az időben is elvált egymástól.

A rendszerváltáshoz közeledve a környezetvédelmi és békemozgalom már nyíltabb eszközökkel is fellépett a civil érdekvédelem területén, részben saját megfogalmazott céljaiért, részben továbbra is fedezetek kínálva a fennálló rendszerrel szembeni ellenállásnak (Jenkins, R. M. 1997; Szabó M. 1994). Jenkins a '80-as évek végén létrejövő civil szféra jelentőségét abban látja, hogy támogatókat és vezetőket adott az 1989-ben kialakuló új politikai egyesületeknek, pártoknak (Jenkins, R. M. 1997).

A civil társadalom rendszerváltó tevékenysége az 1989-es egyesületi törvény elfogadásában csúcsosodott ki (II/1989). Ugyanakkor Arató András (1999) arra hívja fel a figyelmet, hogy: „Paradox módon a magyar civil társadalomnak az egyesületi törvény terén kivívott jogi és alkotmányos győzelme zárta le voltaképpen a társadalmi önszerveződés legpezsgőbb időszakát.” (Arató A. 1999. p. 70.). A szerző arra az általánosításra jut, hogy az átmenet után általában, és így történt Magyarországon is, az előzőleg megszerveződött civil társadalom demobilizálódik, mely jelenséget összefüggésben lát az intézményesüléssel és a politikai szervezetek kiépülésével (Arató A. 1999). A szocializmus bukásával a rendszerváltoztatásra törekvő tevékenység betöltötte küldetését, az ellenzékét összekovácsoló közös cél eltűnt, hamarosan élesen megmutatkoztak a korábban egységesen fellépő szereplők közötti szemléleti különbségek.

Magyarországon a parlamenti demokráciának voltak hagyományai, ami megkönnyíthette az átalakulást és a demokratikus intézményrendszer megteremtését, viszont a demokrácia közvetlenebb formáinak, a társadalom és a társadalmi szervezetek parlamenti ciklusoktól független bevonásának a kormányzásba, nem volt számottevő tradíciója (Hankiss E. 2002). A rendszerváltás előtti érdekvédő mozgalmak vezetőinek jelentős része pártpolitikus lett, és beolvadt az új politikai elitbe. A hatalomból szemlélve viszont már sokkal kevésbé tartotta fontosnak a konkurenciát és esetleges kontrollt jelentő független civil szektor kiépítését, érdekképviselőt megerősítését (Arató A. 1999; Jenkins, R. M. 1997; Kemény, L. 1996). A rendszerváltozást követően az érdekképviselőti tevékenység továbbra is két szálon fejlődött a

nonprofit szektorban, a munka világához kötődő szervezetek és az azon kívüli civil szervezetek tevékenysége csak nagyon kevés ponton érintkezett.

A munka világához kapcsolódó érdekképviselet fejlődése

A munka világában a '80-as évek végén a felülről szervezett érdekképviseletek mellett megjelentek az alulról szerveződő új szervezetek, valamint elindult a régi érdekképviseletek átalakulása (Bruszt L. 1989). Még a rendszerváltás előtt 1988 októberében létrejött az (első) Országos Érdekegyeztető Tanács, majd 1990-ben kibővített létszámmal hívták életre az Érdekegyeztető Tanácsot (ÉT), melynek működési gyakorlata a munka világával összefüggő érdekegyeztetés meghatározó, hagyományos háromoldalú (munkaadók, munkavállalók, állam) rendszerévé szilárdult a '90-es évek folyamán. A belső harcok, legitimációs viták után az ÉT a társadalmi egyeztetés legmeghatározóbb fórumává vált. A szakszervezetek politikai befolyása nagymértékben megnövekedett a rendszerváltást követő második kormány megalakulásának idejére. Tevékenységük jelentősen befolyásolta a választások alakulását. Képviselőik több párt segítségével, de különösen az MSZP révén (hat képviselő) bekerültek az Országgyűlésbe (Thoma L. 1995). Az ÉT és a szakszervezetek megerősödése azonban csak a hatalom viszonylatában a felszínen történt meg, a háttérben zajló folyamatok ezzel éppen ellentétesek voltak. Valójában a rendszerváltást kísérő jelenségek, folyamatok az érdekképviselet társadalmi háttérét, különösen a munkavállalói oldalon jelentősen meggyengítették. A helyzetet az e területen fennálló tisztázatlan, rendezetlen viszonyok, szervezeti szembenállások is tovább súlyosbították (Tóth A. 2002).

A társadalom egy része az érdekképviseletek szocializmusban betöltött szerepe miatt érzett idegenkedést. Az átalakulás éveit kísérő konfliktusok, megosztottság sem keltett jó benyomást a társadalomban (Thoma L. 1995). A szakszervezetek nyílt pártpolitikai szerepvállalása, amely rövidtávon hatalmi befolyásuk megerősödéséhez vezetett, hosszabb távon joggal megkérdőjelezhetővé tette politikai függetlenségüket. A legnagyobb szakszervezetek a munkavállalói érdekvéonyesítést nagymértékben a baloldal, elsősorban az MSZP sikerességéhez kötötte. Az érdekegyeztetés kereteinek megfelelő szabályozása nem történt meg. Jelentős részben a szervezetek között kezdetben kialakult hagyományos status quo-ra épült a működés. Az Érdekegyeztető Tanácsba való bekerülés szabályainak lebetgetése pillanatnyilag kedvezett a már bent lévőknek a potenciális új csatlakozókkal szemben, ugyanakkor kikezdzhetővé tette a résztvevő szervezetek legitimitását.

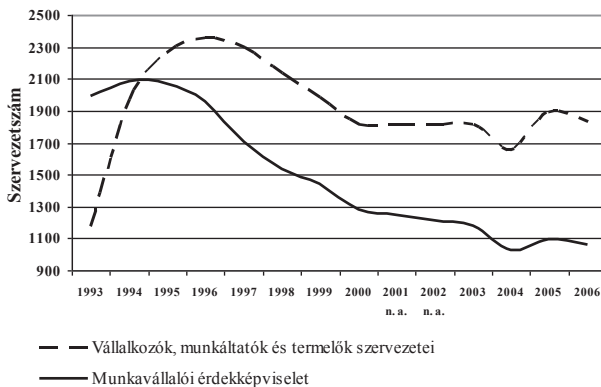
A legsúlyosabb problémákat elsősorban a szakszervezetek részéről mégsem ez, hanem a társadalmi-gazdasági átalakulás hozta magával. A gazdasági válság hatására a korábban ismeretlen és „kapun belül” tartott munkanélküliség tömegessé vált. A munkanélküliek ugyan megtarthatták szakszervezeti tagságukat, de ez nem volt jellemző gyakorlat (Thoma L. 1995). A kiterjedt feketegazdaságban szóba sem jöhetett a szakszervezeti szerveződés. A privatizáció és a multinacionális cégek térnyerése nem kedvezett a szakszervezetek alakulásának, ha a tulajdonosok nem is akadályozták nyíltan a szervezkedést, nem is nagyon lelkesedtek érte. A szakszervezetek bázisa az állam egyre inkább szűkülő gazdasági szerepvállalásával együtt szintén folyamatosan szorult vissza.

A szakszervezetek gyengülése irányába hatottak a szakmai gazdasági érdekképviseltek körében végbement strukturális változások is. Míg a vállalkozók, munkáltatók érdekképviselteinek szervezeti számukat tekintve a '90-es évek közepéig tartó gyors felfutásukat követően kisebb korrekció után konszolidálódtak, addig a munkavállalói érdekképviseltek száma az évtized eleji növekedést követően napjainkig folyamatos visszaesést mutat (2.1. ábra). Mindez egy pozícióváltáshoz vezetett a szervezettípusok körében. A munkavállalók érdekképviseltei 1993-ban 63 %-ot tettek ki a teljes gazdasági érdekképviseltek körben, a vállalkozók és termelők szervezetei 37 %-ot. Ez az arány 2006-ra pontosan megfordult: 37 illetve 63 % a vállalkozók és termelők javára. Maga a fő jelenség, a pozícióváltás, gyakorlatilag már 1994-ben lezajlott. A '90-es évtized második felére gyakorlatilag mélységében is megtörtént (2.2 ábra).

A gazdasági érdekképviseltek gyengeségeire az 1998-as kormányváltás világitott rá élesen, mikor az új kormány a hatalmi viszonyokban is realizálta ezeket. A választáson a baloldali vereséget szenvedett. A tisztázatlan szabályozás megadta a támadási felületet a legitimációs kérdések újbóli felvetésére. Ezen az alapon az új kormány – érezve, hogy nem kell igazán tartania a szervezetek tömegbázisától és mozgósító erejétől – a korábbi szociális partnerek hátrányára megváltoztatta a társadalmi párbeszéd gyakorlatát. Az Érdekegyeztető Tanács 1999-ben megszűnt, helyére az Országos Munkaügyi Tanács (OMT) lépett. Az ÉT egyes funkciói nem az OMT-hez, hanem a kibővült társadalmi párbeszéd újabb intézményeihez kerültek. Ezzel együtt egy szélesebb szervezeti kör került be az egyeztetésekbe. A kormány felszámolta a TB-önkormányzatokat, és a TB vagyont állami tulajdonba vette, az ÉT megszűnésével együtt ez már önmagában is jelentősen visszaszorította a szociális partnerek politikai és gazdasági befolyását, gyengítette a szociális partnerek pozícióit a kormánnyal szemben (Thoma L. 2001; Tóth A. 2002).

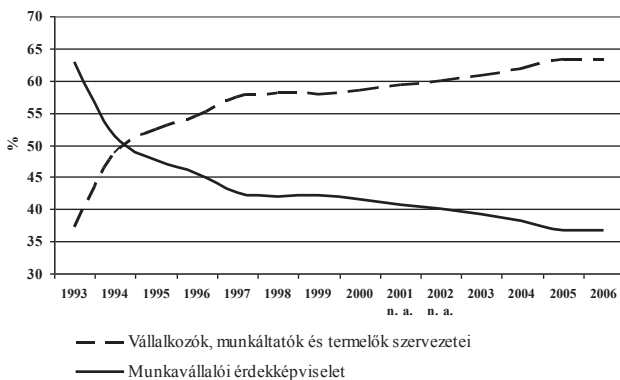
2.1. ábra

Gazdasági érdekképviselettel foglalkozó nonprofit szervezetek száma szervezeti típusonként (1993-2006)

2.2. ábra

Gazdasági érdekképviselettel foglalkozó nonprofit szervezetek megoszlása szervezeti típusonként (1993-2006)

Emellett a kormány fragmentálta az érdekegyeztetés gyakorlatát, a megszűnt Munkaügyi Minisztérium helyett több más állami szereplővel kellett együtt dolgozni a társadalmi párbeszéd napi gyakorlatában (Thoma L. 2001). A kötelező és szabályozott előzetes egyeztetések gyakorlatát a konzultáció váltotta fel. Az adó- és költségvetési kérdések megvitatását az OMT helyett az egyik újonnan létrehozott konzultatív szervezet a Gazdasági Tanács (GT) hatáskörébe sorolták (Thoma L. 2001), melyek tagjai a szociális partnerek mellett főként a vállalkozók, munkáltatók szervezeteivel bővültek ki az OMT-hez képest (Ladó M. – Tóth F. 2000).

Az újabb kormányváltás 2002-ben egyfajta visszarendeződést hozott az 1990-es évek viszonyaihoz. Az OMT helyére megalakult a (második) Országos Érdekegyeztető Tanács kiszélesített jogkörrel, amely visszahozta annak illúzióját, hogy a gazdasági érdekképviseltek komoly befolyást tudnak gyakorolni a kormányzati döntésekre a tárgyalóasztal mellett, de valójában az 1998-2002-es időszakban nyilvánvalóvá lettek gyengeségeik, melyek a mai napig fennállnak. Simon Zoltán 2005-ös tanulmányában gyakorlatilag ugyanazokat a problémákat veti fel a gazdasági érdekképviseltek működésével kapcsolatban, mint amiket a '90-es évek esetében tapasztalhattuk: alacsony reprezentativitás, bizonytalan legitimitás, tagság gyenge mobilitása, belső feszültségek, szétaprózottság, alacsony társadalmi támogatottság; szakszervezetek esetén a magas szervezetségű ágazatok leépülése, vállalati szerkezetváltás és foglalkoztatási formák átalakulása a szerveződés szempontjából kedvezőtlen irányban (Simon Z. 2005). A gyengeségek megoldása lassan halad előre. Ezt példázza az országos érdekegyeztetés megvalósulásáról szóló törvény megalkotása is, amely már a rendszerváltozás idején felvetődött, de csak 2006 végén került elfogadásra, kihirdetése ugyanakkor nem történt meg, mert 2008 októberében az Alkotmánybíróság, a köztársasági elnök beadványát jogosnak ítélve, alkotmányellenesnek találta azokat a részeket, melyek az OÉT-nek bizonyos jogszabályok megalkotásában egyetértési jogot kínálnak. (Az alkotmányellenesség megállapítása következtében a szervezetek ismételen megkérdőjelezett demokratikus legitimitásának kérdéskörét már nem is vizsgálta a testület.)

Civil érdekvégyesítés fejlődése a munka világán kívül

A civil szektor érdekképviselési tevékenységének rendszerváltozás utáni lassú megszerveződése nem képezett számottevő ellensúlyt a kormány és a pártok hatalmával szemben. A gazdasági érdekképviseltek és a többi civil szervezet viszonyában sem az együttműködés, sem a konkurálás nem volt meghatározó, viszonyukat leginkább a kapcsolatok hiánya jellemezte.

A civilek sokszor nem fő tevékenységként, hanem más elfoglaltságaik mellett, esetleg azzal összefüggésben, olykor csak időszakosan, egy-egy témához kötődően foglalkoznak érdekképviseléssel. Vannak persze olyan szervezetek is, melyek folyamatosan látják el ezt a feladatot. A fiatal magyar nonprofit szektort tekintve nagyon korán elkezdtek megalakulni olyan ernyőszervezetek, melyek egy-egy társadalmi csoport, tevékenységi terület szereplőit voltak hivatottak összefogni, és érdekeiket képviselni. A szervezetek egyes lokalitásokhoz kötődő területi szerveződése általában ennél később indult meg. Civil fórumok, civil kerekasztalok nagyszámú megalakulásával inkább csak a '90-es évek végétől találkozunk. Ugyanakkor a civilek érdekvédelmi szerveződése sem tevékenységek tekintetében, sem pedig területileg nem fedik le a teljes magyar társadalmat. Míg a társadalom egyes szegmenseiben hagyományosan kiforrott civil érdekképviselő alakult ki, más szintén fontos területeknek egyáltalán nincs meg az érdekképviselő a szektorban. Például a Nagycsaládosok Országos Egyesülete (NOE - www.noe.hu) már a rendszerváltozástól aktív széleskörű tagsággal és szimpatizánsokkal működő érdekképviselő, ezzel szemben az egyszülős családok széles társadalmi csoportjának csak az utóbbi években formálódik a gyenge érdekképviselőte²⁹.

A rendszerváltozás előtti mozgalmak közül a békemozgalom háttérbe szorult (Szabó, 1994). A környezet- és természetvédelem területén sem jött létre erős politikai párt, viszont a civil szektor legerősebb „ágazati” érdekvédelmi csoportosulásává vált a témában tevékenykedő szervezetek kiterjedt szövetsége, amely a szervezetek széles körének évenkénti országos találkozója alapozva kialakított egy hagyományos, a szervezetek zöme által elfogadott, szofisztikált döntési, legitimálási és delegálási rendszert (Farkas I. 2005; Móra V. 2008; Osváth L. 2005). Emellett a zöldek kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkeznek, melynek révén is nagy súlyt tudnak adni véleményüknek.

A civil szektor maga nagyon heterogén és széttagolt. A szektorszintű érdekképviselő létrehozására tett kísérletek rendre kudarcba fulladtak³⁰. Ugyanakkor a 2000-es évekre a civil szektor fejlesztésével foglalkozó szervezeteknek és nagy ernyőszervezeteknek kialakult egy változó kombinációkban gyakran összeálló, laza együttműködési hálózata, amely sokszor hallatja a hangját különböző társadalmi kérdésekben. E szervezeteket nagyrészt a Civil Szervezetek Lobbij Kerekasztala tömöríti.

²⁹ A 2005-ben alapított Egyedülálló Szülők Klubja Alapítvány (www.egyszulo.hu) igyekszik felhívni a társadalmi csoport problémáira a figyelmet. A 2005-ös mikrocenzusra alapozott számításai szerint a magyar társadalom több mint 11%-a él egyszülős családban.

³⁰ A szektorszintű érdekképviselő problematikájáról Sebestény István (2005) ír részletesebben.

2.3. A nonprofit szervezetek közösségszervező szerepe

Az utóbbi két évtized tudományos fejlődésében egyre inkább teret nyernek azok a vizsgálatok, melyek nem csupán a kutatás elemeit vizsgálják és írják le, hanem ezzel szemben, vagy e mellett az elemek közötti kapcsolatok fontosságára helyezik a hangsúlyt. Az attribútum típusú jellemzők helyett a relációs jellemzőkre koncentrálnak (Scott, J. 2000; Szántó Z.-Tóth I. Gy. 1993). Ezen interdiszciplináris kutatások³¹ sorába illeszkedik a társadalmi tőke koncepció is, amely egy térség fejlődését jelentős részben a szereplők közötti kapcsolatok, viszonyok minőségére vezeti vissza. A gazdaságszociológiával és társadalmi hálózatokkal foglalkozó kutatások rávilágítottak, hogy a civil szektornak kiemelkedő szerepe van a „társadalmi tőke” termelésében (Coleman, J. S. 1988, 1990; Putnam, R. D. 1993a, 1993b, 1995).

2.3.1. A társadalmi tőke fogalmának értelmezése

A társadalmi tőke fogalmának meghatározása nem kiforrott. A kifejezéssel – egyszerűen fogalmazva – a társadalmi viszonyokból következő fejlődési, változtatási potenciált szokták illetni. A társadalmi tőke alapvetően a társadalmi kapcsolatok minőségén, sűrűségén, konfigurációján alapul, meglétében meghatározó szerepet tölt be a társadalmi bizalom, a kölcsönösség (reciprocitás) és a társadalmi norma rendszer. Annak tisztázását, hogy a definíció egyes elemei hogyan viszonyulnak egymáshoz, megnehezíti a számtalan megközelítés, melyben a szerzők más-más összefüggésben használják a kifejezést, a téma kulcsfogalmait eltérő mértékben hangsúlyozva³².

A társadalmi tőkével foglalkozó legnagyobb hatású teoretikusok megközelítéseit Füzér Katalin-Gerő Márton-Sík Endre-Zongor Gábor (2005) foglalják össze:

Bourdieu, P. szerint „...a társadalmi tőke azokat az erőfeszítéseket foglalja magában, amelyeket az egyének a társadalmi kapcsolatháló kialakítása céljából fejtenek ki. A társadalmi tőke magánvagyon, amely révén az érintettek erősíthetik társadalmi státusukat, sőt hatalomra tehetnek szert.” (Füzér K.-Gerő M.-Sík E. et al. 2005. p. 19.)

Coleman, J. S. a társadalmi tőke fogalmát az emberi viszonyok széles körére kiterjesztette. A társadalmi tőke nála erőforrásként használható kapcsolatrendszer, amely akkor keletkezik, amikor az emberek közötti viszonyok úgy változnak meg, hogy elősegítsék a cselekvést. A

³¹ E kutatásokról áttekintést adnak Barabási A.-L. (2003), Buchanan, M. (2003), Csermely P. (2005) összefoglaló népszerűsítő írásai.

³² A fogalmi tisztázatlanság miatt a társadalmi tőke koncepcióval kapcsolatban számos kritika fogalmazódik meg (Füzér K.-Gerő M.-Sík E. et al. 2005).

társadalmi tőke formáiként különbözteti meg a kötelezettségek és elvárások rendszerét a társadalomban, az információs potenciált, a társadalmi normák és szankciók rendszerét, valamint a hatalmi viszonyokat.

Putnam, R. D. a társadalmi tőkét már közjószágként kezeli, a társadalmi tőke nála inkább „kollektív ismérv: egyének közti kapcsolatokat, szoros társadalmi kapcsolathálókat, erős civil szervezeteket, valamint a közösség, a szolidaritás és a bizalom ezekből fakadó normáit jelenti.” (Füzér K.-Gerő M.-Sík E. et al. 2005. p. 20) Putnam a társadalmi tőkét kulturális jelenségnek tartja, amely egyszerre jelent kollektív cselekvésre való készséget és közintézményekbe vetett bizalmat, nagy közösségek, akár régiók, nemzetek jellemzőjeként.

Fukuyama, F. a társadalmi tőke fogalmát még szélesebb körre terjeszti ki. Az ő értelmezésében a társadalmi tőkét úgy határozhatjuk meg, mint „ az emberek közötti együttműködést (kooperációt) elősegítő „mozgósított” informális társadalmi normák és értékek együttese, kezdve a reciprocitástól a bizalmon át egészen a valláserkölcsig.” (Füzér K.-Gerő M.-Sík E. et al. 2005. p. 20).

Füzér Katalin-Gerő Márton-Sík Endre-Zongor Gábor (2005) a társadalmi tőkének három formáját különbözteti meg:

- Az összetartó társadalmi tőkét az erős csoporton belüli kötések, például családon vagy etnikai közösségen belüli kapcsolatok, jellemzik.
- Az összekötő társadalmi tőke a gyengébb, kevésbé sűrű, de csoporthatárokon átívelő kötésekkel jelenti.
- Az összekapcsoló társadalmi tőke a hierarchikusan elkülönülő társadalmi egységek összekapcsolását szolgálja, mint például a civil társadalom és a kormányzat közötti kapcsolatok.

2.3.2. A társadalmi tőke és a fejlődés összefüggése

Putnam, R. D. „*Making Democracy Work*” (1993a) című írásában Olaszország tartományait veszi nagytípusú alá „abból a szempontból, hogy miért fejlődnek az egyes régiók különböző mértékben, miért van az, hogy ugyanakkora támogatásból az egyik sokkal jobb életminőséget képes teremteni, mint a másik. A különbségeket az egyes régiók eltérő társadalmi viszonyaival, „társadalmi tőkéjével” magyarázta. Fukuyama, F. (1997) a különböző országok „jólétében” kialakuló különbségeket a kultúrában gyökerező általános bizalmi szinttel és a társadalomnak e bizalom alapján kialakult „spontán társas készségével” magyarázza. „A társulás képessége pedig attól függ, hogy a közösségek értékei és normái mennyire azonosak, s hogy az emberek

menyire képesek az egyéni érdekeiket a nagyobb csoportok érdekeinek alárendelni. A közös értékek bizalmat szülnek, s a bizalomnak"... „nagy és mérhető gazdasági értéke van.” (Fukuyama, 1997, p. 23.). Fukuyama, F. (1997) azt állítja, hogy a nagy gazdasági szervezetek létrehozására való képesség nem minden társadalom sajátja. Az Egyesült Államok, Japán és Németország azért tud a gazdaság vezető nagyhatalma lenni, mert nagy a spontán társulási készségük és a bizalom általános szintje, míg ezzel szembe állítja Tajvant, Kínát, Olaszországot „egyes részeit” és Franciaországot, ahol a nagy gazdasági szervezetek létrehozásához állami beavatkozásra és részletes írott szabályozásra van szükség, ami kevésbé hatékony. Ráadásul a magas bizalmi szint kedvező a posztfordi gazdaságban sikeres kis szervezetek rugalmas hálózatainak megszervezésénél is.

A Putnam, R. D. (1993a, 1993b, 1995, 2000) a társadalmi tőke működésének többféle aspektusát különíti el, ezek röviden összefoglalva³³:

- a sűrű társadalmi kapcsolatok és bizalom megkönnyítik a kollektív problémák megoldását (potyautas probléma, fogolydilemma, közlegelők problémája)³⁴, ami egy hatékonyabb társadalmi működést eredményez.
- a bizalmon alapuló együttműködések révén jelentős tranzakciós költség takarítható meg az együttműködések során.
- megerősíti a társadalomban a „mi” érzését, segít egyfajta összetartozás tudat kialakulásában és az egymástól való kölcsönös függés felismerésében, ami egyben kedvező táptalaja a közösségért való cselekvésnek, felelősségvállalásnak.
- a sűrű kapcsolati háló megkönnyíti az információ áramlását, az újítások elterjedését.
- a társadalomban meglévő magas bizalomszint önmagában is javítja az egyének elégedettségét, pszichés és fiziológiai állapotát

A társadalmi tőke bizonyos körülmények között a tőke más formáira, így pénztőkére is átváltható (Bourdieu, P. 1983, 1998; Coleman, 1990, 2001; Putnam, R. D. 1993b). Putnam, R. D. (1993b) kiemeli, hogy a magas társadalmi tőke nemcsak közvetlenül jelent előnyt, hanem áttételesen is segíti a többi befektetett tőkeforma hatékonyabb működését, megtérülését.

Putnam, R. D. (1993b) hangsúlyozza, hogy a társadalmi tőke akkor tud igazán működni, ha társadalmi kapcsolatok sűrű hálózatára épül rá, ami egyfajta kontrollt jelent a gazdasági és politikai kapcsolatokban, megerősíti vagy cáfolja a szavahihetőséget, a pletykán, a jó hírnév

³³ Az összefoglalásnál Csizmadia Zoltán (2002) rendszerét vettem alapul.

³⁴ Játékelméleti problémák, amelyekben a kooperatív cselekvés hiánya és az önrdek közös érdekek fölé helyezése, a teljes közösségnek maximális veszteséget okoz. Bővebb leírás található az elméletéről például Tóth I. János (1997) „*Játékelmélet és társadalom*” című könyvében.

terjedésén keresztül. E hálózatok erősítik a bizalmat, felgyorsítják az információ-áramlást és az innovációt, csökkentik a tranzakciók lebonyolításának költségeit. Utóbbira példa, hogy jelentős költségeket takaríthat meg az a szervezet, amelynek nem szükséges minden együttműködését részletes szerződésekkel szabályozni, és bíróság által garantálni, ehelyett bátran bízhat partnere szavahihetőségében és jó szándékában (Putnam, R. D. 1993b). Hasonlót fogalmaz meg Granovetter, M. (1990) is, a gazdasági cselekvések társadalmi beágyazottságát vizsgáló tanulmányában, az információ terjedésének jelentőségén túl azonban hangsúlyozza, hogy az összetartó csoportok sokkal hatékonyabban alkotnak meg normatív, szimbolikus és kulturális struktúrákat.

Putnam, R. D. (1993b) a társadalmi tőke tudatos építésének szükségessége mellett, felhívja a figyelmet annak rombolhatóságára is, a fejlesztésben dolgozók és döntéshozók irányában némi kritikával jegyzi meg, hogy: „Az a tény, hogy ezek a költségek nem mutathatók ki jelenlegi elszámolási technikáinkkal, korántsem jelenti azt, hogy azok nem is léteznek.” (Putnam, R. D. 1993b Id. Putnam, R. D. 2004. p. 5). A szerző ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy nemcsak a társadalmi tőkét lehet rombolni, magának a társadalmi tőkének is lehetnek a társadalomban megjelenő „romboló” formái. A kölcsönös támogatás, együttműködés, szolidaritás, bizalom eszköze lehet a társadalmi elkülönülésnek, kirekesztésnek, korrupciónak, szervezett bűnözésnek is. (Putnam, R. D. 1993b)

2.3.3. Társadalmi tőke és a civil szervezetek kapcsolata

A társadalmi tőke vezető kutatói egytől-egyig fontosnak tartják a civil szféra szerepét a társadalmi tőke formálódásában. Különösen a témával nagyobb közösségek szintjén foglalkozó kutatók hangsúlyozzák jelentőségét. A szerzők általában nemcsak konkrétan a civil szervezetek, hanem a civil társadalom fontosságáról beszélnek a társadalmi tőke vonatkozásában. Sok esetben nemcsak a formális és informális civil szerveződések, egyházakat, hanem, mint például Fukuyamánál (1997) tapasztaljuk, a gazdasági szerveződések is értve ezalatt. Ugyan eltérő hangsúllyal és eltérő értelmezési keretben is szerepelnek, de mindegyik szerzőnél fontos hangsúly helyeződik a civil szervezetekre, szerveződésekre, állampolgári részvételre, aktivitásra is.

Putnam, R. D. (1993b) így fogalmaz az észak-olasz tartományok sikeressége kapcsán: „Ezek a közösségek nem csupán azért váltak civillé, mert gazdagok voltak. A történelmi feljegyzések épp ennek ellenkezőjére engednek következtetni: azért gazdagodtak meg, mert polgárok (civilek) voltak. Úgy tűnik, hogy az állampolgári részvétel normáiban és hálózataiban megtestesül

társadalmi tőke a gazdasági fejlődés előfeltétele, csakúgy, mint a hatékony kormányzásé.” (Putnam, R. D. 1993b ford. Putnam, R. D. 2004. p. 4.). „Az állampolgári részvétel erős hagyományai – szavazók aránya, újságok olvasottsága, kórusokban és olvasóköri körökben, lakossági klubokban, futball egyesületekben való részvétel – mind-mind a sikeres régiót fémjelzik.” (Putnam, R. D. 1993b ford. Putnam, R. D. 2004. p. 4.). Putnam, R. D. (1995) vizsgálatai arra mutatnak, hogy a civil szervezetekben való részvétel visszahat a társadalmi tőke képződésre: „A szervezeti tagsággal rendelkezők a nem tagoknál sokkal nagyobb valószínűséggel vesznek részt a politikában, töltenek időt szomszédaikkal, fejeznek ki társadalmi bizalmat.” (Putnam, R. D. 1995. ford. Putnam, R. D. 2006. p. 214.).

Coleman, J. S. (1988, 1998) kiemeli, hogy „... a célokat követő szervezetek éppúgy cselekvők („testületi aktorok”) lehetnek, mint a személyek, a testületi cselekvők közötti viszonyok is alkothatnak számukra társadalmi tőkét ...” (Coleman, J. S. 1988. ford. Coleman, J. S. 1998. p. 14-15.). Ebből adódóan a civil szervezetek csupán azáltal is részt vesznek a társadalmi tőke létrehozásában, hogy megformálják saját kapcsolathálózataikat.

Az esetek többségében a civil szervezetekben való részvétel esetén nem a társadalmi tőke építés a fő motiváció. Ugyanakkor a részvétel egy olyan fórumot teremthet, ahol az emberek sokszor a munkahely és a lakóhely által bebetonozott társadalmi státusuktól részben, vagy egészében függetlenül találkozhatnak egymással, építhetnek kapcsolatokat. Ezekben a civil közösségekben lehetőség nyílik a társadalmi korlátok (etnikai, politikai, vagyoni, iskolázottsági) átfelérésére („bridge building”) (Putnam, R. D. 1993b). Coleman, J. S. (1990) rámutat, hogy: „...a társadalmi tőke legtöbb formája más tevékenységek melléktermékeként jön létre vagy semmisül meg.” (Coleman, J. S. 1990 ford. Coleman, J. S. 2001. p. 121.).

Putnam, R. D. (1993b) kiemeli: „A társadalmi tőke tipikusan kötelékekből, normákból és bizalomból áll össze, amely átvihető az egyik társadalmi környezetből a másikba.” (Putnam, R. D. 1993b ford. Putnam, R. D. 2004. p. 5.). A civil szervezetek által formált kapcsolatrendszerek nem maradnak meg a nonprofit szektoron belül, sok esetben konvertálódnak más típusú kapcsolatokká, együttműködéseké, melyek az üzleti élet fejlődésére is nagy hatással lehetnek.

Putnam, R. D. (1995) nagyhatású tanulmányában a '60-as, '70-es évektől tapasztalható jelentős változásokra hívta fel a figyelmet az Egyesült Államok közösségi életében, melyek a társadalmi hatékonyság csökkenésének irányába hatottak. E tendenciák közé tartozott a politikai szervezetekben és választásokon történő részvétel, egyházi csoportokban való részvétel, szakszervezeti tagság arányának, szülő-tanár szervezetek tagságának, diákszövetségek tagságának, női egyesületek tagságának és az önkéntességnek a csökkenése, valamint a családi kötelékek és szomszédsági kapcsolatok lazulása. A folyamat leginkább a hagyományos

közösségek felbomlásaként jellemezhető. Ugyan e tendenciák mellett más szervezetek számának növekedése is egy jellemző tendencia, ugyanakkor, mint a szerző rámutat, ezek társadalmi beágyazottsága sokkal kisebb, így sokkal kevésbé vesznek részt a társadalmi tőke fenntartásában, működtetésében és gyarapításában. Putnam, R. D. (1995) a társadalmi tőke leépülésének okait a nők munkába állásában, a nagyfokú mobilitásban, a házasságok felbomlásában, a szabadidő technicizálásában és a helyi szervezeteket felváltó multinacionális szerveződésekben keresi és találja meg részben.

2.3.4. A társadalmi tőke jellemzői és átalakulásai Magyarországon

Az összehasonlító vizsgálatok, társadalomelméleti írások a volt szocialista országok társadalmi tőkéjét rendre alacsonynak, illetve alacsonyabbnak találják, mint a nyugati demokráciák mutatóit (Matějů, P. 2004; Norris, P. 2002 id. Szakál Gy. 2006; Social Cohesion, Trust and Participation: Social Capital, Social Policy and Social Cohesion in the European Union and Candidate Countries. European Commission, 2007; Szakál Gy. 2006). Ez jelentős részben a szocializmus időszakának hagyatéka, de mint Seligman, A. B. (1992a) kiemeli, a kelet-közép-európai társadalmak közszférájában hiányzó bizalom jelensége mélyebben gyökerezik a történelemben (Seligman, A. B. 1992a). Ennek az eredendő bizalomhiánynak az okát a szerző a társadalomszerveződés pre-kapitalista formáinak továbbélésében látja. Nyugat-Európában „... a szolidaritás, összetartozás hagyományos értékeit „modern” értékek váltották fel: az egyéni jogok, az egyetemes állampolgárság és az erkölcsileg autonóm polgár eszméi, melyekre a társadalmi bizalom modern felfogása támaszkodik.” (Seligman, A. B. 1992a p. 46.). „A modern társadalmakban a konszenzus, a pragmatizmus, a problémamegoldás, a technokrata szakértelem és a konfliktuskezelés fontosságának hangsúlyozása (szemben az ideológiák mentén történő hasadással) egy olyan társadalomképen alapszik, amelyben az állampolgárok, a családok, az önkéntes szervezetek közötti bizalom hálói át- meg átszövik egymást. Hasonlóképpen a modern társadalmak „legitimációja” is a hatóságok és a kormányok iránti „bizalmon” alapul, amely valójában az elsődleges, személyközi szinten meglévő bizalom kiterjesztése.” (Seligman, A. B. 1992a p. 43.). Ezzel szemben Kelet-Európában az államok soha nem váltak az autonóm polgárok szabad társulásává, az egyéni identitás még mindig nagy mértékben a kollektív szemléletben és egyes etnikai, illetve vallási csoportok szolidaritásméjében gyökerezik (Seligman, A. B. 1992a). „... [Európa keleti felén] mindig erős volt az etnikai és csoportszolidaritás, amely folyamatosan megakadályozta azoknak a jogi, gazdasági és erkölcsi egyéni azonosságtudatoknak a kialakulását, amelyekre a társadalmi bizalom modern, demokratikus formái épülnek.”

(Seligman, A. B. 1992a p. 46.). Az államszocializmus meggyengülésével a régebbi identitások és szolidaritások törtek a felszínre, nem pedig az identitás modern nyugati formái (Banac, I. (1990) id. Seligman 1992a).

A társadalmi tőke leépülésében Európa keleti felén, így hazánkban is nagy szerepet játszott a szocialista hatalomgyakorlás. Hankiss Elemér (1989) „*Kelet-európai alternatívák*” című könyvében részletesen bemutatja ennek technikáit és hatásait. A szocialista rezsim totális hatalmának kiépítése érdekében arra törekedett, hogy egy kiszolgáltatott, önálló gondolkodástól és cselekvéstől megfosztott, irányítható társadalmat hozzon létre. Ennek érdekében centralizálta a döntéshozatalt, ezáltal visszaszorult az autonóm helyi kezdeményezés, cselekvés (később ugyan látszatelhetőséget biztosított bizonyos szintű részvételre, de valódi társadalmi viták nélkül). Megfigyelő-hálózatot működtetett, megfélemlítette a lakosságot, ami az általános társadalmi bizalom leépüléséhez vezetett. Felszámolta a demokratikus intézményrendszert és a társadalmi érdekképviselő más formáit, és a közügyek intézését fenntartotta a párttagság részére, így egy erősen hierarchizált társadalom alakult ki patrónus-kliens függő viszonyokkal, az intézményekkel szembeni bizalom leépült, a választási részvétel eredeti értelmét elvesztette. A társadalom atomizálására és az emberek magánélet szférájába való visszaszorítására törekedett, ennek érdekében üldözte, illetve irányítása alá vonta a civil szervezeteket, visszaszorította az egyházakat és a vallásosságot. Rombolta a fennálló normákat, értékrendet és identitást. A folyamathoz hozzájárult az erőltetett iparosítás és városba költözés is, ami egy hagyományos, közösségi gyökereit elvesztett városi és egy értelmiségét veszített falusi néptömeget eredményezett. (Hankiss E. 1989)

Az 1956-os forradalom és az azt követő megtorlás után a hatalom enyhített szorításán. A hatalmi elit igyekezett a társadalmat, legalábbis hallgatólagosan, valamelyest a céljai mögé állítani, anélkül, hogy saját hatalmát veszélybe sodorta volna (Hankiss E. 1989). A második társadalom már az 1950-es évek végén 1960-as évek elején formálódásnak indult, majd folyamatosan, a diktatúra gyengülésével egyre jobban kibontakozott. Szerepét Hankiss Elemér (1989) így foglalja össze: „A második társadalom – és ezen belül a második gazdaság – bizonyos fokig kifejlesztette vagy regenerálta azokat az emberi készségeket és képességeket, amelyeket az első társadalom elpusztított, és amelyek nélkülözhetetlen alkotóelemei lesznek egy esetleges megújuló társadalomnak. Olyan képességeket és készségeket, mint például a vállalkozói szellem és a szaktudás, a felelősségtudat, a szervezői és együttműködési készség, a társadalmi érdekvédelemnek és a hatékonyabb kompromisszumok kialakításának a készsége, a partnerként és nem kliensként való viselkedés készsége és így tovább.” (Hankiss E. 1989. pp. 138-139.).

A hivatalos szocialista „első társadalom” demobilizálva a társadalmat, visszaszorította az autonóm, helyi kezdeményezést, érdekérvényesítést; rombolta, a közösségeket, a normákat, az értékrendet, az identitást és a társadalmi bizalmat (mind az emberek közötti általános, mind pedig az intézmények irányába jelentkező bizalmat), tehát leépítette mindazokat a képességeket, amelyek a fejlett nyugati országok teoretikusai (Fukuyama F. 1995; Putnam, R. D. 1995 stb.) szerint a társadalmi tőke legfontosabb tényezői, amelyek segítenék, hogy olyan társadalmi tőke alakuljon ki, amely előmozdítja az adott társadalom fejlődését. A második társadalomban azonban olyan társadalmi tőke formálódott ki, amely némileg csökkentette az első társadalom romboló hatásait, emellett a túlélést (nemcsak testileg, hanem szellemileg, kulturálisan is) és a rendszer megváltoztatását célozta meg. A társadalmi tőke jellegzetességei a társadalmi lét szocializmus ideje alatt párhuzamosan létező két szférájából együttesen és párhuzamosan épültek fel. Seligman A. B. (1992a) 1982-es és 1990-es felmérésekre alapozva a magyarországi bizalmi viszonyokat így jellemzi: „... hiányzik a társadalomba és intézményeibe vetett széleskörű (absztrakt vagy általános) bizalom. Viszont azt látjuk, hogy folyamatosan jelen van a korlátozottabb magánszférában.” (Seligman, A. B. 1992a p. 47.).

A magyar társadalom közös célra talált a szocialista rendszer átalakításában, amely kialakította az emberek közötti laza mozgalmi kötelekeket, egyfajta változtatásra törekvő „forradalmi társadalmi tőke” alakult ki a '80-as évek végére. E laza kötelekek a rendszerváltás megtörténtével megszakadtak. A demokratikus keretek a korábbi restriktiók megszűnésével, nagyobb szabadság biztosításával önmagukban kedveztek a társadalmi tőke fejlődésének a korábbi időszakhoz képest, ugyanakkor a rendszerváltozást követő gazdasági válság, az élet minden területén jelentkező bizonytalanság, örökölt érték- és normarendszer a továbbiakban sem teremtett ideális körülményeket a fejlett országokat jellemző társadalmi tőke épülésének.

A társadalmi tőke magyarországi átalakulására vonatkozóan Skrabski Árpád-Kopp Mária (1999) és Skrabski Árpád (2008) 1988-as, az 1995-ös, a 2002-es és a 2006-os Hungarostudy országos reprezentatív felméréseken alapuló vizsgálataiból vannak számszerűsített összehasonlító információink. Idézett szerzők Kawachi, I.-Kennedy, B. P. (1997) társadalmi tőke mérési módszeréből indultak ki, amely Putnam, R. D. (1993a) társadalmi tőke koncepcióján alapul. A kutatók ennek megfelelően a társadalmi tőkét három dimenzió mentén értelmezték: (1) bizalom, (2) civil szervezetekben való részvétel, (3) kölcsönös segítségnyújtás.

Kutatásaik azt jelzik, hogy a társadalmi tőke 1988 és 1995 között csökkent (Skrabski Á.-Kopp M. (1999), Skrabski Á. (2008), majd ezután 1995 és 2002 viszonylatában növekedés volt tapasztalható a mutatók tekintetében, ugyanakkor ezt követően a 2002-2006-os periódusban a társadalmi tőke jellemzői rendkívül nagy mértékben romlottak (Skrabski Á. 2008). Ez utóbbi

romló tendenciával csak a barátoktól, rokonoktól és partnertől kapott támogatás mutatott ellentétes képet (Skrabski Á. 2008). Hivatkozott tanulmányok az átalakulások okait nem magyarázzák.

2.3.5. A társadalmi civil aktivitás jellemzői Magyarországon

A társadalmi tőke mérésénél a civil szervezetben való részvétel a társadalmi tőke egyik fő indikátorának számít (Csizmadia Z. 2002; Kawachi, I. – Kennedy, B. P. 1997; Skarabski Á. 2008; Skrabski Á. – Kopp M. 1999). A vizsgálatonként egységes módszertant alkalmazó nemzetközi kutatások eredményei azt mutatják, hogy e tekintetben a kelet-közép-európai országok, így Magyarország is lemaradónak számítanak az Európai Unió régi tagállamaihoz képest (Norris, P. 2002 id. Szakál Gy. 2006; Social Cohesion, Trust and Participation: Social Capital, Social Policy and Social Cohesion in the European Union and Candidate Countries. European Commission, 2007; Szakál Gy. 2006). Az egységes módszertan hangsúlyozása azért különösen fontos, mert mérési technikáktól függően a szervezeti tagság, az önkéntesség mutatói meglehetősen nagy szórást mutatnak.

A magyarországi vizsgálati módszertan összefüggésében Albert Fruzsina-Dávid Beáta-Németh Renáta (2005) rávilágít, hogy a vizsgálatokban feltétlenül meg kell különböztetnünk egymástól a „részvételt” és a „tagságot”. Megállapítják, hogy a két mutatóra való rákérdezés egészen mást mér, a szervezeti tagság a társadalmi szerepvállalásnak nem jó mérőeszköze. Szintén nagy különbség adódik akkor is, ha csak az „önkéntességet” vizsgáljuk, mégpedig annak függvényében, hogy a szervezetek oldaláról, vagy a lakossági reprezentatív felmérésekből közelítjük. Ezt a különbséget Czike Klára-Kuti Éva (2006) több okkal indokolja: (1) az önkéntesség értelmezési keretei nem világosak, különösen a lakosság körében, (2) nem világos a nonprofit szektor határa a válaszadók számára, (3) sokszor nem formális szervezetek keretében, esetleg egyházhoz vagy akár állami szektorhoz kötődik az önkéntesség. Ezeken túl a pontatlanságot növelheti, hogy (4) a szervezetek oldalán számba vett tagok és önkéntesek egyszerre több szervezetnél is megjelenhetnek.

A szakirodalmi útmutatásokat figyelembe véve, csupán a nagyságrendek érzékeltetésére állítottam össze egy összefoglaló táblázatot a nonprofit szervezetek szempontjából lényeges társadalmi részvétellel vonatkozó mutatókból, melyben az eltérő tartalmú adatok viszonylag jól összehasonlíthatók (3.1. táblázat).

*Társadalmi civil aktivitás mutatóinak összefoglalása*³⁵

	(%)	
	Szervezetek oldaláról mért mutató	Lakosság oldaláról mért mutató
Tagság	47 ^a	10 ^b
Részvétel	4 ^c	40 ^d

A 3.1. táblázatból kitűnik, hogy a nonprofit szervezetekben való szervezeti oldalról mért tagság értéke a legmagasabb a mutatók közül. Ezzel a mutatóval éles kontrasztot jelez a tagságra vonatkozó lakossági felmérés, amely ennek csak töredékét adja. A különbségben az is szerepet játszhat, hogy a szervezeteknek érdeke minél tágabban értelmezni a tagság fogalmát, mert ez nagyobb súlyt ad számukra, ezzel szemben a lakosság, nem lévén aktív, nem feltétlenül érzi magát adott szervezethez tartozónak.

A KSH szervezeti oldalról mért adatai szerint a nonprofit szervezetekben aktív önkéntesek, a társadalomnak csak egy szűk 4% körüli csoportját adják, mintegy 450-500 ezer főt, akik a szervezetek több mint 50%-ában³⁶ fejtik ki tevékenységüket. Ezt az adatot összevetve a lakossági felmérésekkel, megállapítható, hogy nagyon jelentős mértékű a nonprofit szervezeteken kívüli önkéntesség aránya. A lakossági felméréseken alapuló önkéntesség – ami tartalmazza a nonprofit szervezeteken kívül végzett önkéntességet is – nagyjából a teljes népesség 1/3-át érinthesi³⁷.

Mindezek alapján a magyarországi aktív társadalmi részvétel a nonprofit szférában, különösen a formális nonprofit szervezetekben végzett önkéntesség nagyon alacsonynak tűnik, korántsem járja át a társadalom mélyrétegeit. Czike Klára-Kuti Éva (2006) vizsgálataiból arra a konklúzióra jut, hogy a nonprofit szektor jelenleg még nem elég erős, hogy a társadalomban ráháruló integráló erőt betöltsze, és bekapcsolja a társadalom peremén élőket is a társadalom szövetébe.

³⁵ A táblázatban szerepeltetett arányok egész száma kerekített értékek.

a – a tagsággal rendelkező szervezetek magánszemély tagjainak aránya a teljes népesség arányában 2004-ben (Nonprofit szervezetek Magyarországon 2004, KSH 2006).

b – Hungarostudy 2006-os országos reprezentatív lakossági felmérése 4500 fős mintán (Skrabski Á. 2008).

c – nonprofit szervezetek önkéntes segítőinek aránya a teljes népesség arányában 2004-ben (Nonprofit szervezetek Magyarországon 2004, KSH 2006).

d – önkéntes segítők aránya 14 év vagy annál idősebb népesség körében 5000 fős mintán végzett lakossági felmérés alapján 2005-ben. (Czike K.-Kuti É. 2006).

³⁶ A KSH 2005-re vonatkozó adatközlése.

³⁷ Több vizsgálat is körülbelül ekkora arányra utal, mint például az European Values Study vizsgálata 1999/2000-ban (Halman, L. 2001) vagy az Országos Lakossági Egészségfelmérés 2003-ban (Albert F. - Dávid B. – Németh R. 2005).

A társadalmi civil aktivitás időbeli változásainak tekintetében az eltérő mérési technikák eltérő irányokat jeleznek, ezért értékelésük nehéz és bizonytalan. A KSH az önkéntesség szervezeti oldalról történő méréseiből már az 1995-ös évtől közöl adatokat, ezekből, mint Sebestény István (2006) megállapítja: a módszertan folyamatos változása miatt nem vázolható fel egy tendencia az időbeli változások tekintetében. Ami az adatokból bizonyosan megállapítható, hogy nem történtek drasztikus átrendeződések, az önkéntesek aránya a nonprofit szervezetekben az egész időszak alatt 4% körül maradt. Az lakossági oldalról mért önkéntességre vonatkozó egyik korai felmérés a KSH és a Nonprofit Kutatócsoport 1993-ra vonatkozó reprezentatív felmérése volt, mely a résztvevő felnőtt népesség 29%-ának mérte (Czakó Á.-Harsányi L.-Kuti É. et al. 1995). Ezt tekintetbe véve Czike K. (2006) 1993 és 2004 között a részvételi arány számottevő növekedését állapította meg az elmúlt másfél évtizedben. A Hungarostudy felmérés eredményei a civil szervezeti tagság vonatkozásában egy csökkenő tendenciát jeleznek a 2002 és 2006 közötti időszakban, 13%-ról 10%-ra (Skrabski Á. 2008).

A rendszerváltozást követően már csak a nonprofit szervezetek számának jelentős növekedését alapul véve is minden bizonnyal történt egy jelentős növekedés a társadalmi civil részvétel szempontjából, amiből létrejött egy 450-500 ezer fős stabil önkéntesség a nonprofit szektorban. A lakosság oldaláról mért önkéntesség azt jelzi, hogy ezzel párhuzamosan az informális önkéntesség is jelentős növekedést mutatott. A 2000-es évek elejétől azonban a szervezetszám növekedése és társadalmi civil aktivitás alakulása elvált egymástól, és míg előbbi továbbra is növekedett, az utóbbi egyfajta stagnálást, csökkenést mutatott. Mindez a feltételezés összhangban van a társadalmi tőke átalakulásával, miszerint a '90-es évek felfutását követően csökkent a társadalmi bizalom szintje, az emberek nem annyira a közéletben, mint inkább a magánéletben, baráti, rokonai segítségnyújtásban kerestek és találtak támaszt (Skrabski Á. 2008).

2.4. A nonprofit szektor társadalmi szerepeinek összefüggései

A különböző írások az eltérő megközelítéseknek megfelelően a szervezetek más-más társadalmi funkcióit hangsúlyozzák, melyek a társadalmi-gazdasági fejlődés szempontjából eltérő következményekkel járnak. E funkciók képviselője a jellemzően nagyon heterogén nonprofit szektorokban más-más szervezeti körhöz kötődik. Gyakran előfordul, hogy egyazon szervezet mindhárom szerepben megjelenik eltérő mértékben képviselve az egyes jellemzőket, ugyanakkor arra is találhatunk példát, hogy egyes szervezetek egyik funkciót sem valósítják meg. Ezzel együtt a nonprofit szektor társadalmi szolgáltató és érdekvédelmi szerepének egy szervezetben való megvalósulása valamelyest problémás lehet, abból a szempontból, hogy míg előbbi jellemzően az állammal való szoros egymásrataltságra, esetenként függőségre való

meg, addig utóbbi szerep betöltése az állam irányába egyfajta távolságtartást, függetlenséget feltételez. Valójában az egyes társadalmi szerepeket és a hozzájuk kötődő funkciókat a szervezetek együttesen töltik meg tartalommal az egyes helyi társadalmakban. A társadalmi tőke és a nonprofit szervezetek egymáshoz való viszonyát a közösségi célok megvalósításában Szakál Gyula (2006) a hardver és a szoftver kapcsolatához hasonlítja. A nonprofit szervezetek megszabják a működés fizikai kereteit, míg a társadalmi tőke működteti az egész rendszert. Mindkét oldal jellegzetességei kihatnak az egész nonprofit szektor működésére.

A társadalom közösségeinek megszerveződése alapját képezi az érdekképviselési és a társadalmi szolgáltató szerep megvalósulásának. Ez a megszerveződés adja a társadalmi súlyt és a legitimitást az érdekképviselési tevékenység számára; a társadalmi szolgáltatások ellátásához pedig információt az egyedi, speciális szükségletekről, a helyi társadalmi viszonyokról, erőforrásokról, konkrét problémára szabott lehetőségekről. A közösségek összekapcsolják a társadalom másik három szektorát, kompatibilitást teremtenek közöttük, ezáltal lehetőséget kínálnak a közös cselekvésre.

3. A nonprofit szektor területi jellemzői Magyarországon

Az értekezés következő részei országosan vizsgálják a nonprofit szektor területi megjelenését a statisztikai módszerek alkalmazásával. A lépték nagysága és a rendelkezésre álló adatok bontása miatt az egyes jelenségek gyakran nem tárhatók fel teljes mélységükben. Ebből adódóan az értekezés elemzései nem lezártak, számos kapcsolódási pontot tartalmaznak a későbbi kutatások számára.

A magyarországi nonprofit statisztika erősen szervezatközpontú és gazdasági orientációjú (Kuti É. 2008). A nonprofit szektor – mint a korábbiakban is láthattuk – nem független a társadalmi tőke és civil társadalom fogalmkörétől. Találhatunk olyan mutatókat, melyek feltehetően utalnak e fogalmak egyes jellemzőire (például az önkéntesség a társadalmi tőke eloszlására; a szakmai, gazdasági érdekképviselő jellemzői a civil társadalom érdekérvényesítő képességére), ugyanakkor a statisztikai összefüggések, kapcsolódási pontok egyelőre nem, vagy csak nagyon kis részben feltártak. A statisztikai adatok alapján leírt nonprofit szektor jellemzőinek egyszerű azonosítása a civil társadalom, vagy a társadalmi tőke jellemzőivel jelenlegi ismereteink szerint nem megalapozott³⁸. Ugyanakkor méltán feltételezhető, hogy a szakirodalom által kifejtett társadalmi szerepeket, fejlődésben játszott funkcióikat egy szélesebb körben kiépült, erős szervezeti háttérrel rendelkező nonprofit szektor nagyobb mértékben képes betölteni, mint ahol ezek a feltételek nem állnak rendelkezésre.

A magyar nonprofit szektor nagyon heterogén, egyes elemei más-más társadalmi-gazdasági jelenséghez, jogi szabályozáshoz, egyéni megfontoláshoz és lehetőséghez kötődnek. A nonprofit szervezetek alapítása és működése ott tudott sikeresen megvalósulni, ahol a szándék találkozott a lehetőségekkel. A szándékok és a lehetőségek nem egyenletesen jelentek/jelennek meg a térben, ezek lenyomatai különböző szinteken és mértékben megmutatkoznak a nonprofit szektor térszerkezetében. Ebből adódóan, ahogy a szektor kifejlődése, úgy területisége sem írható le csupán egyetlen tényező mentén. Megjelenésén számos hatás tükröződik.

³⁸ Statisztikai értelemben a civil szektor nonprofit szektoral vagy annak egy szervezeti körével való megfeleltetése sem túl szerencsés, a „civil” jelző értéktelítettsége miatt (Kuti É. 2008).

3.1. A nonprofit szervezetek eltérő területi megjelenése térségi szintenként

A nonprofit szektort alkotó mintegy 57 ezer szervezet eloszlása a térben nem egyenletes. Regionális szinten vizsgálva a szervezeti ellátottságot, megalkothatunk egy tipikus, fejlettséghez igazodó térszerkezeti térképet (3.1. ábra), ahol a kiemelkedő közép-magyarországi régiót jobban ellátott dunántúli, és kevésbé ellátott keleti régiók övezik. Ezt a képet azonban már a megyei bontású elemzés is jelentősen árnyalja (3.2. ábra). Ugyan a legnagyobb területi különbségek a kiemelkedő főváros és a tőle elmaradó vidék viszonylatában jelennek meg, a megyék közötti különbségek messze nem követik a tipikus gazdasági fejlettségi térszerkezetet.

A GDP szempontjából vezető megyék a nonprofit szektor szempontjából jellemzően nem kerültek a kiemelkedő területek közé, a lemaradókat tekintve pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok mellett nem Nógrád, Békés és Borsod-Abaúj-Zemplén kerültek a legalsó kategóriába, hanem a gazdaságilag kedvező pozícióban lévő Fejér és Pest megye. A szervezetekkel való kiemelkedő ellátottság Budapest mellett nem annyira a magas GDP-vel rendelkező, sokkal inkább a Balaton környéki megyéket jellemzi.

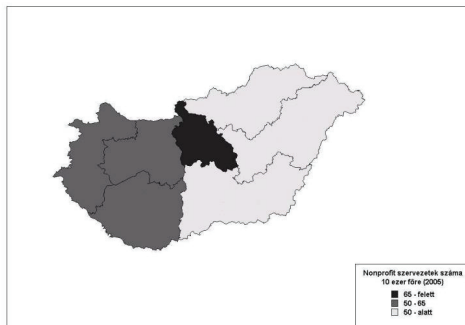
A megyei és kistérségi térképek (3.2. ábra és 3.3. ábra) egyértelműen feltárják a régiókon belüli nagyfokú belső heterogenitás meglétét. Gyakorlatilag nem találunk olyan régiót, amelyben minden megye azonos kategóriába került volna az ellátottsági mutató alapján. A legnagyobb különbséget Budapest és Pest megye viszonylatában tapasztaljuk. Megyei szinten a keleti régiók tartoznak a homogénebbek közé, itt a különbségek egy-egy kategórián belül maradnak, míg nyugaton több kategóriát is átívelnek a régió belüli differenciák. Különösen látványos a Közép-dunántúli régióban a szomszédos Veszprém és Fejér megye nagy fokú eltérése.

Kistérségi szinten nyugaton több területen egységesen jól ellátott térségek rajzolódnak ki, a keleti országrészre ez nem jellemző. Míg keleten az erősen mozaikos térszerkezetben az egy-egy jobb ellátottságú kistérség megjelenése okozza a nagyobb kiugrásokat, többnyire a megyeszékhelyekhez, nagyobb városokhoz kötődően (Debreceni, Egri, Nyíregyháza, Szegedi kistérség), nyugaton a nagyobb eltérések inkább egy-egy kevésbé ellátott kistérség fejlettek közé, belső perifériaként való beékelődéséből következnek (Téti, Dorogi, Móri, Szentlőrinci, Komlói kistérség). A megyeszékhelyek kistérségei jellemzően nyugaton is kedvező ellátottságúak, ugyanakkor a környező kistérségek nem maradnak le oly mértékben.

Annak ellenére, hogy a Központi Statisztikai Hivatal 1999-re, 2000-re és 2003-ra vonatkozóan is publikált kistérségi adatokat a szervezetek számáról, mégsem talákoztam kistérségi szintű országos vizsgálatokkal, noha számos nyitva maradt, illetve bizonytalanul megválaszolt kérdésre választ kaphatunk egy-egy ilyen vizsgálat segítségével.

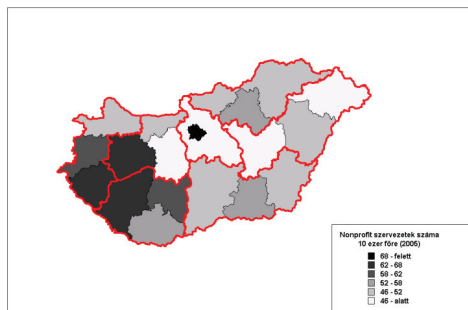
3.1. ábra

A régiók nonprofit szervezetekkel való ellátottsága, 2005

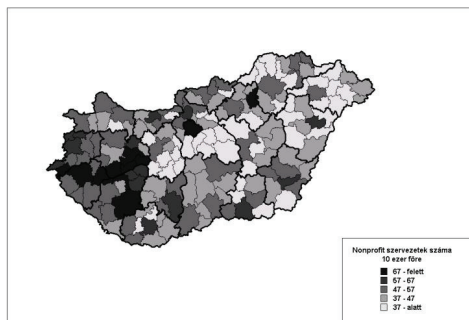
3.2. ábra

A megyék nonprofit szervezetekkel való ellátottsága, 2005

3.3. ábra

A régiók nonprofit szervezetekkel való ellátottsága, 2003

A nonprofit szervezetek fajlagos számának kistérségi térképe (3.3. ábra) alapján kiemelkedő területekként elkülöníthetők: a Budapesti-agglomeráció, a Balaton környéke, Nyugat-Magyarország, a megyeszékhelyek valamint a nagyobb és funkciógazdagabb városok. A lemaradó kistérségek Szabolcs-Szatmár-Bereg megye jelentős részén és Borsod-Abaj-Zemplén északi területein külső perifériaként, Budapesttől délre, az Enyingitől a Hevesi kistérségig húzódva, belső perifériaként képeznek egységesen kevésbé ellátott térséget, ezek mellett többnyire mozaikosan jelennek meg.

A Budapesti-agglomeráció viszonylatában kitűnik, hogy Pest megye kedvezőtlen ellátottsági mutatója nem jellemzi egységesen az egész agglomerációs övet, hanem egy északnyugat-délkelet megosztottság figyelhető meg.

Az idegenforgalom és rekreáció egyesületalapításban játszott fontos szerepére már Rechnitzer János (1998) 1990-es évek elejére vonatkozó vizsgálata is érintőlegesen felhívja a figyelmet. Míg Oláh Miklós (2000a, 2000b) Veszprém megyére vonatkozó elemzésében nem tesz említést a Balaton jelentőségéről, Dombi Gábor-Oláh Miklós-Retz Tamás (2007) Közép-Dunántúlra kiterjedő vizsgálatában jelzi a megyeszékhely mellett a Balaton környékének felülreprezentáltságát a megyében. Vizsgálatunkban az országos kistérségi térkép (3.3. ábra) egyértelműen a Balaton nonprofit szektorban játszott kiemelkedő szerepét mutatja, miután a tóval határos kistérségek mindegyikét a két legfelső, többségét a legfelső kategóriában találjuk ellátottsági szempontból. Szintén megmutatkozik, hogy a közvetlen tóparti kistérségeken túl a Balatont övező megyék megyeszékhelyeinek kistérségei is egyöntetűen kiemelkednek nemcsak környezetükből, hanem a többi megyeszékhely kistérségeinek viszonylatában is (egyedül az Egri kistérség mutat hasonlóan magas értékeket).

Nyugat-Magyarország magasabb ellátottságát már a regionális és megyei adatok, valamint az ezekből kiinduló területi elemzések (Rechnitzer J. 1998; Nárái M. 2000; Bucher E. 2004) is sejtetni engedték. A kistérségi bontású térképen kibontakozik, hogy a térség nem annyira a kiugró értékeivel tűnik ki, sokkal inkább azzal, hogy széles észak-déli sávban hiányoznak a kedvezőtlen kategóriákba sorolt kistérségek. Rechnitzer János (1998) nagyobb polgári hagyományokkal, Ausztria mintakövetésével jellemzi ezt a területet. Itt található a nonprofit szervezetekkel legjobban ellátott kistérség: az Őriszentpéteri. Kiemelkedésében minden bizonnyal szerepet játszik a szervezetszám mellett, hogy országosan is ebben a kistérségben volt a legalacsonyabb lakónépesség, így a fajlagos mutató nevezőjébe kicsi szám kerül. A Nyugat-dunántúli régió egységesen kedvező térszerkezetét északon Kapuvár, Csorna, Tét kistérsége töri meg alacsonyabb értékeivel, mintegy belső perifériaként. Figyelemre méltó Zala megye helyzete,

ahol a nyugati fekvés, a kiemelkedő megyeszékhely és a balatoni régió kedvező hatása rakódik egymásra.

Minden egyes megyeszékhely kistérsége környezetéhez viszonyítva kedvező pozícióban van, és egyik sem sorolódott a középső kategória alá. A megyeszékhelyek és megyék pozíciójának viszonylatában megállapítható, hogy jellemzően a magasabb értékekkel rendelkező megyék megyeszékhelyei is magasabb kategóriába kerültek, míg a kevésbé ellátott megyék esetén a megyeszékhely kistérség viszonylag alacsony értéke erősíti ezt a lemaradást. Ez utóbbi megállapítás alól Debrecen, Békéscsaba és Szeged jelent kivételt, amelyek az országosan viszonylag lemaradó megyék megyeszékhelyeként a megyeszékhelyek kistérségeinek vonatkozásában előforduló kategóriák közül nem a legkisebbe (47-57), hanem a középsőbe sorolódtak (57-67). A megyék és megyeszékhelyük nonprofit szervezeteinek fajlagos száma közötti rangkorreláció értéke ($R = 0.605$)³⁹ is alátámasztja az összefüggés fennállását.

Szintén a városhálózat térszerkezeti hatásaihoz tartozó összefüggés, hogy a többpólusú megyék esetén a megyeszékhelyekkel rivális megyei jogú városok kistérségei és a kulturális, oktatási, idegenforgalmi funkciókban gazdag kisebb középvárosok, kisvárosok kistérségei jellemzően a vizsgált mutató szempontjából környezetüknél jobb pozíciót betöltve, a gyengébb értékekkel rendelkező megyeszékhelyek kategóriájába kerültek (47-57). Példaként említhetjük: Sopron, Nagykanizsa, Baja, Hódmezővásárhely, Gyula, Békés kistérségét, vagy a kisebbek közül akár Tokajét, Sátoraljaújhelyét, Szécsényét, Balassagyarmatét, Szigetvárárt. Szolgáltatási funkciók, hagyományok, infrastruktúra, kedvező társadalmi szerkezet adottak e városok esetében, melyek háttérrel kínálnak egy bizonyos mértékű kiemelkedéshez, ugyanakkor a megyei szintű központi funkciók hiánya miatt ez jelenleg nem elegendő a továbblépéshez.

Megfigyelhető, hogy a hagyományosan is ipari és ipari megújuláson keresztülment városok kistérségei tendenciózusan rosszabbul teljesítenek települési kategóriájukban, erre hozhatjuk példának Miskolcot, Szolnokot, Salgótarját, Székesfehérvárt, Tatabányát, Győrt a megyeszékhelyek közül; vagy Dunaújvárost, mely az egyetlen olyan megyei jogú város, melynek kistérsége a középsőnél (47-57) rosszabb kategóriába, nevezetesen a legkisebbe (37-alatt) került. A kisebb városok közül vehetjük példának Komlót, Ajkát, Tiszaújvárost, Kazincbarcikát, Ózdot. Győr és Székesfehérvár kapcsán Rechnitzer János (1998) a nagyipari tradíciókhoz kötődő társadalmi szerkezetben jelöli meg a két város lemaradását a többi megyeszékhelyhez viszonyítva, az alapítványok sűrűségének tekintetében. Ezt a hatást, vagyis az ipari tradíciókhoz kötődő helyi társadalom mérséklő hatását a nonprofit szektor növekedésében,

³⁹ A vizsgálat a 2003-as évre vonatkozóan történt, a megyeszékhelyek esetén nem a kistérség, hanem a megyeszékhely település mutatóját használva.

a fentieket figyelembe véve, térképünk alátámasztani látszik. A mérséklő hatáshoz hozzájárulhat a szocialista múltához kötődő ipari városokban az állami vállalatok visszaszorulása, a hagyományok hiánya és a szakszervezeti mozgalom meggyengülése is.

A legrosszabbul ellátott térségek általában azok, melyeket a dinamizáló körülmények elkerültek. Távol esnek a nyugati határtól, nagy idegenforgalmi centrumoktól. Az ország közepén vagy a keleti határnál, kedvezőtlen társadalmi-gazdasági mutatókkal jellemezhető területeken, külső és belső perifériákon, hagyományos ipari területeken fekszenek. Településszerkezeti központjaik jellemzően kisebb, kevés központi funkcióval rendelkező városok. Lemaradásuk oka a térkép alapján nem ragadható meg egy-egy jellemzővel, minden bizonnyal többféle tényező együttes hatásainak eredménye.

A főváros, megyeszékhelyek, többi város, községek kategória mindegyikébe körülbelül a szervezetek $\frac{1}{4}$ -e sorolódik (3.1. táblázat). A szervezetek eloszlását mégsem értékelhetjük egyenletesnek az egyes településtípusok tekintetében, mert a népesség nem $\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{4}$ arányban oszlik meg a településtípusok között. Budapest és a megyeszékhelyek valamelyest felülreprezentáltak, míg a többi város és a községek a népességarányuknál kevésbé ellátottak szervezetszám tekintetében. Ennek megfelelően a szervezetek 10 ezer lakosra vetített száma is egyértelműen követi a települési lejtőt. Míg a kisebb városok nagyjából az országos ellátottságot jelenítik meg, addig a többi település jelentősen elszakad ettől az értéktől, a nagyobb városok pozitív, a községek negatív irányban.

3.1. táblázat

Településtípusok jellemzői, 2005

Településtípus	Lakónépesség megoszlása (%)	Nonprofit szervezetek megoszlása (%)	Nonprofit szervezetek száma 10 ezer lakosra	Nonprofit szervezetek száma
Főváros	16,8	25,2	84	14 278
Megyeszékhely	17,5	22,1	71	12 536
Többi város	30,6	28,3	52	16 048
Község	35,1	24,4	39	13 832
<i>Összesen</i>	100	100,0	56	56 694

3.2. A nonprofit szektor belső tagoltsága

A nonprofit szektor piaci és állami szektortól való elkülönítése nem hoz létre homogén entitást, sőt a nonprofit szektornak alapvető tulajdonsága a sokféleség. A nonprofit kifejezés számos szervezeti formát, tevékenységi területet takar, amelyek egyedi tulajdonságai is nagymértékben befolyásolják a szektor területi képét.

3.2.1. A nonprofit szervezetek tevékenységcsoportonkénti megoszlása

A Nonprofit szervezetek nemzetközi osztályozási rendszere (International Classification of Nonprofit Organizations) 18 tevékenységcsoportot különít el, ebből öt csoportot képeztem némely tevékenységek összevonásával a jobb áttekinthetőség kedvéért, a következő módon:

- **Társadalmi szolgáltatás** – oktatás; egészségügy; szociális ellátás; kultúra
- **Sport; szabadidő, hobbi** – sport; szabadidő, hobbi
- **Társadalmi önvédelem** – polgárvédelem; környezetvédelem; jogvédelem; közbiztonság védelme; szakmai, gazdasági érdekképviselet
- **Fejlesztés** – településfejlesztés; gazdaságfejlesztés
- **Egyéb** – vallás; kutatás; többcélú adományosztás, nonprofit szövetségek; nemzetközi kapcsolatok; politika

A 3.2. táblázatból megállapítható, hogy a különböző tevékenységi köröket képviselő nonprofit szervezetek viszonylag egyenletesen oszlanak el országosan, nincsenek az országos megoszlástól szélsőségesen eltérő megyék. Legnagyobb arányban a társadalmi szolgáltatások szervezetei vannak jelen a szektorban, őket követik a sport és rekreációs tevékenységek, majd a társadalmi önvédelem szervezetei és a fejlesztés. Ez utóbbival azonos arányt tesz ki a maradék tevékenységeket tömörítő egyéb kategória.

Megfigyelhető, hogy a társadalmi szolgáltatást nyújtó szervezetek aránya a fővárosban és a regionális központok megyéiben a legmagasabb, mely központok nonprofit szektora egyben különösen nagy arányt tesz ki a saját megyéje nonprofit szektorából⁴⁰.

Sport, szabadidő, hobbi tekintetében Somogy megye vezet a megyei rangsort, ami nem meglepő annak tükrében, hogy a kistérségi vizsgálatokból tudjuk, a Balaton nagy szerepet játszik

⁴⁰ A megyeszékhelyek nonprofit szervezeteinek arányát a megyéjükben a későbbiek folyamán elemzem (5.7. táblázat.)

a megye nonprofit szektorában. Ezzel szemben viszont figyelemre méltó, hogy Veszprém és Zala megyét csupán a középmezőnyben találjuk, ami utalhat arra, hogy nonprofit szektoruk több lábon áll, nem támaszkodik annyira egyoldalúan az üdülőkörzetre.

3.2. táblázat

A nonprofit szervezetek megoszlása összevont tevékenységcsoportok között, 2004

(%)

Főváros, megye	Társadalmi szolgáltatás	Sport, szabadidő, hobbi	Társadalmi önvédelem	Fejlesztés	Egyéb	Összesen
Budapest	44	21	15	4	15	100
Bács-Kiskun	37	33	18	7	5	100
Baranya	40	29	13	10	7	100
Békés	38	35	16	7	5	100
Borsod-Abaúj-Zemplén	38	28	18	11	6	100
Csongrád	43	28	14	7	7	100
Fejér	35	34	16	9	6	100
Győr-Moson-Sopron	37	33	16	7	5	100
Hajdú-Bihar	42	27	13	10	8	100
Heves	36	33	17	9	5	100
Jász-Nagykun-Szolnok	37	32	17	9	5	100
Komárom-Esztergom	38	33	14	9	5	100
Nógrád	32	36	15	13	5	100
Pest	39	30	14	9	8	100
Somogy	29	38	18	10	5	100
Szabolcs-Szatmár-Bereg	36	34	16	10	5	100
Tolna	37	33	16	9	4	100
Vas	32	34	19	8	6	100
Veszprém	37	31	16	11	5	100
Zala	31	34	20	10	5	100
<i>Összesen</i>	39	29	16	8	8	100

A társadalmi önvédelem vonatkozásában két nyugati határ menti megyénk vezet a rangsort: Vas és Zala, amely pozíció, minden bizonnyal, a rendszerváltozás előttről kistélepüléseken megmaradt tűzoltó egyesületeknek, majd a rendszerváltozás után települési szinten szerveződő polgárőrségeknek köszönhető, ugyanis a két megye a közbiztonság védelmében illetve a polgárvédelemben emelkedik ki az összevont kategórián belül. E szervezettípusok jellegéből következik az egy település, egy szervezet megoldás a kistélepüléseken.

A fejlesztés kategóriával összefüggésben megfigyelhető, hogy a fővárosban jelentősen kisebb arányban vannak jelen e szervezetek, mint a megyékben. Bucher Eszter-László Mária-Pirisi Gábor (2004) tanulmányukban a következő következtetést vonják le dél-dunántúli vizsgálatukból a településfejlesztési nonprofit szervezetek területiségével kapcsolatban: „A kedvezőtlen gazdasági helyzetben lévő, aprófalvas jellegű megyék, mint Tolna, Baranya, Somogy egy összetartó és aktív helyi közösséggel rendelkeznek, ahol a régió adott körülményeit tudomásul

véve az emberek igyekeznek tenni a fejlődés és az előbbre jutás érdekében. Tehát a nagymértékű helyi aktivitással magyarázható a községek és városok viszonylag magas településfejlesztő nonprofit szervezeteinek száma.” (Bucher E.-László M.-Pirisi G. 2004. p. 11.). A fejlesztési nonprofit szervezetek jellemzően települési szinten szerveződnek, összefogják a helyi társadalmat, együttműködnek az önkormányzattal, pályázati forrásokat gyűjtenek. Ebből a szempontból a főváros túl nagy léptékű ahhoz, hogy egy kisebb szervezet alakuljon a fejlesztésére. Alsóbb szinteken pedig úgy tűnik, jellemzően gyengébbek a helyi kötődések, kisközösségek, mint a vidéki városokban, falvakban, amire ezek a szervezetek alapozhatnának.

Ezzel szemben az egyéb kategóriában a főváros jelentősen kiemelkedik, amely jelzi, hogy a budapesti nonprofit szektor sok tekintetben más logika alapján szerveződik, más dimenziókban mozog, mint a megyeiek. A főváros kiemelkedő értékét e kategóriában a kutatás, a nemzetközi kapcsolatok és a többcélú adományozás, nonprofit szövetségek tevékenységcsoportokban betöltött pozíció alapozza meg. Az első a főváros szellemi, tudományos központi funkcióihoz, a második Budapest nemzetközi szerepéhez kötődik, a harmadik a főváros nonprofit szektorban és annak hálózataiban betöltött meghatározó helyéből következik. Mindez azt jelzi, hogy a főváros nemcsak a szervezetek mennyiségi mutatói tekintetében kiemelkedő a szektorban, hanem legnagyobb arányban itt csoportosulnak a szektor fejlődése, megszerveződése, érdekérvényesítő képessége szempontjából kiemelkedő jelentőségű szervezetek is.

3.2.2. A nonprofit szervezetek szervezeti formacsoporthoz tartozásának eloszlása

A nonprofit szektor két nagy szervezeti formacsoporthoz bontható az alapítványokra és a társas nonprofit szervezetekre. Míg előbbi egy célra rendelt vagyont, melynek működtetésére gyakran többen összefognak, addig utóbbi sokkal inkább egy közösség, amelyhez jellemzően nagyon is kapcsolódik. Azt feltételezhetnénk, hogy az egyes részek szoros kapcsolatban állnak az egészszel, tehát a nonprofit szervezetek számosságával. Ugyanakkor ez csak részben teljesül.

A 3.3. táblázat a nonprofit szervezeti formacsoporthoz tartozásukat egymással és a nonprofit szervezetek összességével való kapcsolatát összegzi. Előzetes elvárásainknak megfelelően a nonprofit szervezetek fajlagos száma szoros kapcsolatban áll mind az alapítványok, mind pedig a társas nonprofit szervezetek fajlagos számával. Ugyanakkor kitéjük, hogy valamelyest jobban kötődik a társas nonprofitokhoz, amely minden bizonnyal abból adódik, hogy a társas nonprofit szervezetek nagyobb arányt (mintegy 60%-ot) képviselnek a szervezetek számából. Sokkal meglepőbb, hogy a két szervezeti formacsoporthoz tartozó szervezetek alapításának eltérő motivációit

és a működési jellegük közötti eltéréseket. Annál is inkább figyelemre méltó ez az eltérés, mert a szervezeti formák halmozódásának jelensége, és az a gyakorlat, hogy sok egyesület alapítványt hoz létre gazdálkodásának segítésére (Bocz J. 1997; Kuti É. 1998b), a két csoport összefonódását vetítené előre.

3.3. táblázat

A nonprofit szektor szervezeti formacsoportjainak korrelációs összefüggései kistérségi szinten, 2003 (Budapest nélkül)

Szervezeti formacsoportok mutatói	Nonprofit szervezetek száma (10 ezer lakosra)	Alapítványok száma (10 ezer lakosra)	Társas nonprofit szervezetek száma (10 ezer lakosra)
Nonprofit szervezetek száma (10 ezer lakosra)	1,00	0,82	0,93
Alapítványok száma (10 ezer lakosra)	0,82	1,00	0,55
Társas nonprofit szervezetek száma (10 ezer lakosra)	0,93	0,55	1,00

A korrelációs eredményeket az értekezésben a következőképpen értékeltem az értékek abszolút értéke alapján: 0-0,3 gyenge; 0,3-0,4 gyenge-közepes⁴¹; 0,4-0,6 közepes; 0,6-0,9 szoros; 0,9-1 nagyon szoros.

A társas nonprofit szervezetek, illetve az alapítványok az egyes településtípusok vonatkozásában eltérnek a nonprofit szektor egészében tapasztalt nagyjából 1/4-1/4-es megoszlási arányoktól (3.1. és 3.4. táblázat), mégpedig oly módon, hogy a társas nonprofit szervezetek esetében valamelyest a népességarányoknak megfelelő irányba mozdulnak. Ennek ellenére is a főváros és megyeszékhelyek túlreprezentáltak, a többi város és községek pedig alulreprezentáltak maradtak a népességhez képest a formacsoport tekintetében. Az alapítványoknál ezzel szemben a nonprofit szervezetek összességétől való eltérés még hangsúlyosabbá teszi a települési lejtő érvényesülését.

Míndez abszolút számokban azt jelenti (3.4. táblázat), hogy a községek irányába haladva a települési lejtőn azt tapasztaljuk, hogy Budapestnél a két szervezeti formacsoport között csak mintegy ezer szervezet az eltérés, távolodva a lejtőn az olló folyamatosan kinyílik, és a községekben már több mint kétszerannyi társas nonprofit szervezetet találunk, mint alapítványt, a különbség több mint 5 ezer szervezetre nő.

⁴¹ Annak meghatározása, hogy két mutató között kimutatható-e statisztikai összefüggés bizonyos mértékig szubjektív, függ attól, hogy a kutató, tapasztalatai alapján, hol húzza meg a kategória határát. Az összefüggés megléte vagy meg nem léte között sokkal nagyobb a minőségi különbség, mint ha csupán a kapcsolat erősségét értékeljük. Ebből kiindulva célravezetőnek tartottam a gyenge-közepes kategória bevezetését, hogy ne egy számmal, hanem egy intervallummal képezzem ezt a határt, az ide kerülő mutatók besorolása sokkal bizonytalanabb, mint a többi kategóriákban lévőké.

A szervezetek fajlagos számában az alapítványoknál a települési lejtő továbbra is stabilan megmutatkozik. A társas nonprofitok esetében azonban a lejtő felbomlik két részre. A megyeszékhelyek szinte azonos értékkel rendelkeznek, mint a főváros, majd egy jelentősebb különbség után alacsonyabb szinten a többi város és községek kategória mutat egymáshoz hasonló ellátottságot.

3.4. táblázat

Alapítványok és társas nonprofit szervezetek jellemzői településtípus szerint, 2005

Településtípus	Alapítványok száma	Alapítványok megoszlása (%)	Alapítványok száma 10 ezer lakosra	Társas nonprofit szervezetek száma	Társas nonprofit szervezetek megoszlása (%)	Társas nonprofit szervezetek száma 10 ezer lakosra
Főváros	6 596	29,6	39	7 682	22,3	45
Megyeszékhely	5 053	22,7	29	7 483	21,7	42
Többi város	6 363	28,6	21	9 685	28,1	31
Község	4 243	19,1	12	9 589	27,8	27
<i>Összesen</i>	22 255	100,0	22	34 439	100,0	34

A két formacsoport megoszlásának ilyen irányú különbsége adódhat a szervezetalapítás eltérő körülményeiből, miszerint egy alapítvány létrehozása bizonyos mennyiségű alaptőke befektetését igényli, szemben a társas nonprofit szervezetekkel. Márpedig ez sokkal inkább rendelkezésre áll a kedvezőbb jövedelmi helyzetben lévő fővárosi, megyeszékhelyeken élő népesség körében, mint a kisebb települések lakosságánál (Bocz J.-Gyulavári A.-Kuti É. et al. 1995). Emellett Rechnitzer János (1998) rámutat, hogy az alapítvány szervezeti forma a rendszerváltozás időszakában alakult ki, egyfajta újításként, amely az innovációk magyarországi útján „hierarchikus diffúzióval” terjedt, az alsóbb hierarchia szinteken lévő településekre csak később érkezte. Ez a hatás vélhetően a rendszerváltozás óta már jelentősen gyengült. Emellett a hivatkozott szerző utal arra a jelenségre is, hogy egyes alapítványok olyan városokba települt intézményekhez kötődnek, melyek a falvakból hiányoznak.

3.2.3. A nonprofit szektor erőforrásainak területi különbségei

A KSH adatai szerint 2005-ben a nonprofit szektorban közel 75 ezer fő volt a főállásban, teljes munkaidőben foglalkoztatottak száma, a nonprofit szervezetek bevételei több mint 850 milliárd Ft-ot tettek ki. Kuti Éva (2008) a rendszerváltozástól a 2006-os évig a foglalkoztatotti létszám és a bevételek folyamatos növekedését mutatta ki a nonprofit szektorban. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy ez a növekedés mind a bevételek reálértékét, mind a foglalkoztatottakat tekintve elmaradt a szervezetszám növekedésétől. Ennek következtében az egy szervezetre jutó

foglalkoztatotti létszám és a bevételek egy szervezetre jutó reálértéke összességében csökkent (Kuti É. 2008).

A nonprofit szervezetek erőforrásaikkal való területi összefüggéseit, kistérségi adatok hiányában, csak megyei szinten tudjuk megvizsgálni, amely a kis elemszám miatt nagyobb hibalehetőségeket hordoz magában⁴² (3.5. táblázat). A nonprofit szervezetek szervezeti formacsoportokkal megyei szinten elvégzett korrelációi a kistérségi szintű vizsgálatokhoz nagyon hasonló értékeket mutatnak. Megállapítható, hogy mindkét szervezeti formacsoport a nonprofit szervezetek összességével megegyezően mutat kapcsolatot az egyes jellemzőkkel. Az alapítványok esetében azonban ezek az összefüggések sokkal kevésbé markánsak. Míg a teljes nonprofit szervezetszám és a társas nonprofit szervezetek száma az önkéntesekkel, ingatlanellátottsággal és Internet ellátottsággal is szoros kapcsolatban van, az alapítványok az előbbiekkal csak közepes erősségű korrelációt jeleznek.

3.5. táblázat

*Nonprofit szektor mutatóinak korrelációs összefüggése megyei szinten, 2003
(Budapest nélkül)⁴³*

Nonprofit szektor mutatói	A	B	C	D	E	F	G	H
A Nonprofit szervezetek száma (10 ezer lakosra)	1,00	0,80	0,95	0,13	0,78	0,93	0,81	0,23
B Alapítványok száma (10 ezer lakosra)	0,80	1,00	0,57	0,08	0,51	0,76	0,58	0,16
C Társas nonprofit szervezetek száma (10 ezer lakosra)	0,95	0,57	1,00	0,12	0,81	0,87	0,79	0,24
D Számított foglalkoztatottak száma (10 ezer lakosra)	0,13	0,08	0,12	1,00	0,20	0,36	0,29	0,57
E Számított önkéntes foglalkoztatottak száma (10 ezer lakosra)	0,78	0,51	0,81	0,20	1,00	0,71	0,69	0,21
F Internet kapcsolat rendelkezésre állása (10 ezer lakosra)	0,93	0,76	0,87	0,36	0,71	1,00	0,86	0,38
G Ingatlannal, irodával rendelkező szervezetek száma (10 ezer lakosra)	0,81	0,58	0,79	0,29	0,69	0,86	1,00	0,28
H Nonprofit szervezetek bevétele (10 ezer lakosra)	0,23	0,16	0,24	0,57	0,21	0,38	0,28	1,00

⁴² A területileg aggregált adatokkal végzett korrelációk sajátosságait és az egyéni adatokkal végzett korrelációktól való eltéréseit részletesen kifejti Dusek Tamás (2001, 2003).

⁴³ Az értekezésben a megyei szintű korreláció számításoknál minden esetben kihagytam Budapestet, mert a jellemzően kiemelkedő mutatókkal rendelkező főváros, nagymértékben torzította volna az eredményeket.

A 3.5. táblázatra tekintve összességében két mutatócsoport különül el egymástól, melyek legalább közepes korrelációs kapcsolatban vannak egymással. Egyrészt a nonprofit szervezetek, szervezeti formacsoportok fajlagos száma kapcsolódik az önkéntességhez és az infrastrukturális háttérre vonatkozó mutatókhoz (Internet-, ingatlanellátottság), másrészt a fizetett alkalmazottak kötődnek a bevételekhez.

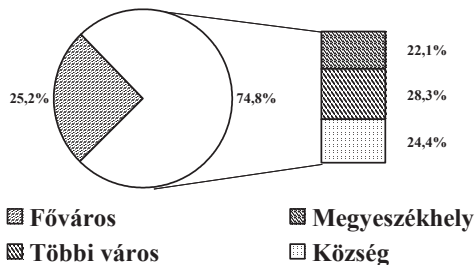
A két elkülönülő dimenziócsoport között gyenge hidat képez az Internet-ellátottság, mely valamelyest korrelációs kapcsolatot mutat ez utóbbiakkal is. A tényezőcsoportok elkülönülését jól megmagyarázza a nonprofit szervezetek bevételeinek szakirodalom által leírt erős szervezeti koncentrátsága (Kákai L. 2005; Bucher E. 2004), miszerint a szektor bevételeinek zöme néhány, sok esetben állam-közeli szervezet kezében összpontosul, tehát elválik a szervezetek tömegétől. A fizetett munkaerő alkalmazása ugyanakkor nagy anyagi terhet jelent a szervezetek számára, a szervezetek zöme (mintegy 85%-a) nem engedheti meg magának, csak a jelentősebb bevételekkel rendelkezők. Ezek alapján a jellemzők egymással való összefüggése könnyen belátható.

A szervezetek nagy tömege kevés forrással rendelkezik, ezért a szervezetek számának önkéntes munkával való összefüggése, különösen a helyi közösségeket összefogó, társadalomba beágyazódó egyesületeken, klubokon keresztül, nem meglepő. Az ingatlanellátottság nemcsak az iroda rendelkezésre állása szempontjából fontos, hanem azért is, mert számos társas nonprofit szervezet egy-egy közösségi tér (faluház, teleház, sportpálya stb.) köré szerveződik. Az Internet ma már egy irodának szinte elengedhetetlen tartozéka, így logikusnak tűnik, hogy nagymértékben együtt mozog az ingatlan/irodai ellátottsággal. Az Internetnek szintén fontos szerepe van a szervezetek szempontjából az információhoz jutásban, olcsó kapcsolattartásban is.

Mind a nonprofit szervezetek számát, mind a szektorban foglalkoztatottakat, vagy akár a bevételeket nézve is a 2005-ös évben, azt tapasztaljuk, hogy a főváros túlréprezentált az országban (3.4. ábra, 3.5. ábra, 3.6. ábra). A népesség mintegy 17 %-át tömöríti, a nonprofit szervezetek erőforrásaira vonatkozó mutatókban mindenhol meghaladja ezt az értéket. Amíg viszont a szervezetek száma csak néhány százalékkal magasabb, mint a népességi súlya, a főállású foglalkoztatottak tekintetében több mint kétszeres, a bevételek szempontjából pedig több mint háromszoros az aránya a csupán a népességszám alapján elvárt értékhez képest. Ezt mérlegre téve azt mondhatjuk, hogy országosan a nonprofit szektorban meglévő területi különbségek legjellemzőbben főváros és vidék közötti különbségek formájában jelennek meg.

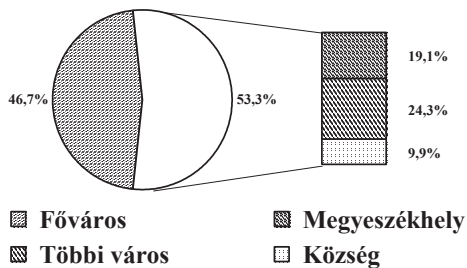
3.4. ábra

A nonprofit szervezetek megoszlása településtípusok szerint, 2005

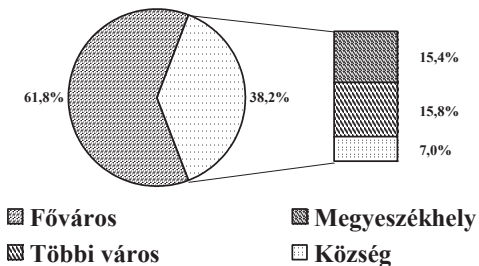
3.5. ábra

A nonprofit szervezetekben főállásban, teljes munkaidőben foglalkoztatottak megoszlása településtípusok szerint, 2005

3.6. ábra

A nonprofit szervezetek bevételeinek megoszlása településtípusok szerint, 2005

A megyeszékhelyek népességarányukhoz képest szintén felülreprezentáltak szervezetszám és fizetett alkalmazottak alapján. A budapesti dominancia legélesebben a kistelepülések, főként a falvak rovására érvényesül. A falvak ilyen szempontból történő lemaradása egyben hozzájárul a falu-város különbségek erősödéséhez. Míg a szervezetszám esetében azt mondhatjuk, hogy a főváros túlreprezentált, a falvak pedig némileg elmaradnak népességi arányuktól, a főállású, teljes munkaidős foglalkoztatottak szempontjából a főváros-vidék ellentét és a falu-város ellentét is nagyon jelentőssé válik. A bevételekre tekintve pedig már egyértelmű fővárosi dominanciáról kell beszélnünk a vidéki településekkel szemben, megjegyezve, hogy a megyeszékhelyek aránya nem marad el jelentősen az országos népességi arányától e mutató tekintetében sem.

3.3. A szervezeti kapacitás területi különbségei

Akárcsak a profitorientált szervezetek, céljaik megvalósításához a nonprofit szervezetek is erőforrásokat használnak fel. Ilyen erőforrás a tőke, a munkaerő, a rendelkezésre álló háttér-infrastruktúra, a speciális tudás, a kapcsolati tőke. Minél több erőforrással rendelkeznek a szervezetek, annál több eredmény elérésére képesek. A működési erőforrások területi eloszlása jelentős különbségeket mutat, ennek megfelelően az adott megyék nonprofit sektora más-más képességgel rendelkezik. Ahhoz, hogy az egyes területegységeken belül működő szervezetek cselekvési erejéről vagy más szóval szervezeti kapacitásáról képet alkothassunk, az erőforrások kombinációját együttesen kell néznünk. Az együttes vizsgálat nehézségét jelenti, hogy az egyes erőforrásokat más-más dimenziójú mutatóval mérjük, tehát nem tudjuk őket területegységenként egyszerűen összegezni, nem adható össze a forint, a darab és a fő. Ennek áthidalására egyfajta standardizálási eljárást alkalmaztam a mutatók összesítésére. Mivel az értéktérmező erőforrások különböző kombinációjából valósulhat meg, nem érdemes az egyes erőforrásokat eltérő módon súlyozni, tehát erőforrásonként 1-es súlyszámmal kell számolni. A vizsgálatban a Bennett-féle komplex mutató módszeréből indultam ki.

Az erőforrások közül a tőke, munkaerő és infrastruktúra jellemzésére találtam indikátorokat, így az eredmények nem annyira a szellemi, kapcsolati, sokkal inkább a szervezeti kapacitás anyagi oldalát képesek megragadni. A vizsgálatban a tőkét a bevételek indikálják, a munkaerőt a számított fizetett alkalmazottak és a számított önkéntes foglalkoztatottak mutatójának⁴⁴ összegzése képviseli, a háttér-infrastruktúrát két mutató reprezentálja, melyek $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{2}$ -del súlyozva együttesen adják ki az 1-es súlyszámot, e mutatók: az ingatlan/iroda ellátottság és az Internet-ellátottság.

⁴⁴ Az adatok a KSH számításában 2003-ra vonatkozó álltak rendelkezésre.

Maga a módszer az egyes mutatók maximumához való viszonyításon alapul. A megyei mutatósor maximumának százalékában kiszámoltam az egyes megyék értékeit, majd a mutatók súlyszámaival besoroztam őket. A kapott értékeket megyénként összegeztem, és a súlyszámok összegével, azaz hárommal elosztottam, így egy 0 és 100 közötti számot kaptam végeredménynek minden megyére. Maga ez a szám fejezi ki a szervezeti kapacitást, amely önmagában állva nem sokat mond egy-egy megyéről, viszont lehetőséget biztosít számunkra, hogy rangsoroljuk őket 10 ezer lakosra és ezer szervezetre jutó szervezeti kapacitás szempontjából (3.6. táblázat és 3.7. táblázat).

A kétfajta fajlagos mutató mást - mást fejez ki a szervezeti kapacitás viszonylatában. A 10 ezer lakosra jutó érték azt mutatja meg, hogy a lakosságszámhoz viszonyítva mekkora szervezeti kapacitás van jelen a megyében, a népességhez, mint a szolgáltatások potenciális célpiacához képest, tehát az elvégzendő feladathoz viszonyítva méri a rendelkezésre álló kapacitást.

3.6. táblázat

*Nonprofit szervezetek rangsora szervezeti kapacitás
népességre vetített mutatói alapján, 2003*

Megye	Bevételek	Foglalkoztatottak és önkéntesek száma	Épített ingatlannal, ingatlan részzel, irodával rendelkező szervezetek száma	Internet kapcsolat rendelkezésre állása a szervezeteknél	Komplex mutató alapján képzett rangszám
10 ezer főre					
Budapest	1	1	1	1	1
Csongrád	2	3	6	5	2
Baranya	4	2	5	7	3
Somogy	5	6	4	2	4
Tolna	6	4	11	8	5
Zala	14	7	3	4	6
Veszprém	10	12	2	3	7
Vas	9	13	7	6	8
Bács-Kiskun	11	5	14	13	9
Komárom-Esztergom	7	18	12	10	10
Hajdú-Bihar	12	8	16	11	11
Heves	15	19	8	9	12
Szabolcs-Szatmár-Bereg	13	9	9	19	13
Békés	19	17	10	14	14
Nógrád	20	10	15	12	15
Győr-Moson-Sopron	16	20	13	15	16
Fejér	8	15	18	18	17
Pest	3	16	20	20	18
Jász-Nagykun-Szolnok	18	14	17	16	19
Borsod-Abaúj-Zemplén	17	11	19	17	20

Az ezer szervezetre jutó érték mutatója az előzőekkel ellentétben nem az elvégzendő feladathoz viszonyít, hanem a megye pozícióját abból a szempontból mutatja, be, hogy a terület nonprofit szervezetei mennyire jól ellátottak a szervezeti erőforrások szempontjából az országos nonprofit szektoron belül. A mutatóból nem derül ki, hogy az erőforrások a megyéken belül egyenletesen oszlanak-e meg a közepes méretű szervezetek között, vagy kevés nagyon erős szervezetben koncentrálódnak, melyek mellett sok erőforrás nélküli szervezet is működik.

3.7. táblázat

*Nonprofit szervezetek rangsora szervezeti kapacitás
szervezetszámra vetített mutatói alapján, 2003*

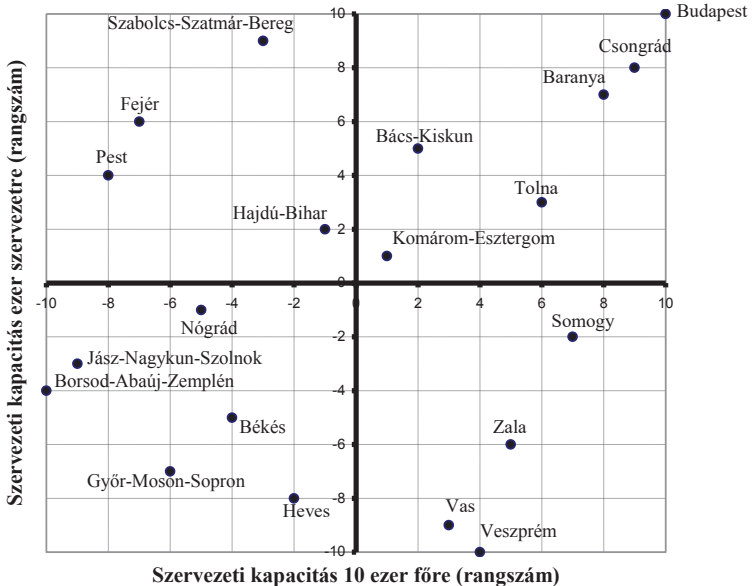
Megye	Bevételek	Foglalkoztatottak és önkéntesek száma	Épített ingatlannal, ingatlan részzel, irodával rendelkező szervezetek száma	Internet kapcsolat rendelkezésre állása a szervezeteknél	Komplex mutató alapján képzett rangszám
ezer szervezetre					
Budapest	1	1	4	1	1
Szabolcs-Szatmár-Bereg	5	4	1	6	2
Csongrád	4	2	2	2	3
Baranya	6	3	3	4	4
Fejér	3	7	10	10	5
Bács-Kiskun	9	5	11	9	6
Pest	2	8	18	20	7
Tolna	8	6	19	11	8
Hajdú-Bihar	11	11	17	5	9
Komárom-Esztergom	7	14	7	8	10
Nógrád	18	12	8	7	11
Somogy	10	13	13	3	12
Jász-Nagykun-Szolnok	15	10	9	15	13
Borsod-Abaúj-Zemplén	13	9	20	19	14
Békés	20	15	5	12	15
Zala	19	16	12	16	16
Győr-Moson-Sopron	16	17	14	14	17
Heves	17	20	6	17	18
Vas	12	18	16	18	19
Veszprém	14	19	15	13	20

A két táblázat rangszámait egy speciális kereszt táblába illetve koordináta-rendszerbe rendeztem (3.7. ábra). Koordináta-rendszerünkben a vízszintes tengely a 10 ezer főre jutó szervezeti kapacitás szerinti rangszámot, a függőleges tengely az ezer szervezetre jutó szervezeti kapacitás szerinti rangszámot jeleníti meg. Az 1-től 20-ig terjedő rangszámokat, +10-től -10-ig terjedő skálára transzformáltam, oly módon, hogy az eredetileg 1-es rangszámú kapta a +10-es, az eredetileg 20-as rangszámú a -10-es értéket mindkét rangsor esetében. A nullához nem

rendeltem értéket, így -1 és +1 között a rangszámok kettőt lépnek az eredeti rangsorban szereplő egy helyett, mindennek csak a megjelenítés szempontjából van szerepe.

3.7. ábra

A népességre és szervezetszámra vetített szervezeti kapacitás megyei rangsorának összefüggése, 2003

Ahogy a 3.7. ábrán megfigyelhető, Budapest, Csongrád, Baranya, Bács-Kiskun, Tolna, Komárom-Esztergom, Békés és Győr-Moson-Sopron megyét a fő átló közelében találjuk. E megyék esetén a népességhez képesti szervezeti kapacitás egyenesen arányos a megye szervezeteinek erőforrás teremtő képességével. A többi megye esetén a két mutató elszakad egymástól. E megyék közül egyes, fajlagos szervezetszám szempontjából lemaradó megyékben (Fejér, Pest, Szabolcs-Szatmár-Bereg) jellemző, hogy annak ellenére, hogy a népességhez viszonyítva kicsi a szervezetszám, maguk a meglévő szervezetek viszont szervezeti erőforrásokkal összességében jól ellátottak. Ezzel szemben a nagy fajlagos szervezetszámmal rendelkező megyék (Somogy, Vas, Veszprém, Zala) ugyan a népességhez képest nagyobb ellátottsággal rendelkeznek, szervezeti szinten viszont összességében jelentősen lemaradnak.

(+; +) cella: Ide kerültek azok a megyék, amelyek mindkét mutató tekintetében a rangsor első felében található. Budapest van a legkedvezőbb pozícióban. Csupán az ingatlan/iroda ellátottság szempontjából nem számít abszolút elsőnek, ami megerősíti, hogy a szervezetszám mellett a szervezeti erőforrások is erős budapesti koncentrációt mutatnak. Budapest mellett a cellán belül is kiemelkedő pozícióban találjuk még Csongrád és Baranya megyét, melyek mindkét vizsgált szempontból a rangsor elejére kerültek. A három terület által alkotott csoport közös jellemzője a funkciógazdag szolgáltató központ jelenléte, mely nagy súllyal bír az öt körülvevő megye nonprofit szektorában (5.6. táblázat). Mindegyik központ a megyei szintnél nagyobb területet lát el szolgáltatásokkal. Pozíciójukban, a kedvező társadalmi-gazdasági mutatókkal rendelkező funkciógazdag nagyvárosi környezet mellett, minden bizonnyal fontos tényező – az ettől nem független – a nonprofit szektorban a tevékenység szerkezet vizsgálatánál is tapasztalt szolgáltató szerepkör (3.2. táblázat). Némileg meglepő, hogy a jellemzett csoporthoz nagyon hasonló adottságokkal rendelkező Hajdú-Bihar nem került be a cellába, mindkét mutató alapján csak a középmezőnyben található.

(+; -) cella: Itt találjuk a Balaton környéki megyéket valamint Vas megyét. A cellában található szervezetek közös jellemzője, hogy összességében viszonylag nagy szervezeti kapacitást tömörítenek, viszont nagy fajlagos szervezetszám mellett, így az egy szervezetre jutó értékek lecsökkennek. E megyékben a szervezetek jelentős aránya nem a társadalmi szolgáltatások területén tevékenykedik. A kiemelkedő szervezetszámmal rendelkező balatoni üdülőkörzetben minden bizonnyal nagy szereppel bír a rekreációs tevékenység, sport, hobbi, Vasban és Zalában viszonylag nagy arányú tűzoltó és polgárőr szervezetet találtunk (3.2. táblázat). A szervezetek nem csak a nagyobb városokba koncentrálnak, a kistérségi vizsgálatnál e megyékben egységesen kedvező szervezeti ellátottság tapasztalható (3.3. ábra).

(-; +) cella: Az itt található megyék valamelyest az ímént jellemzett cella ellenpontját képezik, abban az értelemben, hogy míg a (+; -) cellában a legnagyobb fajlagos szervezetszámú megyéket találtuk, itt Szabolcs-Szatmár-Bereg, Fejér és Pest megye képviselésében a legalacsonyabb fajlagos szervezetszámmal rendelkező megyék egy csoportja jelenik meg. A megyékben jelenlévő, viszonylag alacsony szervezeti kapacitás kevés szervezet között oszlik meg. Úgy tűnik, hogy az itt található szervezetek viszonylag kedvező erőforrás-ellátottsággal rendelkeznek, ugyanakkor a népességhez (vagyis az ellátandó feladathoz) képest kevés a szervezet. Pest és Fejér szervezeteinek magas szervezeti kapacitása nem meglepő, hiszen az ország fejlett területein működő szervezetekről van szó, amit jelez az is, hogy nem az infrastrukturális, hanem a bevételi, foglalkoztatottsági mutató húzza őket kedvező pozícióba. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy a gazdaságilag lemaradó Szabolcs-Szatmár-Bereg megye

szervezeti, közvetlenül a főváros után következve, mennyire hatékonyak a forrásteremtésben, amelyben vélhetően szerepet játszhat maga az „elmaradottság imázsa” is. Szabolcs-Szatmár-Bereget leginkább a kiemelkedő ingatlan/iroda ellátottság zárkóztatja fel Budapest mögé, ebben vélhetően szerepe lehet a kedvezőtlen ingatlanpiaci helyzetből következő olcsó ingatlanoknak. Ugyanakkor a táblázatbeli pozícióját nemcsak ez alapozza meg, a megye nonprofit szektora a többi indikátor tekintetében is a rangsor első felében található, ami a megyét a népességszámra vetített mutató szempontjából is a középmezőnyhöz közelíti. Kinyik Margit (2009) kifejti, hogy a közszolgáltató szervezetek magas arányban vannak jelen az Észak- és Dél-alföldi régióban. Ez az összefüggés magyarázhatja egyes alföldi megyék, így Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kedvező pozícióját is erőforrás ellátottság tekintetében, mivel a közszolgáltató nonprofit szervezetek – mint a szerző szintén rámutat – a magyar nonprofit szektor kedvező erőforrás ellátottságú csoportját alkotják.

(-; -) cellába kerültek azok a megyék, ahol a szervezeti kapacitás mind a népességhez viszonyítva, mind pedig a szervezetek számához képest is gyenge. Főleg a fajlagosan is alacsonyabb (de nem a legalacsonyabb) szervezetszámmal rendelkező, az ország keleti részén található megyék kerültek ide. Észak-Magyarország megyéi egységesen ide sorolódtak, noha mind Nógrád, mind Heves közelít a tengelyekhez, ami bizonytalanabbá teszi a besorolásukat. Figyelemre méltó, hogy gazdaságilag egyik legfejlettebb megyénk, Győr-Moson-Sopron, a nonprofit szféra szervezeti kapacitását tekintve egyértelműen a legkedvezőtlenebb adottságú cellába került, szemben a másik gazdaságilag fejlett, fajlagos szervezetszám tekintetében lemaradó dunántúli megyénkkel, Fejérrel, amely ha népességéhez viszonyítva nem is, de az egy szervezetre jutó értékekben valamelyest ki tudott emelkedni.

Érdekes megfigyelni Tolna és Bács-Kiskun megye (+; +) cellában elfoglalt pozícióját, míg előbbi a (+; -) cella megyéivel rokonítható a nagy egy főre jutó szervezetszáma alapján; addig a második a (-; +) cella megyéihez hasonló a viszonylag kis egy főre jutó szervezetszáma tekintetében. Mindegyik egy-egy példát jelent, hogy lehetséges a két különböző adottság mellett is a legkedvezőbb cellába kerülni, e cellán belül az ábrán is láthatóan a két megye fizikai távolsága is saját „rokon” cellájához közelíti e megyéket.

3.4. A nonprofit szektor kapcsolatai a társadalom és gazdaság egyes jellemzőivel

A KSH kistérségi adatközlései lehetőséget kínálnak, hogy a kis elemszámmal dolgozó megyei szintű vizsgálatokon túl a szervezetek szintjén megbízhatóbb statisztikai kapcsolatokat keressünk egyes társadalmi-gazdasági jellemzőkkel. Noha a statisztikai vizsgálatok önmagukban nem alkalmasak, hogy az összefüggések teljes mélységeit, megvalósulását részleteiben is megismerjük, ezen információk feltárása közelebb vihet egyrészt a szervezetek alapításához, működéséhez szükséges kedvező feltételek feltárásához, másrészt a nonprofit szektor társadalomban betöltött szerepének megértéséhez.

A korábbi vizsgálatok azt mutatták, hogy jelentős eltérések vannak az alapítványok és a társas nonprofit szervezetek területi megjelenésében (3.3. táblázat, 3.5. táblázat). Ez arra enged következtetni, hogy az egyes szervezeti formacsoportok megjelenése mögött akár jelentősen eltérő társadalmi-gazdasági motivációk is meghúzódhatnak, ezért indokolt ezen összefüggéseket a formacsoportok szerinti bontásban is megvizsgálni. Erre a bontásra a statisztikai információk háttér lehetőséget kínált, így a kapcsolat megléte és szorossága mellett a kapcsolatok nonprofit mutatók szerinti eloszlásából is vonhatunk le következtetéseket.

A KSH 2003-ra vonatkozóan közölt utoljára kistérségi adatokat a nonprofit szektorról, melyekkel kistérségi szinten korrelációs összefüggést kerestem egyes társadalmi-gazdasági jellemzők vonatkozásában. Ehhez a KSH T-STAR 2003-as adatbázisából, illetve a 2001-es népszámlálásból származó adatokat használtam. A megyei mutatók szintén a KSH 2003-as területi adatközléséből származnak (Területi statisztikai évkönyv sorozat). A vizsgálatba bevont társadalmi-gazdasági mutatók tekintetében tapasztalati alapon is kijelenthetjük, hogy ha némely esetben van is némi közvetett vagy közvetlen visszahatás a nonprofit mutatók részéről, végső soron nem a nonprofit szektor határozza meg őket, tehát a nonprofit mutatókat minden esetben függő változóként kezelhetjük. Budapest szerepeltetése a kistérségi adatbázisokban nem hozott érdemi eltéréseket az eredmények értelmezése szempontjából. Csupán valamelyest markánsabbá tette az összefüggéseket, azáltal, hogy a fővárosban jellemzően pozitív társadalmi-gazdasági viszonyokat találunk, és mint a korábbi vizsgálatokból is kiténik, a kedvező értékek a nonprofit szektor mutatószámainak vonatkozásában is jellemzően a fővárosba koncentrálódnak. Egyedül a regisztrált munkanélküliek mutatója lépett át kategória határt a főváros szerepeltetése által, az így kapott negatív irányú gyenge-közepes kapcsolat az alapítványokkal Budapest nélküli adatbázist alkalmazva csupán gyenge.

3.4.1. A nonprofit szektor összefüggése a népesség területi jellemzőivel

A nonprofit szervezetek összességében a népsűrűségi mutatókkal nem jeleznek kapcsolatot, ami elsősorban a társas nonprofit szervezetekkel való zérus körüli korrelációkból adódik (3.8. táblázat). Az alapítványi komponens mindkét szerepeltetett népsűrűségi mutatóval kapcsolatban áll. Az Európai Unió gyakorlatában a 120 fő/km²-es kategória határ az urbánus és a rurális tereket választja el egymástól. Az alapítványok ezzel a mutatóval közepes erősségű pozitív kapcsolatban állnak. Ez összefügghet a korábbi vizsgálatokban tapasztalt településlejtőhöz való nagyobb igazodással. Mindebből úgy tűnik, az alapítványok jobban kötődnek az urbánus terekhez, az urbánus népességhez.

3.8. táblázat

A nonprofit szektor korrelációs összefüggései népességi mutatókkal

Mutató	Nonprofit szervezetek száma	Alapítványok száma	Társas nonprofit szervezetek száma	Bevételek	Teljes munkaidős foglalkoztatottak száma	Önkéntesként foglalkoztatottak száma						
							Budapest nélkül					
							kistérségi szinten			megyei szinten		
							10 ezer főre					
Népsűrűség, 2003	0,217	0,377	0,075	0,263	-0,263	-0,480						
A 120 fő/km ² feletti népsűrűségű területeken lakók aránya, 2003	0,274	0,473	0,098	n. a.	n. a.	n. a.						
Állandó népességből a 0-17 évesek aránya, 2003	-0,582	-0,428	-0,572	-0,165	0,112	-0,767						
Állandó népességből a 18-59 évesek aránya, 2003	0,357	0,464	0,227	0,615	-0,039	0,146						
Állandó népességből a 60-x évesek aránya, 2003	0,276	0,031	0,377	-0,249	0,009	0,549						
25-X éves népességből a felsőfokú végzettségűek aránya, 2001	0,599	0,748	0,391	0,557	0,034	0,018						

A kiskorú gyermekes családok jelenléte sem az alapítványok, sem a társas nonprofit szervezetek, így összességében a nonprofit szervezetek megjelenésének sem kedvez. Ez érthető is abból a szempontból, hogy e családok szülői rendszerint sem szabadidő szempontjából, sem anyagilag nem engedhetik meg maguknak a nonprofit szervezetek támogatását, míg a gyermekek szintén túl fiatalok mindehhez. Az érvelést alátámasztják az erőforrásokkal számított értékek is, melyek a bevételeknél a kapcsolat hiányát, az önkéntesek tekintetében szoros negatív korrelációt jeleznek. Ugyanakkor a felnőtt korú népesség jelenléte kedvez az alapítványok

megtelepedésének. A szervezetek főként e korcsoporttól számíthatnak a legtöbb adományra, akár közvetlenül, akár közvetve a kapcsolatai révén (Czike K.-Kuti É. 2006; Kuti É. 2006). A bevételek ennek megfelelően megyei szinten szoros kapcsolatban állnak a mutatóval. Az idős korú népesség jelenléte a társas nonprofit szervezetekkel van összefüggésben, ami magyarázható azzal, hogy e korcsoportba tartozó népesség kevés jövedelemmel rendelkezik az alapítványok támogatásához, viszont a szabadidejében önkéntes munkában részt vesz a helyi közösségek életében, mint azt tapasztaljuk a nyugdíjas klubok esetében. Ezt megerősíti, hogy Czike Klára egy 2004-es felmérés alapján a 61 év feletti népesség önkéntességét magasnak ítéli (Czike K. 2006).

A nonprofit szektor és a helyi értelmiség kapcsolatát már Kuti Éva (1999) is felveti a kulturális nonprofit szervezetekkel foglalkozó írásában, a gyenge kistéleplési kulturális nonprofit szektorral összefüggésben: „Adataink szerint a nonprofit szervezeti formák legkevésbé az aprófalvakban terjedtek el, tehát éppen ott, ahol rendszerint az állami oktatási és kulturális, sőt esetenként még az egyházi intézmények, tehát a tanítók, tanárok, népművelők, könyvtárosok, lelkipásztorok is hiányoztak. Ez részben természetesnek tekinthető, hiszen a helyi humán értelmiségnek köztudottan igen nagy a szerepe a kulturális egyesületek és alapítványok működtetésében, így értelmiség hiányában ezek a szervezetek nehezebben jönnek létre.” (Kuti É. 1999. p. 7.) Az értelmiségi népesség fontos szerepét a nonprofit szektorban a felsőfokú végzettségükkel való közepes korreláció is alátámasztja, elsősorban az alapítványokkal összefüggésben áll ez fenn, ahol ez a kapcsolat szoros, ellentétben a társas nonprofitokkal, ahol csak gyenge-közepes. Az értelmiség részéről egyéni érdekeken túlmutató társadalmi, közösségi célok felvállalása és támogatása, a civil társadalomban betöltött központi szerep, a szervezetek menedzselésével összefüggő kihívások mindegyike magyarázhatja ennek az összefüggésnek a valódi fennállását. Az erőforrások szempontjából a bevételek nagyságában mutatkozik meg a képzett népesség befolyása, közepes erősségű kapcsolattal.

3.4.2. A nonprofit szektor és a foglalkoztatottság összefüggése

A foglalkoztatottság pozitív mutatói elősegítik a nonprofit szektor megtelepedését, illetve olyan kedvezőbb társadalmi-gazdasági környezetet jeleznek, melyek a nonprofit szektornak is kedveznek (3.9. táblázat). A munkaerő minőségi mutatójára ugyanakkor az alapítványok érzékenyek igazán, melyekkel a vezető, értelmiségi foglalkozásúak aránya szoros pozitív kapcsolatot mutatott, amely összefüggés egyben kapcsolódik a felsőfokú végzettségük korábban elemzett mutatójához.

Míg maguk a szervezetek inkább a kedvezőbb foglalkoztatási helyzetű térségeket kedvelik, itt számíthatnak több bevételre és önkéntes munkaerőre, a nonprofit szervezetek által foglalkoztatottak a kedvezőtlenebb foglalkoztatási helyzetű térségekben jelennek meg nagyobb arányban. Ez utóbbi összefüggést támasztja alá a foglalkoztatottak arányával való gyenge-közepes negatív irányú és a regisztrált munkanélküliekkel mért közepes pozitív irányú kapcsolat. A tapasztalt jelenség a nonprofit szektor foglalkoztatásban betöltött fontos kiegyenlítő szerepére világít rá, melynek megvalósulására magyarázatot adhat a társadalmi szolgáltató nonprofit szervezetek egyes hátrányosabb foglalkoztatási helyzetű régiókban (Észak-alföldi, Dél-alföldi régió) történő nagyobb aktivitása (Kinyik M. 2009).

3.9. táblázat

A nonprofit szektor korrelációs összefüggései foglalkoztatási mutatókkal

Mutató	Nonprofit szervezetek száma	Alapítványok száma	Társas nonprofit szervezetek száma	Bevételek	Teljes munkaidős foglalkoztatottak száma	Önkéntesként foglalkoztatottak száma						
							Budapest nélkül					
							kistérségi szinten			megyei szinten		
							10 ezer főre					
Foglalkoztatottak aránya a népességből összesen 2001	0,457	0,445	0,385	0,341	-0,347	0,487						
Foglalkoztatottakból vezető, értelmiségi foglalkozású, 2001	0,508	0,698	0,290	0,190	0,296	-0,569						
Regisztrált munkanélküliek aránya a népességből, 2003	-0,283	-0,313	-0,213	-0,340	0,404	-0,261						

Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a munkanélküliek jellemzően felszabaduló idejükben nem fordulnak a nonprofit szektorban végzett tevékenységek felé. Noha a „modern önkéntesség” ideája és elmélete (Czike K. 2006) több szempontból is kívánatosá tenné (munkatapasztalat gyűjtés, kapcsolatépítés, munkaképesség, társadalmi hasznosság érzés, mentális egészség fenntartása) a munkanélküliek nonprofit szektorban önkéntesként való nagyobb szerepvállalását.

3.4.3. A nonprofit szervezetek kapcsolata a társadalmi szolgáltatásokkal

A nonprofit szektor mind az egészségügyi, mind pedig az oktatási mutatóval hasonló korrelációs sémát jelez, miszerint míg az alapítványokkal erősebb közepes pozitív összefüggés rajzolódott ki, addig a társas nonprofit szervezetekkel nem mutat összefüggést (3.10. táblázat).

Számos állami, egyházi intézmény mellett alakultak meg alapítványok, melyek lehetőséget teremtenek plusz források bevonására, rugalmasabbá teszik az intézmények gazdálkodását (Kondorosi F. 1998). Emellett a szervezetek nyilvánvalóan az adott településen dolgozó szakember gárdán (tanárok, orvosok, szociális munkások) keresztül is kötődnek a társadalmi szolgáltató intézményeket tömörítő településekhez. Ugyanakkor a közepes korreláció azt is sejteti, hogy a szervezetek valamelyest függetlenedni is tudnak ezektől a kötődésektől, és reagálni más területeken jelentkező igényekre is, melyek a rendszerváltozás után az állam visszaszorulásával és az új típusú társadalmi problémák, kihívások megjelenésével jelentősen megnöttek.

3.10. táblázat

A nonprofit szektor korrelációs összefüggései a társadalmi szolgáltatások mutatóival

Mutató	Nonprofit szervezetek száma	Alapítványok száma	Társas nonprofit szervezetek száma	Bevételek	Teljes munkaidős foglalkoztatottak száma	Önkéntesként foglalkoztatottak száma	
							Budapest nélkül
	kistérségi szinten			megyei szinten			
	10 ezer főre						
Ezer lakosra jutó működő kórházi ágyak száma, 2003	0,453	0,563	0,297	-0,202	0,105	0,412	
Egy főre jutó nappali tagozatos gimnáziumi tanulók száma, 2003	0,352	0,535	0,171	-0,020	0,164	-0,112	

Az összefüggést erősíti az adott szolgáltatási területen működő nonprofit szervezetek számának a szolgáltatási terület egy-egy jellemző mutatójával való, megyei szinten mutatkozó közepes, gyenge-közepes pozitív korrelációja is.

(a) 10 ezer főre jutó egészségügyi nonprofit szervezetek száma, 2003 - ezer lakosra jutó működő kórházi ágyak száma, 2003, megyei korreláció: 0,586.

(b) 10 ezer főre jutó oktatási nonprofit szervezetek száma, 2003 - egy főre jutó nappali tagozatos gimnáziumi tanulók száma, 2003, megyei korreláció: 0,375.

(c) 10 ezer főre jutó kulturális nonprofit szervezetek száma, 2003 - ezer főre jutó múzeumi látogatók száma, 2003, megyei korreláció: 0,591.

Az állami szolgáltatásoktól való függetlenedés azonban nem jelenti azt, hogy a differenciálódó igények és állami szolgáltatások közötti rést, akárcsak területi szinten is maradéktalanul be tudná tölteni a hazai nonprofit szektor. Sokszor csak a forráshiánnyal küzdő intézmények túlélésért folytatott harcának tudnak terepet kínálni a nonprofit szervezetek (Enyedi

Gy. 1997). Viszont az is igaz, hogy számos biztató pozitív példát is találhatunk, ahol innovatív nonprofit alapú kezdeményezések bővítik az uniformizált állami szolgáltatások kínálatát (alapítványi iskolák, egészségügyi eszközök, speciális mentőautók stb.).

3.4.4 A nonprofit szektor gazdasági fejlettséggel való összefüggése

A nonprofit szektor megyei szintű területi elemzése jelentős eltéréseket jelzett a gazdasági fejlettség mérésében legelterjedtebb mutató, a GDP, és a nonprofit szervezetek területi eloszlása között. Ezzel szemben kistérségi szinten több fejlettségi mutatóval is határozott együttmozgás tapasztalható. A felsőfokú végzettségük és a foglalkoztatottak arányával való összefüggés már a korábbiakban szerepelt. A 3.12. táblázatban látható, hogy ezeken túl más kapcsolatok is fennállnak. Az összefüggések azt mutatják, hogy a fejlettség szempontjából kedvezőbb adottságú területeken kiterjedtebb a nonprofit szektor. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy a korrelációk erőssége jellemzően nem nagyobb közepesnél (kivételek a gazdasági szervezetek és a távbeszélő fővonalak száma), ami egyfajta függetlenséget is jelez ebben a tekintetben. Szintén megfigyelhető, hogy az alapítványok tendenciózusan szorosabb kapcsolatban állnak ezekkel a mutatókkal.

3.12. táblázat
A nonprofit szektor korrelációs összefüggése gazdasági fejlettségi és földrajzi pozíciót jelző mutatókkal

Mutató, 2003	Nonprofit szervezetek száma	Alapítványok száma	Társas nonprofit szervezetek száma	Bevételek	Teljes munkaidős foglalkoztatottak száma	Önkéntesként foglalkoztatottak száma
	kistérségi szinten			megyei szinten		
	10 ezer főre					
Ezer lakosra jutó egyéni távbeszélő fővonalak száma (lakásfővonal)	0,647	0,588	0,564	0,145	-0,416	0,472
Egy főre jutó működő gazdasági szervezetek száma	0,716	0,739	0,569	0,607	-0,017	0,442
Személyi jövedelemadó egy állandó lakosra	0,446	0,587	0,274	0,364	-0,442	0,093
Ezer lakosra jutó személygépkocsi száma	0,540	0,494	0,468	0,557	-0,064	0,405
Egy főre jutó bruttó hazai termék	n. a.	n. a.	n. a.	0,274	-0,413	0,099
X koordináta (NY-K)	-0,433	-0,221	-0,489	n. a.	n. a.	n. a.
Y koordináta (D-É)	-0,205	-0,008	-0,293	n. a.	n. a.	n. a.

A nonprofit szervezetek száma minden mutató közül a legszorosabb korrelációt a gazdasági szervezetek számával mutatja. Ez a megállapítás árnyalható azzal az összefüggéssel, hogy minél kisebb szervezeteket vizsgálunk, annál szorosabb ez a kapcsolat, tehát a nonprofit szervezetek leginkább a kisvállalkozások elterjedését követik (3.13. táblázat).

3.13. táblázat

A nonprofit szervezetek fajlagos számának korrelációs összefüggése a működő vállalkozások egy főre jutó számával, 2003

Foglalkoztatási kategóriák	Nonprofit szervezetek száma	Alapítványok száma	Társas nonprofit szervezetek száma
	10 ezer főre vetítve		
0 és ismeretlen fő	0,670	0,703	0,526
1-9 fő	0,547	0,640	0,387
10-19 fő	0,605	0,654	0,464
20-49 fő	0,458	0,568	0,309
50-249 fő	0,345	0,392	0,259
250 fő felett	0,315	0,407	0,199

A nonprofit szervezetek maguk is gazdálkodó kis szervezetek, noha elsősorban nem profitszerzés a céljuk, nagyon hasonlítanak a kisvállalkozásokra, így nem meglepő, hogy azok a területek a legmegfelelőbbek a megtelepedésükhöz, melyek a kisvállalkozásoknak kedvezőek. Emellett a kisvállalkozásokat működtető, menedzsment tapasztalatokkal rendelkező vállalkozói réteg valószínűleg bátrabban és sikeresebben vállalkozik nonprofit szervezetek megalakítására is, már csak abból a szempontból is, hogy a kisvállalkozás és mellette működő nonprofit szervezet (leginkább alapítvány) szimbiózis mindkét szervezet és maga a vállalkozó számára is potenciális előnyöket kínál (közös iroda, költségmegosztás, több elérhető pályázat, pénzügyi átcsoportosítások lehetősége stb.). A nonprofit szektor belső tagoltsága szempontjából figyelemre méltó kiemelni, hogy az alapítványok szorosabb kötődést mutatnak a gazdasági szervezetek irányába, mint a társas nonprofitok felé.

A lakosság vagyoni helyzete, noha a társas nonprofit szervezetekkel is kapcsolatot mutat a személygépkocsikkal való ellátottságon keresztül, mégis inkább az adományokból élő alapítványok szempontjából fontosabb. Ez egyértelműen kitűnik az alapítványok személyi jövedelemadóval mutatott kapcsolatából, mellyel a társas nonprofitok gyakorlatilag nem jeleznek statisztikai összefüggést. A lakosság vagyoni helyzete elsősorban a szervezetek társadalomtól származó bevételeit alapozza meg. A nonprofit szektorban foglalkoztatott fizetett alkalmazottak esetében már láthattuk, hogy inkább a rosszabb munkaerő-helyzetű területekhez kötődnek. Ez tükröződik a fejlettségi mutatóknál megjelenő a negatív korrelációkban is. A foglalkoztatás ezeken a területeken feltehetően jelentős részben külső források bevonásából valósul meg. Noha

a helyi összefogáson alapuló önkéntesség plusz erőforrást jelenthetne a hátrányos helyzetű térségekben, az összefüggések mégis inkább azt erősítik meg, hogy az önkéntesség az amúgy is fejlettebb területeken jellemzőbb, ami egybees a társadalmi tőke koncepciója által leírt összefüggésekkel.

A kistérségek székhelyének Budapest origójú koordinátái segítenek elhelyezni a szervezetek eloszlását kelet-nyugat és észak-dél viszonylatában. Míg észak-dél vonatkozásában a koordináták nem jeleznek számottevő kapcsolatot a nonprofit szektor területiségével, addig a nyugat-kelet koordinátával való negatív irányú közepes erősségű korreláció megerősíti a fejlettebb nyugati területeknek már a regionális vizsgálatban megmutatkozó kedvezőbb pozícióját. Adalékot jelent mindehhez, hogy a nyugat-kelet összefüggés a társas nonprofit szervezeteken keresztül érvényesül a nonprofit szektorban, az alapítványok gyakorlatilag nem mutattak kapcsolatot a nyugat-kelet koordináta értékeivel sem.

Összességében mindezek alapján úgy tűnik, hogy a nonprofit szervezetek a települések, térségek saját belső társadalmi-gazdasági viszonyaiból következő fejlettségéből, funkciógazdagságából táplálkoznak, kevésbé érinti őket a külső, felülről jövő fejlődés (külföldi tőkeberuházásokon alapuló ipari megújulás). Ez megmagyarázná a GDP mutatótól való jelentős eltéréseket, ugyanakkor ellentétben áll Kákai László (2009) regionális viszonyokból levont következtetésével, aki a szervezetek elterjedését a népesség kedvező jövedelmi viszonyai mellett, a betelepülő külföldi vállalkozásokhoz köti.

A vizsgálatokból úgy tűnik, hogy a nonprofit szektorban megjelenő nyugat-kelet megosztottság elsősorban a társas nonprofit szervezeteknek köszönhető, melyet csak részben magyaráz meg a gazdasági fejlettséghez való kötődés. Megvalósulásában emellett ugyancsak fontos szerepet játszanak a helyi társadalom belső viszonyai és a speciális földrajzi adottságok (balatoni üdülőkörzet, nyugati határ menti fekvés egyben a nyugati minta követése) is. A gazdasági fejlettséghez való kötődés a nyugat-kelet megosztottság megléte ellenére nem annyira térségi szinten, mint inkább az alapítványok közvetítésével a településlejtőn keresztül hat a nonprofit szektorra.

3.5. Átalakulási folyamatok a térszerkezetben

A rendszerváltozást követően a nonprofit szektorban intenzív szervezetszám növekedés ment végbe. A következő vizsgálatok arra keresik a választ, hogy ez milyen hatással volt a térszerkezet alakulására, és milyen irányba mutatnak a jelenlegi folyamatok.

3.5.1. A tevékenységsszerkezet átalakulásának hatása a térszerkezetre

A szocialista rendszer megszűnésével a pártállam által megtűrt tevékenységek mellett számos új terület is megjelent a tevékenységsszerkezetben. Ennek következtében napjaink nonprofit szektora tevékenységek szempontjából nagyon heterogénné vált. Az egyes tevékenységscsoportok más-más módon kötődnek a társadalomhoz, gazdasághoz, eltérő jogi szabályozások vonatkoznak rájuk, sok tekintetben függnek a saját „ágazatukban” végbemenő folyamatoktól. A tevékenységsszerkezetben végbemenő átalakulások, ha területileg nem azonos módon mennek végbe, lenyomatot hagynak a térszerkezet megjelenésében is.

A területi és ágazati hatások elkülönítésére a hatásarány elemzés (shift-share analízis)⁴⁵ módszerét alkalmaztam. A vizsgálat elvégzése nagyjából a területegységek számának megfelelő mennyiségű ágazati csoportot igényel megfelelően hosszú időtávon. A nonprofit szervezetek nemzetközi osztályozási rendszere 18 tevékenységi főcsoportot különít el, amelyek vonatkozásában a nonprofit szervezetek számát tekintve 1993-tól rendelkezésünkre áll egy tizenhárom évet átívelő adatbázis az ország 19 megyéjére⁴⁶.

A vizsgálat első lépése a növekedési ütemek kiszámítása. Ez azt jelenti, hogy a 2005-re vonatkozó nonprofit szervezetek számát megyei és tevékenységscsoportonkénti bontásban bemutató mátrix celláiban szereplő adatokat el kell osztani az 1993-as azonos beosztású mátrix megfelelő celláinak adataival. Az így kapott új mátrixban az egyes cellák növekedési ütemei mellett az „Összesen” sorban megkapjuk a megyék szerinti növekedési ütemeket, az „Összesen” oszlop a tevékenységscsoportok növekedési ütemét adja meg, metszetükben találjuk az országos növekedést (3.14. táblázat).

Az így kapott eredmények önmagukban is módot adnak elemzésre. A megyei növekedés alapján képet alkothatunk az időszak folyamán a nonprofit szektorban végbement abszolút

⁴⁵ A módszerről bővebb leírást ad: Nemes Nagy J. (1998) és Nemes Nagy J. (2005).

⁴⁶ Budapest kiemelkedő értéke nagymértékben befolyásolta volna a vizsgálat végső eredményeit, amely eltorzíthatna volna a megyékben végbemenő folyamatok értelmezését, ezért a főváros nem szerepel a vizsgálatban.

számokban mért változásokról. Figyelemreméltó, hogy Pest megye fajlagos szervezetszám alapján úgy található a legkevésbé ellátott megyék kategóriájában, hogy 1993-tól a legintenzívebb szervezetszám növekedést produkálta. A nyugati megyék közül csak Tolna és Vas tudott az országos átlag felett növekedni, amely különösen az előbbi esetében hozott látványos felzárkózást a fajlagos szervezetszám vonatkozásában is. Velük szemben a Balatont övező megyék csupán az átlag alatt növekedtek, amely arra utal, hogy az üdülőkörzet nonprofit szektorban betöltött kiemelkedő szerepe gyengülni látszik. Erre szemléletes példa a kezdetben kiemelkedő Somogy megye esete, amely a későbbiek folyamán nem tudott lépést tartani a szektor fejlődési ütemével. A keleti megyék közül a nagy regionális központokat magáénak tudó megyék mögött a szervezetekkel legkevésbé ellátott Szabolcs-Szatmár-Bereg is az országos értéket meghaladóan növekedett. A szintén alacsony fajlagos szervezeti mutatóval rendelkező Fejér növekedése csak kevéssé maradt el az országostól, ezzel szemben Jász-Nagykun-Szolnok kedvezőtlen ellátottsága nagyon gyenge növekedéssel párosult, a tendenciák folytatódásával lemaradása feltehetően tartós eleme lesz a szektor térszerkezetének a jövőben is. Az 1993-ban még országos viszonylatban is viszonylag kedvező értékekkel rendelkező Nógrád megye fejlődött a legkisebb intenzitással a vizsgált időszakban, ami napjainkra megalapozta a jelentős visszaesését.

A nonprofit szektor tevékenységcsoportjainak vonatkozásában megfigyelhető, hogy a rendszerváltozás társadalmi-gazdasági változásaira reagáló tevékenységek tudtak intenzíven növekedni, a korábbi, szocializmusban is létező tevékenységcsoportok ellenében. A legintenzívebben fejlődő tevékenységcsoportok között találjuk a településfejlesztést, a vallást, a közbiztonság védelmét. Szintén az országos növekedés felett fejlődtek a társadalmi szolgáltatások, különösen intenzív növekedés volt tapasztalható az oktatás területén. A szocialista rendszerben is jellemző tevékenységek közül csak a szabadidő, hobbi terület tudott igazán megújulni és jelentős mértékben továbbfejlődni az új viszonyok között. Ezzel szemben az érdekvédelem, sport, polgárvédelem (tűzoltó egyesületek) a legkevésbé fejlődő tevékenységek között találhatók, melyet csak részben indokol a magasabb bázisról történő indulás.

3.14. táblázat

A nonprofit szervezetek számának tevékenységcsoportok szerinti növekedési üteme a megyékben (2005/1993)

	Pest	Tolna	Borsod-Abaúj-Zemplén	Hajdú-Bihar	Csongrád	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Vas	Veszprém	Heves	Fejér	Zala	Békés	Bács-Kiskun	Győr-Ménfő-Sopron	Baranya	Komárom-Esztergom	Somogy	Jász-Nagykun-Szolnok	Nógrád	Összesen
Településfejlesztés	3,3	7,3	5,9	4,2	3,2	5,4	4,7	2,7	5,4	3,8	3,1	4,0	2,7	2,5	2,5	2,5	3,9	2,9	4,9	3,6
Vallás	3,5	4,8	5,0	2,9	2,0	3,7	5,9	2,2	4,9	2,8	3,8	6,6	2,9	2,7	2,3	2,9	3,3	3,1	4,7	3,4
Oktatás	3,1	3,5	3,2	2,7	2,8	3,7	3,0	2,4	3,6	3,0	2,6	3,2	2,8	2,3	2,2	2,3	2,5	2,0	2,5	2,8
Közbiztonság védelme	2,4	4,2	4,2	2,1	3,1	1,9	6,0	2,7	2,0	1,9	11,5	1,9	2,2	8,9	4,2	2,0	1,3	2,9	1,8	2,6
Gazdaságfejlesztés	3,4	2,9	2,4	2,8	2,0	3,7	4,4	1,5	2,6	2,7	3,5	3,7	1,4	1,0	2,1	2,2	2,4	2,0	3,4	2,3
Egészségügy	2,8	3,0	2,7	2,3	2,4	2,3	2,1	1,5	2,1	2,2	2,1	2,9	2,0	2,2	1,7	1,2	1,7	1,6	1,4	2,1
Szabadidő, hobbi	2,6	2,1	1,8	2,3	3,2	2,5	2,2	2,3	1,8	1,8	1,8	2,0	2,0	2,3	2,2	1,8	2,0	1,7	1,6	2,1
Kutatás	3,7	n.a. ⁴⁷	1,7	2,4	1,9	1,0	1,9	1,8	13,0	3,3	4,0	1,4	1,1	5,5	1,8	0,5	1,7	1,2	0,7	2,0
Szociális ellátás	2,6	2,6	3,0	2,2	2,0	3,2	1,8	1,7	1,7	2,0	1,8	2,0	1,6	1,6	1,5	1,5	1,4	1,7	1,3	2,0
Többéltető adományozás, nonprofit szövetségek	5,0	1,3	2,3	3,4	2,3	1,4	1,5	1,5	1,0	4,3	2,0	2,1	1,9	1,5	1,6	1,9	1,3	1,4	0,9	1,9
Környezetvédelem	2,2	3,7	2,6	2,7	2,3	1,9	1,7	1,2	2,0	1,6	1,5	2,0	2,0	2,0	1,3	1,6	1,8	1,7	1,5	1,9
Kultúra	2,4	2,8	1,8	2,1	1,9	2,1	1,8	1,7	1,7	2,0	1,5	2,1	2,0	1,8	2,1	1,5	1,3	1,3	1,4	1,9
Jogvédelem	1,4	1,6	4,4	2,8	1,4	2,2	1,0	4,0	2,1	0,6	5,3	1,8	1,1	1,5	1,0	0,9	2,7	1,1	0,5	1,8
Nemzetközi kapcsolatok	2,0	1,6	3,1	2,4	1,4	3,7	2,2	1,8	1,3	1,5	2,0	1,2	1,6	2,0	1,0	2,8	1,2	2,1	0,8	1,7
Politikai	3,4	4,5	1,0	2,2	2,5	1,8	1,5	1,0	1,4	1,9	1,3	1,1	0,7	1,2	0,9	0,6	1,4	1,1	0,4	1,5
Sport	1,5	1,2	1,2	1,1	1,0	0,8	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	0,7	1,0	0,9	0,8	0,9	0,9	0,8	0,7	1,0
Szakmai, gazdasági érdekképviselet	1,3	1,8	1,0	1,3	1,3	0,9	0,8	1,0	1,0	0,8	0,9	0,8	1,0	0,9	0,7	0,9	0,6	0,7	0,6	0,9
Felügyelet	2,6	0,6	0,5	0,6	0,6	0,4	1,5	0,7	0,6	0,4	0,6	4,2	0,5	0,9	0,4	0,7	0,6	0,6	0,3	0,7
<i>Összesen</i>	2,3	2,2	2,0	2,0	1,9	1,8	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,5	1,5	1,4	1,3	1,3	1,7

⁴⁷ Tolna megyében 1993-ban a statisztika nem jelzett nonprofit szervezetet a kutatási területen, így az osztás során a cellára nem kaptam értelmezhető eredményt.

A hatáserány elemzést elvégezve a fejlődést meghatározó tényezőket elméletileg nyolc térségtípusba sorolhatjuk (3.15. táblázat). A lehetséges nyolcból csak hat térségtípus fordul elő nonprofit szektorban. Az eredményekből kitűnik, hogy a megyék fejlődésében jellemzően a területi hatások a meghatározók. A dinamikus térségek közül nincs olyan, ahol e dinamikában a tevékenységcsoportok (ágazatok) összetétele domináns szerepet játszana, mindenhol a helyi (területi) hatások hordozzák a növekedést. Ugyanakkor, míg Csongrád, Hajdú-Bihar és Pest megye esetén (I. típus) a tevékenységcsoportok összetétele a fejlődést támogatja, az országos ütemnél gyorsabban fejlődő dunántúli megyékben, Borsod-Abaúj-Zemplénben és Szabolcs-Szatmár-Beregben (III. típus) a dinamizmus a tevékenységcsoportok kedvezőtlen kombinációja ellenére valósul meg a helyi adottságok alapján.

3.15. táblázat

Hatáserány elemzéssel (shift-share analízissel) elkülöníthető térségtípusok a nonprofit szervezetek számának változása alapján (1993 – 2005)

Térségtípus	Si -teljes növekedés	Sr - területi hatás	Sa - ágazati hatás	Sr és Sa nagyság viszonya	Megeyek besorolása a térségtípusokba
I.	pozitív	pozitív	pozitív	$Sr > Sa$	Csongrád, Hajdú-Bihar, Pest
II.	pozitív	pozitív	pozitív	$Sr < Sa$	
III.	pozitív	pozitív	negatív	$ Sr > Sa $	Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Tolna, Vas
IV.	pozitív	negatív	pozitív	$ Sr < Sa $	
V.	negatív	negatív	negatív	$ Sr > Sa $	Bács-Kiskun, Fejér, Győr-Moson-Sopron, Nógrád, Somogy
VI.	negatív	negatív	negatív	$ Sr < Sa $	Békés, Zala
VII.	negatív	pozitív	negatív	$ Sr < Sa $	Heves
VIII.	negatív	negatív	pozitív	$ Sr > Sa $	Baranya, Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom-Esztergom, Veszprém

Si - növekedési többlet (hiány)

Sr - regionális (területi, helyi) tényező

Sa - ágazati (strukturális) tényező

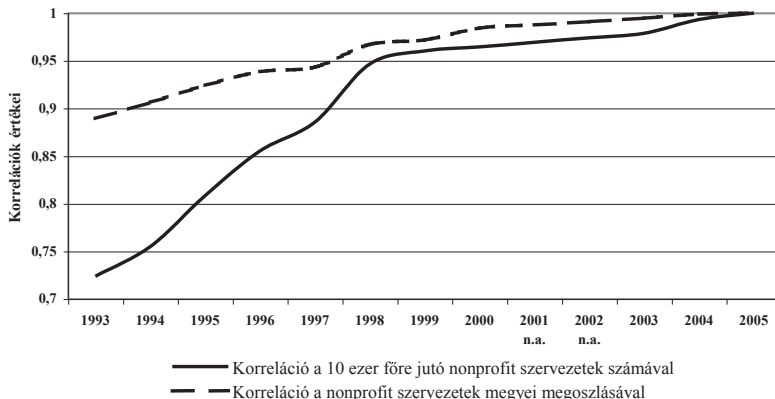
A tevékenységcsoportok összetétele csak három megyében (Békés, Heves, Zala) határozza meg a fejlődést, vagyis valójában a lemaradást, ugyanis az „ágazati” összetétel mindegyik esetben kedvezőtlen a növekedés szempontjából. Míg Heves megyében a pozitív területi folyamatokat írja felül az ágazati összetétel (VII. típus), Békés és Zala esetén a regionális hatás szintén a nagyobb növekedés ellen hat (VI. típus). Az V. térségtípusba tartozó megyékben ez utóbbiakhoz hasonlóan mind a regionális, mind pedig az ágazati hatás kedvezőtlen, de itt a területi elem játszik nagyobb szerepet. A VIII. térségtípusba sorolt Baranya megye nonprofit szektorának tevékenységek szerinti összetétele az első típusba tartozó regionális központ megyéihez, Csongrádhoz és Hajdú-Biharhoz hasonlóan kedvező a fejlődés szempontjából, a kedvezőtlen regionális folyamatok sorolják a kevésbé dinamikus megyék közé.

Figyelemre méltó, hogy a Balaton megyéi noha egységesen a kevésbé dinamikus térségek közé sorolódtak, a területi és ágazati hatások egymáshoz való viszonya alapján mindegyikük más-más kategóriába került. Ez jelezheti, hogy e megyék nonprofit szektora – annak ellenére, hogy a balatoni üdülőtérület összeköti őket – jelentősen eltérő fejlődési pályákon halad. Szintén nagyon eltérő besorolásba kerültek a legkevésbé ellátott megyék, ami ugyancsak utalhat arra, hogy a megyék lemaradása más-más tőről fakad, illetve eltérő felzárkózási potenciállal rendelkeznek.

3.5.2. Állandóság és átalakulás a nonprofit szektor térszerkezetében

Az 1990-es évtized elejéhez képest a nonprofit szektor magyarországi térszerkezetének stabilitására az 1990-es évek közepétől már Náriai Márta (2000) is tett utalást a régiók és megyék közti szervezeti eloszlás hasonlóságait megfigyelve. A szerző arra a következtetésre jut, hogy: „... a szervezetek száma növekedett, de a megoszlásukat tekintve területi átrendeződés nem történt, a növekedés üteme tehát közel hasonló mértékű volt az egész országban.” (Náriai M. 2000. p. 451.). A térszerkezeti stabilitás megvalósulásának vizsgálatát az értekezésben megyei szinten kiterjesztettem az 1993-tól 2005-ig tartó tizenhárom éves időszak évenkénti vizsgálatára, és a megoszlás mellett a fajlagos szervezetszám átalakulására is.

*A nonprofit szervezetek 2005-ös értékeivel való évenkénti megyei szintű
(Budapest nélkül) korreláció értékei*

A 3.8. ábra a 2005-ös „bázisév” térszerkezetével való évenkénti megyei korrelációt mutatja be. Az ábra alapján kitűnik, hogy szervezetek megyei megoszlása az egész időszakban szorosabb kapcsolatot mutat a fajlagos szervezetszám által meghatározott térszerkezethnél. Mindkét diagram az egész időszakon belül szoros korrelációt mutat a 2005-ös térszerkezettel, de míg a szervezeti megoszlás már 1994-től nagyon szoros kapcsolatot jelez, a fajlagos szervezetszám csupán 1998-ban lépi át a 0,9-es értéket. Mindkét görbe szigorúan monoton közelít a bázisévhez, ami azt jelzi, hogy az egész időszak folyamán a térszerkezeti átalakulás feltehetően azonos irányba mutat. Az 1998-as évben mindkét mutató tekintetében egy törést figyelhetünk meg, mely után a görbék meredeksége jelentősen csökken. Ettől az évtől kezdődően a térszerkezet még stabilabbá válik, ezután megyei szinten már nem történtek jelentősebb átrendeződések.

A fentiekből is kitűnik, hogy az alapvető térszerkezeti stabilitás mellett azért történtek kisebb-nagyobb mozgások. A területi különbségek változásának irányára a szervezetszám tekintetében Bartal Anna Mária (2005) és Kákai László (2009) vizsgálatai kínálnak támpontot a szakirodalomban. Ők regionális szinten vizsgálták a területi különbségek változását. A fenti eredmények megerősítik megállapításukat, miszerint nem történtek nagymértékű átalakulások a térszerkezetben az utóbbi években. Ugyanakkor Bartal Anna Mária (2005) azt a kiegészítést teszi, hogy a szervezetszám növekedés „... nem volt kiegyenlítő jellegű” (Bartal A. M. 2005. p. 252.), Kákai László (2009) pedig úgy fogalmaz, hogy: „A területi különbségek az elmúlt 10

évben, még ha csak árnyalatnyival is (és időben hullámzóan), de nőttek.” (Kákai L. 2009. p. 137.)⁴⁸.

A 3.16. táblázat a nonprofit szervezetek fajlagos számára vonatkozó területi különbségek átalakulását mutatja be megyei szinten. Az alkalmazott két vizsgálati módszer (a duál mutató és a súlyozott relatív szórás) mindegyike a teljes sokaságot vizsgálja, de jelentősen eltérő logikai alapon közelít, így a két eljárás mintegy ellenőrzi egymást.

3.16. táblázat

A megyei szintű területi különbségek változása a nonprofit szektorban, 1993-2004

(A nonprofit szervezetek fajlagos számából számított mutatók)

Év	Duál mutató	Súlyozott relatív szórás	Duál mutató	Súlyozott relatív szórás
	Budapesttel		Budapest nélkül	
1993	1,63	28,62	1,34	21,69
1994	1,62	29,04	1,4	20,46
1995	1,69	29,48	1,39	20,04
1996	1,69	29,29	1,36	19,32
1997	1,65	28,07	1,37	19,49
1998	1,59	27,24	1,37	18,82
1999	1,63	27,67	1,36	19,08
2000	1,57	25,87	1,34	18,21
2001	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2002	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2003	1,58	26,08	1,28	15,61
2004	1,56	24,00	1,27	15,48
2005	1,55	25,50	1,28	14,86

Ha megnézzük a területi egyenlőtlenségi mutatók értékét és változásának időbeli tendenciáit, azt láthatjuk, hogy megyei szinten a különbségek jelentős mértékét a Budapest-vidék kettősség hordozza (3.16. táblázat). A hosszú távú tendenciák 1994-től egyértelműen egy irányba mutattak, akár a fővárossal, akár anélkül vizsgáljuk a számítások eredményeit. Eszerint, mind a duál mutató, mind pedig a súlyozott relatív szórás összességében csökkent, tehát hosszabb időtávon egy lassú nivellálódás ment végbe, még ha voltak is olyan évek, mikor egy-egy érték magasabbnak adódott az előző évinél. A vizsgálat eredménye nem mond ellent Bartal Anna Mária (2005) és Kákai László (2009) korábban idézett megállapításainak, mert más területi szinten és eltérő módszer alkalmazásával történt.

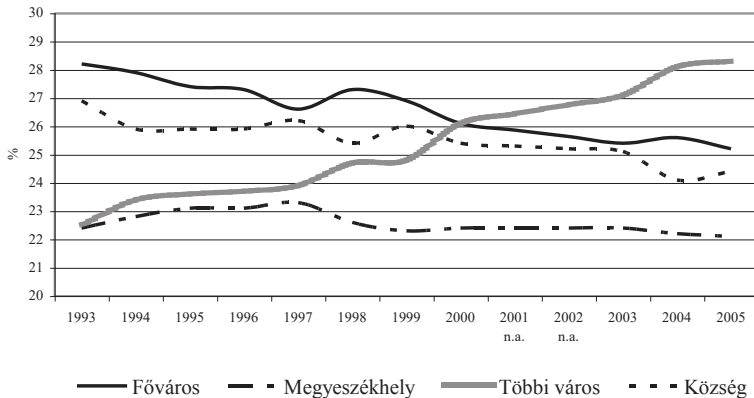
⁴⁸ Bartal Anna Mária (2005) a megállapításnál nem jelöl meg konkrét időtávot, de vizsgálatait jellemzően 1993-2003 közötti időszakra végezte, feltehetően erre az időtávra vonatkozik a megállapítás. Kákai László (2009) közléseinek az utolsó éve 2006, így minden bizonnyal innen tekint vissza, idézett szerző a vizsgálatot a legnagyobb és legkisebb érték közötti különbségek összehasonlításával végezte.

3.5.3. A nonprofit szektor időbeli átalakulásának területi és településtípusonkénti vetülete

A nonprofit szektor térszerkezeti stabilitása a szervezetek településtípusonkénti eloszlásában is tükröződik. A vizsgált 13 éves periódusban, a KSH adatai szerint, arányait tekintve a legnagyobb mozgás is mindössze 6%-on belül maradt, noha a szervezetszám az 1993-as érték közel 2/3-ával (több mint 20 ezer szervezettel) nőtt.

3.9. ábra

Nonprofit szervezetek településtípusonkénti megoszlásának időbeli változásai, 1993-2005

A nivellálódási folyamatok a településtípusok szintjén is tetten érhetők. Budapest az 1990-es évek elején, a megyeszékhelyek 1997-ben voltak a leginkább felülreprezentáltak népességükhöz képest, ezután a résarányuk kisebb kilengésekkel ugyan, de összességében fokozatosan csökken (3.9. ábra). A csökkenéssel a megyeszékhelyeken kívüli városok növekedése áll szemben. Ebben a kategóriában történt a legnagyobb mértékű átalakulás. A községek aránya a településlejtő felső szintjeihez hasonlóan szintén csökkenő tendenciát jelez, ami látszólag ellentétes a nivellálódással városok-községek viszonylatában. A községek és többi város kategória viszonyának megítélése viszont az időbeli változás tekintetében nagyon bizonytalan a jelentős mértékű várossá nyilvánítások miatt, melyek a községek közül épp a legnagyobb, legfunkciógazdagabb településeket érintették.

Ugyan pontos adataink nincsenek a várossá nyilvánított települések nonprofit szektorairól, azonban a rendelkezésre álló információk alapján becslést készíthetünk a folyamat hatásának mértékére a településtípusok vonatkozásában. A nagyságrendi becslést az 1993-tól 2004-ig várossá nyilvánított településekkel készítettem el. A rendelkezésre álló adatokból kiszámítottam

az egy községre és az egy városra (főváros és megyeszékhelyek nélkül) jutó szervezetek számát, és besoroztam az 1993-as év elejétől a 2004-es év végéig várossá nyilvánított települések számával, vagyis 94-gyel. Mivel a népesebb községekről, és kisebb népességű városokról van szó általában a várossá nyilvánításokkal összefüggésben, eddigi tapasztalataink pedig azt mutatják, hogy a nonprofit szervezetek abszolút száma szorosan kötődik a népességhez, nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy a községekre kapott érték alul-, a városokra számított adat viszont felülbecsült lesz, a valódi érték a kettő között található. Konkrétan a 2004-es teljes sokaság százalékában azt mondhatjuk, hogy 0,81% és 10,26% között találjuk a várossá nyilvánítások torzító hatását a szervezeti arányokban.

A széles intervallum miatt megpróbáltam egy másfajta közelítéssel is élni. A nonprofit szervezetek számára vonatkozóan településsoros adatok csak a T-STAR adatbázis „nonprofit szervezetek száma” kategória alapján álltak rendelkezésre, mely sokkal több szervezetet tartalmaz, mint a KSH több ízben megtisztított regisztere. Ebben az esetben egy egyszerű arányosítással visszavezettem a T-STAR regiszter adatait a KSH-adatbázisra. Az arányszám a KSH adatbázis és a T-STAR adatbázis összes szervezetszámának arányosításával jött létre. Az arányszám 0,72 lett. A módszer azt feltételezi, hogy a két regiszter közötti eltérés, minden településen azonos arányban érvényesül, ami csaknem biztos, hogy nem valósul meg maradéktalanul. A 94 várossá nyilvánított település szervezetszámának az összegét besorozva az arányszámmal, végül a KSH-adatbázis 2004-es összes szervezetszámához viszonyítva 3,44% lett a végeredmény. A módszertani generalizálás miatt nem állítható, hogy pontos. Ugyanakkor a korábban számított intervallumba esik, így tehát a számítás nem vezetett ellentmondásra. Végző soron elmondható, hogy egy elképzelhető érték, melynek nagyobb valószínűséggel a közelében találjuk a valós értéket a meghatározott intervallumon belül.

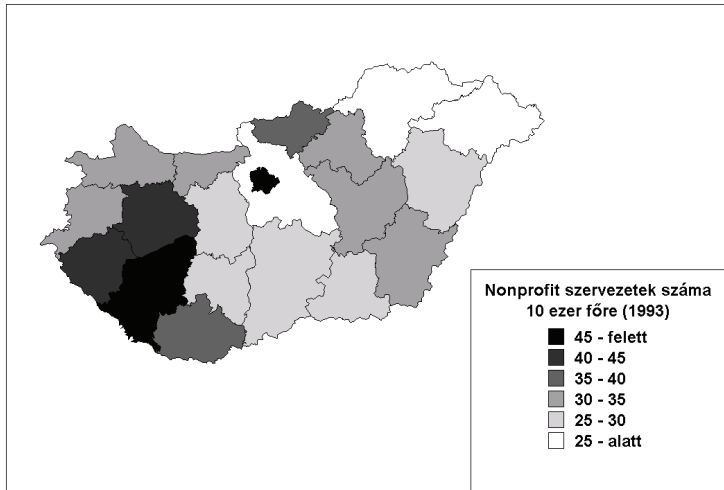
Mindezek ismeretében, visszatérve a kiinduló problémára, a várossá nyilvánítások hatására, a községek és „többi város” viszonylatában az 1993-tól 2004-ig tartó idősor adataiban a községek tekintetében 2%, a „többi város” tekintetében 5,6% volt az előforduló legnagyobb és legkisebb érték különbsége. Ehhez viszonyítva a becsléssel kapott értékeket, elmondható, hogy noha a várossá nyilvánítások pontos mértékét nem sikerült meghatározni, nagy valószínűséggel lehet akkora az értéke, amely az idősorokban jellemző tendenciákat döntően befolyásolhatta, így a rendelkezésre álló adatok alapján nem lehet megmondani, hogy a változások a várossá nyilvánításokból, vagy a nonprofit szektor belső folyamataiból adódnak-e. Ez alapján a községek és „többi város” kategóriát célszerű az idősorokban módszertanilag ennek tükrében együtt értelmezni a nonprofit szervezetek vonatkozásában.

Bartal Anna Mária (2005) valamint a szerzőt idézve Kákai László (2009) a szervezeti arányok hosszabb időtávú (1993-2003 illetve 1993-2006) átrendeződésének következményeit úgy foglalják össze, hogy a „... a nonprofit vidéki városi jelenséggé vált.” (Bartal A. M. 2005. p. 248.; Kákai L. p. 134.). A szerzők az „egyéb város” kategória szervezetszámának és szervezeti arányának növekedéséből vonják le a következtetést, melynek nem teljesen egyértelmű megfogalmazása azt sugallja, hogy a megyeszékhelyeken kívüli kisebb városok nonprofit szektorában intenzív növekedése megy végbe. Bartal Anna Mária (2005) azzal is kiegészíti a megállapítást, hogy „Míg tehát a kilencvenes évek közepéig a magyar nonprofit szektort a fővárosi-vidéki ellentét osztotta meg, ez az ezredforduló után megváltozott. A szektor települési jellemzőit az új évezred elején a vidéki városi szervezetek dominanciája határozza meg.” (Bartal A. M. 2005. pp. 249.).

Kétségtelen tény, hogy a „többi város” kategória egyre nagyobb arányt képvisel az idősorokban a településtípusok vonatkozásában, ugyanakkor a szervezetszám becslés azt mutatta, hogy elképzelhető, hogy ez a növekedés jelentős részben nem a nonprofit szektorban végbemenő folyamatokból következik, hanem a városrá nyilvántások hatása, amely egyben magyarán a községek településkategória párhuzamos visszaszorulását is. Ha a becslést nem vesszük figyelembe – noha a hatás valamilyen szinten biztosan jelentkezik –, évtizedes viszonylatban önmagában a 4-6%-os bővülés sem tűnik szélsőségesen magas értéknek. Szintén megfigyelhető tendencia Budapest arányának csökkenése, ugyanakkor ez csupán 2-3% a mutató tekintetében. Összességében a népességarányához képest Budapest még mindig felül, a „többi város” településkategória pedig alulreprezentált, a főváros továbbra is messze megelőzi a megyeszékhelyen kívüli városokat fajlagos szervezetszám szempontjából (3.1. táblázat). Mindez nem cáfolja, hogy egyes kisvárosokban, illetve más dimenziók mentén a kategórián belül jelentős fejlődés mehetett végbe, csupán annyit jelent, hogy a szervezeti arányok változása önmagában nem indokolja, hogy vidéki városi dominanciáról, illetve a főváros-vidék kettősség érdemi megváltozásáról beszéljünk.

Az időszakban bekövetkezett állandóságok és változások területi leképeződését a fajlagos szervezetszám vonatkozásában nyomon követhetjük az 1993-as és 2005-ös megyei térszerkezet összehasonlításával a 3.10. és 3.2. ábra segítségével.

A megyék nonprofit szervezetekkel való ellátottsága, 1993

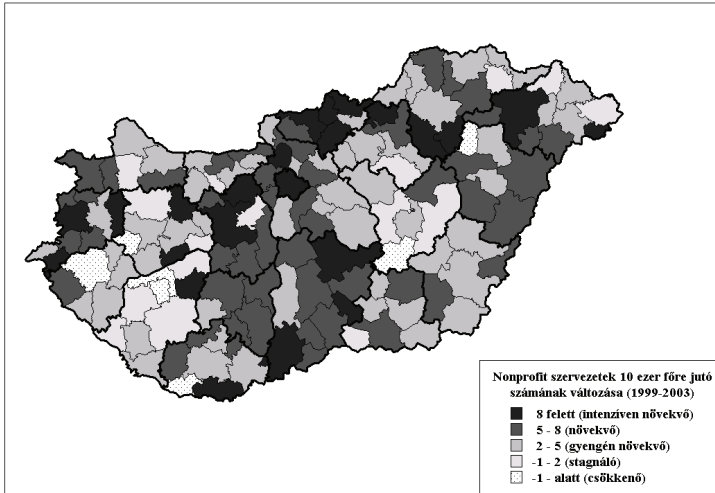
Ahogy az időbeli korreláció szorossága is előrevetítette (3.8. ábra), a fajlagos szervezetszám számottevő növekedése ellenére is megfigyelhetünk stabilan fennálló térszerkezeti viszonyokat a nonprofit szektorban. Már az 1993-as térszerkezetben is jellemző volt Budapest és a Balatont övező megyék kiemelkedése, az északkeleti megyék valamint Pest kedvezőtlenebb pozíciója.

Egyben az is látható, hogy történtek átrendeződések is az egyes megyék egymáshoz képesti pozíciójában. Somogy leszakadt a fővárostól. A Dunántúlon Tolna és Vas elkezdte a felzárkózást a balatoni megyékhez. Északon Nógrád pozíciót veszített, Csongrád és Heves került előtérbe a Dunától keletre lévő területeken. Jász-Nagykun-Szolnok bekerült a legkedvezőtlenebb ellátottságú megyék közé, míg Borsod-Abaúj-Zemplén kikerült onnan.

Az átalakulások nyomon követésére kistérségi szinten csak az 1999-től 2003-ig tartó rövid időszakban van lehetőség. A vizsgált évek kistérségi adatainak a különbségét véve megkapjuk, milyen irányba tartanak az átalakulási folyamatok a kistérségekben⁴⁹ (3.11. ábra).

⁴⁹ A vizsgálat megvalósításánál módszertani nehézséget jelentett, hogy az 1999-es adatok még a 150 statisztikai kistérségre álltak rendelkezésre, a 2003-as adatoknál pedig a 2005-ben megjelent KSH kiadvány már figyelembe vette a 2004-től érvénybe lépő kistérségi változásokat, és az adatokat 168 kistérségre közölte. A legnagyobb eltérések a két rendszer között az új kistérségek megjelenésével, szétválások következtében történtek. A térképi ábrázolás érdekében ezeket megpróbáltuk a lehetőségekhez mérten területileg újra aggregálni a 2004-es adatokban, hogy a két időpont eltérő vonatkoztatási rendszerét közelítsük egymáshoz. Ezzel együtt nem volt lehetséges az átsorolásból adódó hibákat teljes mértékben kiküszöbölni, ebből kifolyólag az adatok 150 kistérség térképén ábrázolt értékei (3.11. ábra) nem minden részletükben pontosak azokon a területeken, ahol átsorolások történtek.

A nonprofit szervezetekkel való ellátottság változása a kistérségekben (2003-as és 1999-es év 10 ezer főre jutó értékeinek különbsége alapján)⁵⁰.

A vizsgálatból kitűnik, hogy a Budapest környéki agglomerációs gyűrű egyöntetűen növekedést mutat, az északnyugat-délkeleti megosztottság átalakulása nem várható, mert az északnyugati területek továbbra is intenzíven növekednek.

A nyugati határ mente továbbra is átlagon felül növekvő terület, ez azonban csak az osztrák és szlovén határ menti viszonylag szűk sávban valósul meg, a mögöttes területek lemaradást mutatnak hozzájuk képest. Megállapítható, hogy Vas és Tolna megye növekedése nem koncentráldízik csak egy centrumra, hanem legtöbb kistérségük átlag feletti növekedést mutat.

A folyamatok arra utalnak, hogy a balatoni üdülőkörzetben egy lefelé nivellálódási folyamat megy végbe, a terület már nem tud dinamizáló erő lenni a nonprofit szektorban a továbbiakban. A Balaton körüli kistérségek közül csak a Balatonfüredi tudott átlagon felül növekedni, ezzel szemben visszaeső és több stagnáló kistérség is található a térségben. A növekedés megtorpanása a déli parton jelentkezik markánsabban. Mindez előrevetíti az évtized elején még a nonprofit

⁵⁰ A 3.11. ábra térképének jelkulcsát a különbségek 4,3-as átlagos értékéhez igazítottuk, mivel csak egész számokkal dolgoztunk, ez azt jelenti, hogy a 5-ig tartó kategóriákba az átlag alatt növekvő, az 5 feletti kategóriákba az átlag feletti növekedést mutató kistérségek kerültek. A nulla körüli változást mutató térségeket jelöltük a stagnáló kifejezéssel. A kategória nulla körüli szimmetriát követelne, tehát -2-től kellene +2-ig tartania, de a egyenlő kategóriahatárok tartása mellett ez nem volt lehetséges. Ez a megoldás egy kistérség besorolásánál jelentett csak érdemi változást, mégpedig a Polgári kistérség került a „stagnáló” helyett a „csökkenő” értékű kistérségek közé.

szervezetek fajlagos számát tekintve fővárossal vetekedő Somogy megye folyamatos pozícióvesztését. A balatoni üdülőkörzet visszaesése feltehetően nem független a Lőcsei Hajnalka-Németh Nándor (2006) Balatoni Kiemelt Üdülőkörzet gazdasági átalakulásával kapcsolatos vizsgálatában jelzett, helyi idegenforgalomban tapasztalt válságjelenségektől és gazdasági visszaeséstől. Feltételezhető, hogy a Balaton környékéhez hasonló folyamatok játszódhatnak le a Velencei-tó üdülőkörzetében is, melyet a Gárdonyi kistérség stagnálása sejtet.

A korábban lemaradó Fejér megye nagy részére az átlag feletti növekedés jellemző, mely arra utal, hogy a korábban lemaradó megye megkezdte a felzárkózást. Ezzel szemben a kistérségeknél jellemzett kiterjedt belső periféria keleti oldala, a Ceglédi, Nagykátai, Hevesi, Jászberényi kistérségekkel továbbra is stabilnak tűnik, sőt, Jász-Nagykun-Szolnok többi kistérségeinek (beleértve a megyeszékhely kistérségét is) szintén gyenge mutatói még a kedvezőtlen adottságú terület délkeleti kiterjedésének lehetőségét sem zárja ki.

Az északi és keleti országhatárnál fekvő perifériák kistérségeinek egy részében felzárkózás tapasztalható, ennek ellenére az Ózd és Kazincbarcika térségének Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az ukrán határmentének a lemaradása a nonprofit szektor térszerkezetében szervezeti ellátottság tekintetében stabil negatív elemeknek tűnnek.

4. Budapest szerepe a nonprofit szektorban

Budapest kiemelkedő szerepe az ország nonprofit szektorában már a korábbi vizsgálatok alapján is nyilvánvaló. A város hazai és nemzetközi központként betöltött funkciói, fejlett műszaki infrastruktúrája, innovációs potenciálja jó háttérrel kínál bármely szervezet megtelepedéséhez.

4.1. A főváros szerepét erősítő tényezők a nonprofit szektorban

A főváros kedvező társadalmi-gazdasági pozíciója mellett a nonprofit szektoron belül is találunk olyan összefüggéseket, melyek Budapest országos szerepét erősítik.

Érdekérvényesítés

A rendszerváltozás idején kialakult közigazgatási rendszerben az országos és a települési szint vált erőssé, a középszintek pedig gyengék, mind a döntések, mind pedig források tekintetében (Agg Z. 1994; Zongor G. 1999). Budapest esetében az országos döntési funkció találkozik a legnagyobb költségvetésű önkormányzattal, ami együtt érdekeltséget és forrásokat kínál a nonprofit szervezetek budapesti működéséhez. Mindez a nonprofit szektor szempontjából az érdekérvényesítés, lobbizás legideálisabb helyszínévé teszi a fővárost.

4.1. táblázat

A nonprofit szektor központi döntésekhez jelentős mértékben kötődő bevételeinek megoszlása,

2005

(%)

Megnevezés	Népesség	Állami támogatás	Nem normatív költségvetési támogatás	Pályázati bevétel
Budapest	16,8	54,7	70,6	51,2
Vidék	83,2	45,3	29,4	48,8
<i>Összesen</i>	100,0	100,0	100,0	100,0

Mint a 4.1. táblázatból is kiténik, az ország legfejlettebb területére települt nonprofit szektor a központi döntések révén juttatott támogatások tekintetében jelentősen kedvezőbb helyzetben van a vidékre települteknél. Népességarányánál 2-3-szor nagyobb forrásokat tud megkötni bármely döntési formában.

Szervezeti fejlettség

A 4.2. táblázat, 4.3. táblázatokban szereplő állapot- és eredménymutatók⁵¹ az egyes településtípusok részesedését mutatják a kiválasztott mutatók vonatkozásában. Gyakorlatilag mindegyik állapotmutató azt jelzi, hogy a nonprofit szféra Budapesten kedvezőbb pozícióban van a vidékhez képest. Az eredménymutatókból pedig kiderül, hogy nemcsak a pozíciója kedvezőbb a fővárosnak, hanem ezt ki is használja, a fővárosi nonprofit szervezetek összességében sokkal hatékonyabban működnek, mint a vidékiek. Az amúgy is több rendelkezésre álló eszköz segítségével arányaiban még több forrásra képesek szert tenni, és több feladatot képesek megoldani. Ez az önmagát erősítő összefüggés szintén közrejátszik a főváros kiemelkedő pozíciójában.

4.2. táblázat

A nonprofit szervezetekre vonatkozó "állapotmutatók" megoszlása, 2005

(%)

Településtípusok	Pályázati úton nyert bevétellel rendelkező szervezetek	Lakossági támogatást nyújtó szervezetek	Főállású teljes munkaidőben foglalkoztatottak	Önkéntes segítők
Főváros	25,3	33,5	46,7	26,0
Megyeszékhely	25,1	25,1	19,1	22,6
Többi város	29,1	27,0	24,3	26,2
Község	20,5	14,4	9,9	25,2
<i>Összesen</i>	100,0	100,0	100,0	100,0

4.3. táblázat

A nonprofit szervezetekre vonatkozó "eredménymutatók" megoszlása, 2005

(%)

Településtípusok	Pályázati bevétel	Kiosztott támogatás a lakosság részére	Gazdasági tevékenységből származó bevétel	Önkéntesként foglalkoztatottak becsült bérmegetakarítása
Főváros	51,2	81,1	62,6	31,9
Megyeszékhely	26,2	5,4	16,1	23,3
Többi város	14,8	11,7	14,7	24,3
Község	7,8	1,8	6,6	20,5
<i>Összesen</i>	100,0	100,0	100,0	100,0

⁵¹ Az eredménymutató kifejezés valamelyest önkényes, mert a nonprofit szervezetek tevékenységének céljai és ennek megfelelően eredményei is nagyon különbözőek. A névadás abból indul ki, hogy a szervezetek több forrás megkötésével feltehetően nagyobb eredményeket képesek elérni a saját területükön. A kiosztott támogatás nagysága pedig az adományozó szervezeteknek közvetlen célja.

Országos és nemzetközi hatókör

A 4.4. táblázat Budapest komoly országos és nemzetközi súlyát jelzi. Eszerint az országos és nemzetközi hatókörű szervezetek döntő többsége Budapesten keres magának telephelyet, amely nem csupán a szervezetek számában okoz növekedést, hanem, már csak a vállalt tevékenységek jellegéből adódóan is, méretükben is nagyobb szervezetek létrejöttét ösztönzi. A nagyobb hatókörű és bevételű szervezetekkel kapcsolatban Kondorosi Ferenc (1998) rámutat, hogy egyfajta elosztó szerepet is játszanak a nonprofit szektorban Magyarországon. Szintén figyelemreméltó a „település, településrésze” kiterjedő hatókörű szervezetek lemaradása a tevékenységszerkezetben.

4.4. táblázat

Különböző hatókörű nonprofit szervezetek megoszlása településtípusonként, 2004

(%)

Hatókör	Főváros	Megye- székhely	Többi város	Község	Összesen
Egy intézmény, konkrét cél	25,7	27,5	29,3	17,5	100
Település, településrésze	13,5	16,5	27,6	42,5	100
Térségi, regionális	8,7	37,0	31,1	23,1	100
Országos	63,5	16,1	12,9	7,5	100
Több ország, nemzetközi	55,0	20,6	15,7	8,7	100
Nem határozható meg	33,4	27,4	22,2	17,0	100
Összesen	24,8	24,3	25,9	25,0	100

4.2. Budapest nonprofit szektorban betöltött súlyának változása

Noha számos olyan jelenséget ismerünk, amely támogatta és támogatja a nonprofit szektor fővárosi koncentrációját, léteznek olyan folyamatok is, melyek a főváros-vidék közeledése felé hatnak az utóbbi években. Ilyenek például:

- A társadalmi-gazdasági változásokra tekintve megállapíthatjuk, hogy a rendszerváltozás utáni válság ugyan a fővárost érintette legkevésbé, a vidék jelentős része folyamatosan szintén kilábal. A települési infrastruktúra jelentős fejlődése, különösen a telekommunikáció terén, az információhoz való hozzáfutást segítve is kedvez a kiegyenlítődésnek.
- A nonprofit szektor és az ahhoz kapcsolódó számos jelenség rendszerváltozáshoz kötődő megjelenése illetve átalakulása értelmezhető társadalmi innovációként (Rechnitzer J. 1998), amely annak jellegzetes magyarországi települési útját követve a fővárosból

indulva az idő előre haladtával fokozatosan leérkezik a településlejtő alacsonyabb szintjeire is.

- Egyes újabb finanszírozási mechanizmusok kevésbé centralizálnak, mint a korábbiak (pl. SZJA 1%-ok felajánlása (Kuti É.-Vajda Á. 2000; Vajda Á.-Kuti É. 2000)). A Nemzeti Civil Alapprogram (L/2003) rendszere pedig kifejezetten területi (regionális) szempontokat is érvényesít a támogatások elosztásánál.
- Számos olyan program valósult meg vidéken az állam, külföldi és hazai támogatók szervezetek finanszírozásával, amely ott is segítette a nonprofit szektor megerősödését, kapacitás építését (pl. teleház program – www.telehaz.hu, Civil Ház Program, CISZOK (Gellérffy L.–Gerencsér B.–Jagasics B. et al. 2005), Pro-Háló – <http://prohalo.hu>).
- A budapesti szervezetek, lévén jelentős részben országos hatókörűek, saját megerősödésükkel maguk is ösztönözték a vidéki tagszervezetek megalakulását, a vidéki nonprofit szektor fejlődését.

4.5. táblázat

A budapesti nonprofit szektor országos arányának változása kiemelt mutatóinak viszonylatában

(%)

Mutató	Változás mértéke
Szervezetek száma (1993 és 2005)	-3,0
Önkéntes segítők (1999 és 2005)	-17,1
Főállású, teljes munkaidőben foglalkoztatottak (1996 és 2005) ⁵²	-2,3
Bevételek (1993 és 2005)	-9,3

A hosszú távú időbeli tendenciákat összegezve (4.5. táblázat, 3.9. ábra és 3-4. melléklet) a főváros-vidék vonatkozásában megállapítható, hogy a kezdetben kialakult nagyon éles különbségek után egy lassú nivellálódás ment végbe. A közeledés a szervezetek számában nyilvánult meg a legkevésbé, a fizetett alkalmazottak számában és a bevételek tekintetében jelentékeny volt. A folyamat az önkéntes segítők⁵³ vonatkozásában volt a legintenzívebb, főleg ha figyelembe vesszük, hogy ez utóbbi változás csupán hat év alatt zajlott. Ez a változás azonban intenzitását tekintve, valamint ismerve a főváros társadalmi-gazdasági és nonprofit szektorbeli pozícióját, várhatóan lényegileg nem rendezi át a kialakult területi viszonyokat belátható időtávon belül. A 2005-ös év a korábbi tendenciákkal szemben a főváros újbóli megerősödéséről szóló fizetett alkalmazottak tekintetében.

⁵² Az egy évvel korábbi, 2004-es mutatóval számolva ez az érték még - 7,5%-nak adódott.

⁵³ Az önkéntes segítők számának statisztikai mérése az időbeli összehasonlíthatóság szempontjából nem egzaktt, csak fenntartásokkal kezelhető (Sebestény I. 2006), ugyanakkor az érték nagymértékű csökkenése így is jelzésértékű.

A főváros nonprofit szektorában a legnagyobb tömegben jelen levő tevékenységcsoportok: az oktatás, a kultúra és a szabadidő, hobbi tevékenység (1. melléklet).

Tevékenységi területek szempontjából a főváros az ide tömörülő szervezetek számarányánál is kiemelkedőbb a kultúra, az egészségügy, a jogvédelem, politika és a szakmai, gazdasági érdekképviselő területén, mely tevékenységekből az ország nonprofit szervezeteinek több mint 30%-át tömöríti (4.6. táblázat). Messze kiemelkedő a főváros többcélú adományozás, nonprofit szövetségek, a nemzetközi kapcsolatok és a kutatás területén, míg előbbiekből a szervezetek több mint 40%-át tömöríti, a kutatás területén működő nonprofit szervezetek közül 70% választotta Budapestet telephelyül. Ugyanakkor polgárvédelem és településfejlesztés területén az országos aránya a 10%-ot sem éri el. Míg a nemzetközi kapcsolatok kiemelkedő értéke a főváros nemzetközi regionális központi szerepét, addig a többcélú adományozás, nonprofit szövetségek a hazai nonprofit szektorban betöltött központi szerepét alapozzák meg.

4.6. táblázat

A különböző tevékenységcsoportba tartozó nonprofit szervezetek megoszlása településtípusonként, 2004

Tevékenységcsoport	Főváros	Megye- székhely	Többi város	Község	Összesen
Kultúra	30,9	23,4	26,1	19,7	100
Vallás	28,5	19,6	26,3	25,6	100
Sport	17,4	24,3	26,9	31,3	100
Szabadidő, hobbi	17,9	24,5	28,9	28,7	100
Oktatás	23,2	27,9	29	19,9	100
Kutatás	70,4	19,5	6,5	3,6	100
Egészségügy	37,4	32,6	22,6	7,4	100
Szociális ellátás	28,6	28,1	26,9	16,3	100
Polgárvédelem, tűzoltás	3,3	7	24,7	64,9	100
Környezetvédelem	21,7	22,6	30	25,8	100
Településfejlesztés	9,8	14	27,2	49	100
Gazdaságfejlesztés	23,5	29,8	26,7	20	100
Jogvédelem	33,2	18,8	20,7	27,3	100
Közbiztonság védelme	9,4	10,1	21,9	58,6	100
Többcélú adományozás, nonprofit szövetségek	43,8	41	11,1	4,1	100
Nemzetközi kapcsolatok	49,6	25,1	19	6,4	100
Szakmai, gazdasági érdekképviselő	34,3	26	21,8	17,9	100
Politika	36,9	24,3	25,9	12,8	100
<i>Összesen</i>	24,8	24,3	25,9	25	100

A szervezetek számában való pozícióvesztésének megfelelően a főváros az egyes tevékenységi területeken valamelyest veszített súlyából az 1993 és 2005 közötti időszakban. Jelentősebb mértékben (10 % körül) az oktatás, a jogvédelem, a gazdaságfejlesztés és a politika

területén, legnagyobb mértékben pedig, több mint 14%-ot, a vallási szervezetek tekintetében. Szintén kiemelkedő a településfejlesztési szervezetek amúgy is alacsony arányának több mint 9%-os csökkenése. A fővárosnak csak a polgárvédelem és a szakmai, gazdasági érdekképviselő szempontjából sikerült országos részesedését növelnie (2 illetve 4,5%-kal).

4.3. Budapest és Pest megye viszonya

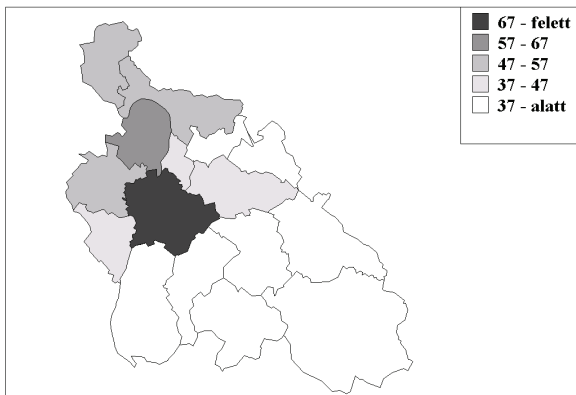
Pest megye a nonprofit szektor szempontjából jellemzően kétféleképpen kerül szóba, egyrészt Budapesttel Közép-magyarországi régióként értelmezve, mint a legjobban ellátott, kiemelkedő értékekkel rendelkező terület, vagy éppen ellenkezőleg, önmagában Szabolcs-Szatmár-Bereg, és Fejér megyével felsorakoztatva, mint az ország nonprofit szervezetekből egyik legkevésbé ellátott területe, „passzív térség” (Bartal A. M. 2005; Bucher E. 2004; Nárai M. 2000; Osváth L. 2007; Rechnitzer J. 1998). Kézenfekvő magyarázatnak tűnik, hogy a megyeszékhely nélküli, nonprofit szektor szempontjából elmaradott Pest megyét a minden társadalmi-gazdasági mutató tekintetében fejlett, a szervezetek számára legkedvezőbb telephelyet kínáló központ, Budapest, magas értéke felhúzza, mikor a kettőt együtt, régióként kezeljük. Ebben az értelmezésben van igazság, a viszony ugyanakkor mégis összetettebb. Budapest és Pest megye viszonyában végbemenő folyamatokat tekintve Kákai László (2009) azt feltételezi, hogy a főváros esetleg „elszívja” a szervezeteket a környezetében található megyéktől.

A KSH 1999-es, 2000-es és 2003-as adatközlései lehetőséget adnak, hogy szervezetszám szempontjából bepillantassunk a Közép-magyarországi régió kistérségi viszonyaiba (4.1. ábra). Ez alapján megállapítható, hogy a kiemelkedő főváros mellett Pest megye nem egységes. A legészakabbi területeken átlagos és a Szentendrei kistérség esetében átlag feletti kistérségeket találunk. Ezek szerint a megye országos lemaradását főként az ettől délre található kistérségek okozzák.

A 4.7. táblázatra tekintve látható, hogy az agglomeráció értékei sem nagyon különböznek a kistérségek alapján kirajzolódó képtől. A nyugati, északnyugati területek az országos érték feletti, az Északi és Keleti szektor valamelyest elmarad az országos adattól, az agglomeráció déli, délkeleti része viszont az ország legkevésbé ellátott térségeivel sorolódik egy szintre. Mindebből az is világos, hogy a kistérségi szinten kirajzolódó kép az agglomeráció szempontjából nem a kistérségi lehatárolásból adódik, tehát nem az agglomeráción kívüli területek húzzák le az agglomeráció értékeit.

4.1. ábra

A nonprofit szervezetek száma 10 ezer főre vetítve Pest megye kistérségeiben⁵⁴, 2003

4.7. táblázat

A fővárosi agglomeráció nonprofit szervezetekkel való ellátottsága, 2003

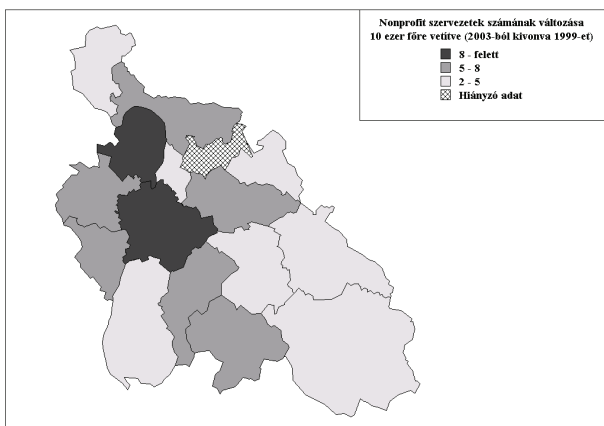
Fővárosi agglomeráció	10 ezer főre jutó nonprofit szervezetek száma
Budapest főváros	78
Nyugati szektor	59
Északnyugati szektor	57
Keleti szektor	46
Északi szektor	45
Déli szektor	34
Délkeleti szektor	26

⁵⁴ A térkép kategóriájának határai a 10 ezer főre jutó nonprofit szervezetek országos értékéhez (52) igazodnak, tehát a középső kategória az átlagos értékekkel rendelkező kistérségeket tömöríti, a többi pedig az attól való eltérést mutatja be.

A fejlődés dinamikáját figyelembe véve azt tapasztaljuk, hogy találunk csak mérsékelt (az országos értékkel azonos mértékben és az alatt) növekvő kistérségeket, melyek országos lemaradása stabil, vagy továbbra is nő. Ugyanakkor Pest megye kistérségeinek egy jelentős része az országos érték feletti növekedést mutat, tehát országosan felzárkózó. Még hogyha a továbbra is kiemelkedően fejlődő Budapesttel a Szentendrei kistérség tud is csak lépést tartani (4.2. ábra).

4.2. ábra

A nonprofit szervezetekkel való ellátottság változása a kistérségekben^{55 56}

Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a főváros környékének társadalmi-gazdasági viszonyaival kapcsolatban a legmarkánsabb jelenség a szuburbanizáció folyamata, ennek egyik legjellegzetesebb vetülete a népesség kiáramlása a fővárosból, ami a vizsgálatokban használt fajlagos mutató nevezőjét növelve, csökkenti az arányszám értékét. Ha mindehhez azt is hozzávesszük, hogy a nonprofit szervezetek száma a megyék közül Pest megyében a legmagasabb, és 1993-hoz képest arányaiban itt volt a legintenzívebb a szervezetszám

⁵⁵ Az 1999-es adatokat a KSH még 150 kistérségre vonatkozóan tette közzé, míg a 2003-asakat a 2004-től bevezetésre került, 168 kistérségre vonatkozóan. A két területi beosztás között területi átszervezések történtek a megyében, mivel települési adatok nem álltak rendelkezésre, ez a vizsgálatban nem volt feloldható. Az eltérő területi aggregátság befolyásolhatta az egyes kistérségek adatait. A Veresegyházi kistérség csak az új területi rendszerben jelent meg.

⁵⁶ A 10 ezer főre jutó nonprofit szervezetek száma 1999 és 2003 között országosan 4,3-del nőtt, a tékép kategóriái ehhez igazodnak. A térképezés kerekítéséből adódóan így a legalsó kategóriába sorolódnak az országos növekedéssel megegyező és az alatt növekvő kistérségek.

növekedés, a megye mutatói országos arányokat tekintve is növekvő tendenciát mutatnak, alapjaiban át kell értékelnünk a megye megítélését.

Az agglomeráció társadalmi és gazdasági folyamatait tekintve tudjuk, hogy a kitelepülő népesség helyi közösségi kötődése gyenge, sok helyen hiányoznak a hagyományos központok, és az ipari, a logisztikai, nagy bevásárló központok nagy szerepet visznek a gazdasági megújulásban. Mégis összességében azt mondhatjuk, hogy a társadalmi és gazdasági viszonyok, az intenzív fejlődés inkább kedvezőnek tűnnek a nonprofit szervezetek szempontjából. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy Pest megyében a nonprofit szektor növekedése követi a népesség növekedését, de ez a követés nem azonnali, ebből következően egy időbeli keresztmetszeti vizsgálatban a megye lemaradónak tűnik. Budapest és Pest megye viszonyában megállapítható, hogy míg a fővárosban a szervezetekkel való ellátottságának növekedése jelentős részben a „kereslet” folyamatos csökkenéséből (elvándorlás), az agglomerációban a lemaradás a kereslet folyamatos növekedéséből (odavándorlás) adódik.

Vizsgálatainkból nem dönthető el egyértelműen, hogy a nonprofit szektor agglomerációs intenzív növekedése a kedvező adottságokra reagálva történik, helyben létrehozva a szervezeteket, vagy a nonprofit szektor tekintetében is egy szuburbanizációs folyamatról van-e szó, tehát a kiköltözők átteszik szervezeteik telephelyét az agglomerációba, vagy esetleg mindkét hatás egyszerre érvényesül. Ennek eldöntése további vizsgálatokat igényel.

4.4. Budapest ellentmondásos helyzete az ország nonprofit szektorában

A megyei szintű vizsgálatokból úgy tűnik, hogy Budapest nonprofit szervezetekkel való ellátottsága az országban messze kiemelkedő (Bartal A. M. 2005; Bucher E. 2004; Nárαι M. 2000; Osváth L. 2007; Rechnitzer J. 1998), ugyanakkor, ha a nagyobb városainkkal vetjük össze, már nem is olyan egyértelmű ez a pozíció.

A megyeszékhelyek rangsorára tekintve (4.8. táblázat) látható, hogy a főváros csak a középmezőnyben található, Székesfehérvárral, Győrrel, Szegeddel egy szinten, míg Zalaegerszeg, Szekszárd, Eger, Veszprém és még Kaposvár is messze megelőzi az ellátottság tekintetében.

Főváros és a megyeszékhelyek nonprofit szervezetekkel való ellátottsága, 2004

Rang-szám	Főváros, megyeszékhely	Szervezetek száma 10 ezer főre
1	Zalaegerszeg	125
2	Székszárd	100
3	Eger	93
4	Veszprém	91
5	Kaposvár	86
6	Székesfehérvár	79
7	Győr	79
8	Szeged	78
9	Budapest	77
10	Szombathely	72
11	Pécs	68
12	Szolnok	67
13	Miskolc	63
14	Békéscsaba	62
15	Debrecen	61
16	Nyíregyháza	61
17	Salgótarján	61
18	Kecskemét	57
19	Tatabánya	49

A korábbiakban kifejtettek értelmében a főváros rendelkezik a nonprofit szervezetek megtelepedéséhez a legkedvezőbb adottságokkal, mégis azt tapasztalhatjuk, hogy számos megyeszékhelyen fajlagosan több szervezet működik. Ismerve Budapest nagyfokú belső heterogenitását, az ellentmondás feloldásának érdekében megvizsgáltam a főváros belső szerkezetét a nonprofit szektor viszonylatában.

A kerületi adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a nonprofit szervezetek Budapesten belüli eloszlása nem egyenletes, nagyon jelentős különbségek vannak az egyes kerületek között. Amíg a központi és egyes budai kerületek ellátottsága messze az országos átlag felett van, olyannyira, hogy az I., az V. és a VI. kerület messze megelőzi a legkiemelkedőbb megyeszékhelyeket is, a többi belső kerület pedig lépést tart e városokkal, addig számos pesti peremkerület még a legkevésbé ellátott megyék értékeitől is messze elmarad.

A fővárosi kerületek nonprofit szervezetekkel való ellátottsága, 2005

Kerületenként vizsgálva a nonprofit szervezetekkel való ellátottságot nagyon markánsan kirajzolódik a belvárosból kifele haladva egy koncentrikus területi rendszer, ahol a középpontban találkozunk a legmagasabb, a peremeken a legalacsonyabb értékekkel (4.3. ábra). Ez a területi megjelenés nem meglepő Budapest esetében, hiszen a központban koncentrálódnak a gazdaság, az állami irányítási funkció és a társadalmi szolgáltató intézmények nagy része, köztük az oktatás és kultúra intézményei, amely tevékenységcsoportokban a legtöbb nonprofit szervezet tevékenykedik a fővárosban. Ha az 1995-ös ellátottsági adatokhoz viszonyítunk (4.9. táblázat), látható, hogy az egész városban általános volt a mutató növekedése, különösen az amúgy is jobban ellátott belvárosi kerületek növekedtek intenzíven. Ugyanakkor az abszolút számokra tekintve azt tapasztaljuk, hogy éppen ezekben a kerületekben a legalacsonyabb a növekedés, mi több az V. kerületben jelentős fogyást tapasztalhatunk. Tudván, hogy az agglomeráció kedvező demográfiai folyamatainak ellenpontja a főváros belső területein található, méltán feltételezhetjük, hogy belső kerületek kiemelkedő ellátottsági mutatóihoz jelentősen hozzájárul a népességszám csökkenése is.

A fővárosi kerületek nonprofit szervezetekkel való ellátottsága, 2005

Kerületek	Nonprofit szervezetek száma 10 ezer főre			Nonprofit szervezetek száma		
	1995	2005	Szervezetszám változás 1995 - 2005	1995	2005	Szervezetszám változás 1995 - 2005
I.	169	228	59	522	565	43
II.	102	129	27	974	1131	157
III.	40	62	22	574	784	210
IV.	28	42	14	320	421	101
V.	335	442	107	1 292	1201	-91
VI.	160	227	67	878	949	71
VII.	79	116	37	608	699	91
VIII.	104	126	22	925	1001	76
IX.	78	115	37	564	687	123
X.	40	54	14	366	422	56
XI.	73	92	19	1 122	1259	137
XII.	109	147	38	756	836	80
XIII.	55	85	30	707	924	217
XIV.	59	81	22	793	942	149
XV.	22	40	18	203	328	125
XVI.	28	45	17	198	310	112
XVII.	20	36	16	152	278	126
XVIII.	20	32	12	207	299	92
XIX.	26	43	17	175	267	92
XX. és XXIII.	23	37	14	187	309	122
XXI.	24	38	14	212	290	78
XXII.	35	54	19	185	273	88
Ismeretlen	-	-	-	360	103	-257
<i>Összesen</i>	64	84	20	12 280	14278	1 998

Össességében tehát megállapítható, hogy noha a főváros biztosítja a legjobb feltételeket a nonprofit szervezetek megtelepedésére, ez nem egységesen jellemző az egész városra, csupán bizonyos területeire.

5. Megyeszékhelyek szerepe a nonprofit szektorban

Már a korábbi vizsgálatokból is kitűnik, hogy a megyeszékhelyek kedvező pozícióban vannak a nonprofit szektorban. Kistérségeik, különösen keleten, jellemzően kiemelkednek a környezetükből. Szervezeti ellátottságuk vetekszik a fővároséval. Mind szervezetszám, mind pedig fizetett alkalmazottak tekintetében népszerűségükhez képest felülreprezentáltak hazánkban. Az, hogy kedvező jelenségeket tapasztalunk a megyeszékhelyek viszonylatában, nem meglepő, hiszen társadalmi-gazdasági fejlettségük alapján is kiemelkedők. A megyeszékhelyekre koncentrált vizsgálatok árnyalják, kiegészítik a korábbi megállapításokat a nonprofit szektorban betöltött szerepükkel kapcsolatban.

5.1. A megyeszékhelyek szerepét erősítő tényezők a nonprofit szektorban

Akárcsak a fővárosban, a megyeszékhelyek vonatkozásában is találunk olyan összefüggéseket a nonprofit szektoron belül, melyek a szerepüket erősítik a többi településsel szemben.

Érdekérvényesítés

A korábbi vizsgálatok megmutatták Budapest nonprofit szektorának kiemelkedő érdekérvényesítő képességét. A 4.1. és az 5.1. táblázat adataiból kitűnik, hogy a megyeszékhelyek nem vehetik fel vele a versenyt az országos érdekérvényesítés területén, ugyanakkor az 5.1. táblázatból az is egyértelműen megmutatkozik, hogy az érdekérvényesítés következő szintjét a főváros után a megyeszékhelyek városai képviselik. Ez nem meglepő, hiszen a regionális és megyei szintű pénzek elosztásáról a megyeszékhelyeken születnek döntések, és a nagyvárosok települési önkormányzati szinten nagyobb költségvetéssel rendelkeznek a többi vidéki településnél. A népességarányokhoz viszonyítva messze megelőzik a többi fővároson kívüli települést az állami szektorhoz kötődő döntésekkel nekik juttatott pénzeszegek vonatkozásában. Ez az állami támogatások esetében összességében a népességnek megfelelő arányt jelenti, a pályázati és önkormányzati bevételek szempontjából viszont ennél jelentősen magasabbat. Az önkormányzati támogatások megszerzésében, úgy tűnik, a megyeszékhelyek nonprofit szervezetei közel olyan hatékonyak tudnak lenni, mint a fővárosiak.

Ha feltételezzük a megyeszékhelyek közötti különbségek meglétét a mutató szempontjából, valószínű, hogy némely megyeszékhely még sikerebb is e tekintetben.

5.1. táblázat

A nonprofit szektor központi döntésekhez jelentős mértékben kötődő bevételeinek megoszlása, 2005

(%)

Településkategória	Népesség	Allami támogatás	Nem normatív önkormányzati támogatás	Pályázati bevétel
Budapest	16,8	54,7	34,3	51,2
Megyeszékhelyek	17,5	17,3	33,4	26,2
Többi település	65,7	28,0	32,3	22,6
Összesen	100	100	100	100

Szervezeti fejlettség

A nonprofit szektor adottságai a megyeszékhelyeken, ha nem is minden szempontból vehetők össze Budapesttel, a népességi arányokhoz és a többi településhez viszonyítva kedvezőek (5.2. táblázat), ugyanakkor az adottságaikat nem tudják maradéktalanul előnyükre fordítani (5.3 táblázat). Az elért eredmények megítélése korántsem olyan egyértelmű, mint a főváros esetében. Némely mutató vonatkozásában elérik az állapotmutatók által várható arányokat: pályázati bevétel, önkéntesek bérmeztakarítása, ugyanakkor más tekintetben lemaradnak: gazdasági bevételek és lakossági támogatások. A fővárosi nonprofit szektorhoz képest általában lemaradás jelentkezik, viszont nem kizárólag csak Budapesthez képest, a lakossági támogatások esetén például a kisebb városok szervezetei mintegy 2%-kal magasabb szervezeti arány mellett több mint 6%-kal több lakossági támogatást osztanak el.

5.2. táblázat

A nonprofit szervezetekre vonatkozó "állapotmutatók" megoszlása, 2005

(%)

Településtípusok	Pályázati úton nyert bevétellel rendelkező szervezetek	Lakossági támogatást nyújtó szervezetek	Főállású teljes munkaidőben foglalkoztatottak	Önkéntes segítők
Főváros	25,3	33,5	46,7	26,0
Megyeszékhely	25,1	25,1	19,1	22,6
Többi város	29,1	27,0	24,3	26,2
Község	20,5	14,4	9,9	25,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A nonprofit szervezetekre vonatkozó "eredménymutatók" megoszlása, 2005

(%)

Településtípusok	Pályázati bevétel	Kiosztott támogatás a lakosság részére	Gazdasági tevékenységből származó bevétel	Önkéntesként foglalkoztatottak becsült bérmetakarítása
Főváros	51,2	81,1	62,6	31,9
Megyeszékhely	26,2	5,4	16,1	23,3
Többi város	14,8	11,7	14,7	24,3
Község	7,8	1,8	6,6	20,5
<i>Összesen</i>	100,0	100,0	100,0	100,0

A nonprofit szervezetek hatóköre

Míg a főváros kapcsán az országos és nemzetközi szerep mutatkozott meg élesen a szervezetek hatóköréből, addig a megyeszékhelyeknél markánsan rajzolódik ki a térségi, regionális szerep (4.4. és 5.4. táblázat). A megyeszékhelyen kívüli városok esetén szintén jelentős arányt képvisel ez a kategória. Ha az 1996-os statisztikai bontást is megvizsgáljuk ebből a szempontból, kitűnik, hogy a két településkategória szerepköre azért e mutató tekintetében is élesen elválik egymástól (2. melléklet). E korábbi statisztika skálájában tartalmazta a „több megye”, „egy megye”, „több település” kategóriákat a középszintek részletesebb elkülönítésére, amiből kitűnik, hogy míg a megyeszékhelyek a regionális és megyei szinten domináltak, addig a kisebb városok inkább kistérségekben voltak kiemelkedők.

Településtípusok nonprofit szervezeteinek megoszlása hatókör szerint, 2004

(%)

Hatókör	Főváros	Megyeszékhely	Többi város	Község	<i>Összesen</i>
Egy intézmény, konkrét cél	21,8	23,9	23,8	14,8	21,1
Település, településrész	17,3	21,6	34,0	54,1	31,9
Térségi, regionális	7,7	33,2	26,1	20,1	21,7
Országos	34,6	9,0	6,8	4,0	13,5
Több ország, nemzetközi	7,4	2,8	2,0	1,2	3,3
Nem határozható meg	11,3	9,5	7,2	5,8	8,4
<i>Összesen</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100

Nonprofit szolgáltató központok

A kifejezetten a nonprofit szervezeteknek szolgáltató, azok működését segítő irodák hálózata kezdetektől Budapest és a megyeszékhelyek szintjén épült ki. A donor szervezetek által (NIOK, DemNet, United Way stb.) kezdetben, az 1990-es évek közepétől létrehozott hálózat még nem fedte le az összes megyeszékhely települést. A későbbiekben (1999-től) állami támogatással beinduló Civil Ház program viszont már minden megyeszékhelyre kiterjedt. A Civil Házak bázisán fejlődtek ki a Civil Szolgáltató Központok és a ProHáló hálózati rendszere, melynek tagjait ennek folyamányaként szintén elsősorban a megyeszékhelyeken és a fővárosban találjuk meg. (Gellérffy L.-Gerencsér B.-Jagasics B. et al. 2005)

Az így létrejött hálózat számos nonprofit szervezet működését „inkubálta” oktatással, tanácsadással, irodai háttér biztosításával. E szervezetek már csak a közvetlen kapcsolattartás lehetősége révén is sokkal intenzívebb hatást tudtak kifejteni saját városukban, mint megyei szinten, a nagyobb távolságot átívelő kapcsolattartáshoz mindkét oldalon kiépült infrastruktúra szükséges, hiába a centrum fejlettsége, ha a periférián lévő szervezetek infrastruktúrája elmaradott, nem képesek hozzá csatlakozni.

Megyeszékhelyeken koncentrálódó szolgáltató tevékenységek

A megyeszékhelyek központi szerepét a nonprofit szektorban az ezen a települési szinten koncentrálódó tevékenységek jellege is megerősíti (4.6. táblázat és 1. melléklet).

A megyeszékhelyek nonprofit szektora országos szempontból leginkább a társadalmi szolgáltató tevékenységek, gazdaságfejlesztés valamint a többcélú adományozás, nonprofit szövetségek szempontjából felülreprezentált. Ez utóbbiakban vetekszik a főváros értékeivel. A társadalmi szolgáltatások közül az egészségügyben játszott súlyuk a legnagyobb. Míg az oktatásban, egészségügyben, szociális ellátásban való kiemelkedés a regionális és megyei központi szolgáltató szerepet erősíti a megyeszékhelyeken, ily módon nagyobb területre fejtve ki hatását, a többcélú adományozás, nonprofit szövetségek nagy aránya a megyeszékhelyek nonprofit szektorban betöltött központi szerepét teszi nyilvánvalóvá. Szakmai, gazdasági érdekképviselői tevékenység tekintetében ugyan a megyeszékhelyek lemaradnak a fővárostól, de a kistélepléseknél így is nagyobb arányban tömörítik e szervezeteket.

A megyeszékhelyeken belüli viszonyokat nézve az oktatási szervezetek képviselik a legnagyobb arányt (17% volt 2004-ben), emellett szintén jellegadó a szabadidő, hobbi, a sport, a

kultúra és a szociális ellátás, mely területek mindegyike eléri a 10%-os részesedést (1. melléklet).

NCA támogatási rendszere

A fentiekben kifejtett előnyök (érdekérvényesítés, relatív hatékonyság, regionális és megyei központi szerep) megmutatkoztak a Nemzeti Civil Alaprogram (NCA) által regionálisan elosztott támogatások területi eloszlásában is. Kuti Éva (2004) az NCA regionális kollégiumai által elosztott támogatások esetén minden egyes régióban a főváros és a megyeszékhelyek dominanciáját mérte. Régióként a támogatások mintegy 50-60%-a került a megyeszékhely településekhez.

5.2. A megyeszékhelyek közötti különbségek és átalakulások

A megyeszékhelyek településtípusok közötti pozíciójáról és átalakulásáról szervezetszám vonatkozásában már volt szó a korábbiakban. A statisztikai adatközlés az 1995-ös évtől kezdődően lehetővé teszi, hogy szervezetszámok szintjén a megyeszékhelyek összevont kategórián túl is vizsgálni tudjuk a városokat.

A Budapesttel való összehasonlítás vonatkozásában már kitűnt, hogy számos megyeszékhely megelőzi a fővárost szervezetekkel való ellátottság tekintetében. Részletesebben megvizsgálva a nonprofit szervezetekkel való ellátottság mutatóját a megyeszékhelyeken, látható, hogy az adatsor nagyon széles skálát fog át (4.8. táblázat). A legjobban ellátott megyeszékhelyünkön, Zalaegerszegen, két és félszer annyi szervezet jut 10 ezer főre, mint a legkevésbé ellátott Tatabányán. A vizsgált városok zöme magasabb értékekkel rendelkezik, mint a legjobban ellátott megyék. Az is igaz, hogy Kecskemét valamelyest, Tatabánya pedig jelentősen lemarad tőlük. A rangsor elején jellemzően dunántúli városokat találunk, közéjük ékelődik be harmadik pozícióban Eger. A regionális szerepkörrel is rendelkező nagyobb városok jellemzően a középmezőnyben lelhetők fel, Budapesttel együtt, közülük leginkább Debrecen marad le.

Megvizsgáltam, hogy van-e összefüggés a megyeszékhelyek és főváros ellátottsági pozíciója és az 1995-től végbement növekedés tekintetében (5.1. ábra).

A megyeszékhelyek és a főváros ellátottsági pozíciójának és növekedési ütemének kapcsolata a 10 ezer főre jutó nonprofit szervezetek szempontjából⁵⁷

Növekedési ütem (1995-2004)			
	magas	alacsony	
Ellátottsági pozíció (1995)	magas	Eger Szekszárd Zalaegerszeg	Budapest Kecskemét Kaposvár Pécs Salgótarján Szolnok Veszprém
	alacsony	Debrecen Győr Miskolc Nyíregyháza Szeged Székesfehérvár Szombathely	Békéscsaba Tatabánya

A megyeszékhelyek a rangsorban elfoglalt helyzetük alapján kerültek a keresztátlába. A vizsgálatból kitűnik, hogy jellemzően a jobban ellátott megyeszékhelyek kevésbé gyorsan fejlődnek, az alacsonyabb bázisról indulók intenzívebben, így összességében egy felzárkózási tendencia érvényesül. Öt város tér el ettől a trendtől. Békéscsaba és Tatabánya ugyan alacsony szervezeti ellátottsággal rendelkezik, növekedése mégsem tud felzárkózó pályára állni. Eger, Szekszárd, Zalaegerszeg növekedése pedig a magas ellátottság ellenére továbbra is töretlen, e városokban még nem következett be a telítődés.

Az 1995-től eltelt időszakban a megyeszékhelyek közötti pozícióváltásokról képet alkothatunk az 5.5. táblázat alapján.

⁵⁷ Mivel a 19 vizsgált megye illetve megyeszékhely rangsorát a keresztátlás vizsgálatoknál nem volt lehetőség egyenlő részekre osztani, ezért a „magas” kategóriába minden esetben egyel több vizsgálati egység került be.

A megyeszékhelyek ellátottsági pozíciójának változása fajlagos szervezetszám alapján 1995 és 2004 viszonylatában

Főváros, megyeszékhelyek	Rangsám változás 1995 - 2004
Székesfehérvár	+11
Győr	+6
Szeged	+6
Zalaegerszeg	+3
Eger	+3
Nyíregyháza	+3
Miskolc	+2
Szekszárd	+1
Szombathely	+1
Debrecen	+1
Tatabánya	-1
Budapest	-2
Békéscsaba	-2
Veszprém	-2
Pécs	-3
Kaposvár	-4
Szolnok	-7
Kecskemét	-8
Salgótarján	-8

Győr és Székesfehérvár nonprofit szektorban betöltött pozíciójával kapcsolatban Rechnitzer János (1998) a '90-es évek elején még a gyenge gazdasági potenciál, majd pedig az ezt követő nagyipari megújulás következményeként lemaradást állapított meg a tradicionális nagyvárosi központokhoz képest. A szerző megállapítására hivatkozva Kákai László (2009) úgy fogalmaz, hogy: „...a civil társadalom szférájának szerveződése erőteljesebb a szellemi – kulturális – felsőoktatási központokban, mint a gazdasági potenciált a kilencvenes évek elején még csak felvillantó nagyközpontokban – pl. Győr, Székesfehérvár stb.”. (Kákai L. 2009. p. 143.). A vizsgált 1995-2004 közötti időszakban a legintenzívebb előrelépést Székesfehérvár mutatta, amely tizenegy helyezéssel került előrébb, de az ezután Szegeddel holtversenyben következő Győr városa is jelentősen javított a megyeszékhelyek közötti pozícióján. Napjainkban a két város szervezeti ellátottság tekintetében megelőzi a nagy regionális központokat (4.8. táblázat). Mindezek alapján át kell értékelnünk a két város korábbi megítélését, ma már nem tekinthetők lemaradónak, fejlődésük alapján a legdinamikusabban növekvő nagyvárosoknak számítanak.

Fejér és Győr-Moson-Sopron megye esetén szintén az volt megállapítható, hogy a 1990-es években külföldi beruházások révén végbement ipari megújulás által hozott fejlődés nem tudott dinamizáló hatással lenni a megyék nonprofit szektorára. A megyeszékhelyek intenzív

előrelépése viszont azt vetíti előre, hogy ez a jelenség a megyeszékhelyekből kiindulóan változni fog. Kérdés, hogy ez a dinamizmus megmarad-e a nagyvárosokban, vagy kiterjed a megyék többi területére is.

A két dunántúli nagyváros mellett szintén jelentős Szeged előrelépése is. Szegeddel együtt a keleti országrészre tekintve Eger és Nyíregyháza tudott még számottevőbb mértékben felzárkózni. Velük szemben Salgótarján, Kecskemét és Szolnok viszont kiemelkedő mértékben veszített pozíciójából. A korábbi vizsgálatok (a hatásarány elemzés esetén) már utaltak a kiemelkedő szervezeti ellátottsággal rendelkező balatoni megyék eltérő fejlődési pályájára. Úgy tűnik ez a megyeszékhelyek tekintetében is megjelenik: az előrelépő Zalaegerszeg mellett egy kissé lemaradó Veszprém és egy jelentősebben visszaeső Kaposvár figyelhető meg.

5.3. Megyék és megyeszékhelyek viszonya

A nonprofit szektor településlejtőhöz való kötődése, a kistépülésekhez képest jelentősen nagyobb ellátottsági mutatók, a regionális központok megyéinek kedvező erőforrás ellátottsága azt sejtetik, hogy a megyeszékhelyeknek teljesítménye a nonprofit szektorban nagyon jelentős hatással van az egyes megyék ellátottsági mutatóira.

Az 5.6. táblázat részben igazolja ezt a feltételezést. A megyeszékhelyek nonprofit szervezeteinek aránya a megyékben azt mutatja, hogy számos megyében a megyeszékhely meghatározó a megye nonprofit szektorában. Ugyanakkor azt is felfedi, nagy különbségek fedezhetők fel az egyes megyék esetében. A rangsor elején Budapest után a nagy regionális központjaink következnek: Szeged, Debrecen, Pécs. Szeged a maga 60% feletti értékével külön is figyelemre méltó befolyást gyakorol Csongrád megye mutatóira. A regionális szerepkörrel is bíró Miskolc jelentősen lemarad tőlük, sokkal kevésbé uralja megyéje nonprofit szektorát, csak a fajlagos szervezetszám szempontjából feltörekvő nyugati városok sora után következik a rangsorban. A rangsort záró megyeszékhelyek között vannak, amelyek alacsony megyei arányában szerepet játszik, hogy a megyeszékhelyek között maguk sem bírnak nagy népséggel (Salgótarján, Szekszárd), illetve, hogy a megyéjükben más, velük konkuráló városokat, térségeket találunk (Békéscsaba – Békés, Gyula; Kaposvár és Veszprém – Balaton), tehát nemcsak a nonprofit szektorban történő lemaradás az okozója a hátramaradásuknak. Ugyanakkor Békéscsabát, Kecskemétet, Salgótarjánt, Szolnokot, Tatabányát egyben az ellátottsági rangsor végén is találjuk (4.8. táblázat).

A megyeszékhelyek (és a főváros) nonprofit szervezeteinek aránya megyéjükben, 2004

(%)

Megyeszékhely, főváros	A város aránya a megye nonprofit szervezeteiből
Budapest	74,0
Szeged	61,0
Debrecen	51,4
Pécs	50,9
Székesfehérvár	48,5
Győr	47,0
Zalaegerszeg	42,4
Szombathely	37,7
Miskolc	34,4
Nyíregyháza	32,9
Eger	31,9
Szolnok	29,3
Kaposvár	28,9
Salgótarján	27,0
Kecskemét	26,0
Szekszárd	25,8
Veszprém	24,6
Tatabánya	23,9
Békéscsaba	22,1

5.2. ábra

*A megyék és megyeszékhelyeik 10 ezer főre jutó nonprofit szervezetek számában mért
növekedésének összefüggése (1995-2004)*

Megyék növekedése (megyeszékhellyel)

	magas	közepes	alacsony
magas	Csongrád Tolna Vas Zala	Heves	Fejér Győr-Moson-Sopron
közepes	Békés Borsod-Abaúj-Zemplén Veszprém	Hajdú-Bihar Pest Szabolcs-Szatmár-Bereg	
alacsony		Bács-Kiskun Komárom-Esztergom	Baranya Jász-Nagykun-Szolnok Nógrád Somogy

Az 5.2. ábra arra keresi a választ, hogy a megyeszékhelyek növekedése a szervezeti ellátottság tekintetében mely területeken függ össze a megye teljes növekedésével. Miután a legtöbb megyét a főatlóban találjuk, és a szélsőséges eltérések csak két megyében jellemzőek, azt mondhatjuk, hogy a megyeszékhelyek növekedése jellemzően nagymértékben meghatározta, hogy milyen mértékű volt az egyes megyék növekedése a vizsgált időszakban. A megyeszékhelyek alacsony növekedése mellett egyik megye sem tudott magas növekedést produkálni, míg ennek az ellenkezőjét példázza Fejér és Győr-Moson-Sopron, ahol a megyeszékhely kiemelkedő dinamizmusa mindaddig nem hozott minőségi változást a megye növekedésében és ellátottsági pozíciójában. Ahol a megyék növekedése magas volt, ott nem fordult elő, hogy a megyeszékhely csak kis mértékben fejlődött volna, ebben megmutatkozik, hogy ha a megye nonprofit szektorának kedvező a környezet, akkor az a megyeszékhely dinamikájában is megjelenik, más szempontból a megyék pedig csak a megyeszékhely legalább közepes növekedése esetén tudnak közepesnél nagyobb növekedést elérni, ami egyben sejteti, hogy a megyeszékhely gyenge növekedése a megyét is megfosztja a dinamizmustól.

Elkülönítve a megyeszékhelyek és a maradék megyék ellátottságát kiderül, hogy sokszor a megyei adat nagyon nagy különbségeket fed el (5.7. táblázat). Zala megye esetén például 80 szervezeti különbség van Zalaegerszeg és Zala megye 10 ezer főre jutó értéke között, ami sokkal nagyobb a korábbiakban kimutatott Budapest-Pest megye ellentéténél. Ezen túlmenően szintén nagyobb különbségek jelentkeznek még Fejér, Tolna, Heves, Csongrád és Győr-Moson-Sopron esetében is. Ezzel szemben Tatabánya és Komárom-Esztergom többi területe között csupán négy szervezeti különbséget mérünk.

A megyék és megyeszékhelyek közötti ellátottsági különbségek azokban a megyékben változtak a legintenzívebben, ahol a leggyorsabban nőtt az ellátottság a megyeszékhelyeken, tehát a gyorsan növekvő megyeszékhelyek maguk mögött hagyják megyéjüket. A többi területen kis mértékű változások, stagnálás volt a jellemző.

Megyeszékhelyek és megyék nonprofit szervezetekkel való ellátottsága közti különbség

Főváros és megyék	10 ezer főre jutó nonprofit szervezetek száma, 2004		Megyeszékhelyek és megyék nélküli megyék különbsége	A különbség változása 1995 és 2004 között
	megyeszékhelyeken	megyeszékhely nélküli megyében		2004 - 1995
Zala	125	45	80	55
Fejér	79	26	53	37
Tolna	100	48	53	13
Heves	93	42	51	19
Csongrád	78	31	47	25
Győr-Moson-Sopron	79	36	43	32
Pest és Budapest	77	40	37	3
Veszprém	91	56	35	-2
Somogy	86	54	32	1
Jász-Nagykun-Szolnok	67	37	30	-4
Szabolcs-Szatmár-Bereg	61	31	30	10
Hajdú-Bihar	61	34	27	7
Baranya	68	42	26	1
Borsod-Abajj-Zemplén	63	38	25	2
Vas	72	52	21	7
Nógrád	61	41	20	-2
Békés	62	44	18	-1
Bács-Kiskun	57	41	16	-4
Komárom-Esztergom	49	46	4	-3

Mindez azt sejteti, hogy a megyeszékhelyek és megyéjük, Fejér és Győr-Moson-Sopron mellett, más megyékben is jelentősen eltérő fejlődési pályán mozog. A 5.3. ábrán bemutatott vizsgálat, ahol a megyéket megyeszékhelyük nélkül szerepelnek, nagyrészt megerősíti ezt a feltételezést. Ellentétben a 5.2. ábrával, itt már csupán öt megye került a keresztábra főatlójába, amelyekre érvényes, hogy a gyorsabban fejlődő megyeszékhelyhez nagyobb, a lassabban fejlődőkhöz kisebb megyei értékek tartoznak. A korábban elemzett keresztábrához hasonlóan itt is fennáll, hogy két cellába nem kerültek megyék: egyrészt a megyeszékhelyek közepes növekedését sehol sem kísérte alacsony megyei növekedés, másrészt, ahol a megyék növekedése magas volt, ott nem fordult elő, hogy a megyeszékhely csak kis mértékben fejlődött volna.

A megyék és megyeszékhelyek 10 ezer főre jutó nonprofit szervezetek számában mért növekedésének összefüggése (1995-2004)⁵⁸

Megyék növekedése (megyeszékhelyek és Budapest nélkül)

	magas	közepes	alacsony
magas	Tolna Vas	Heves	Csongrád Fejér Győr-Moson-Sopron Zala
közepes	Békés Borsod-Abaúj-Zemplén Hajdú-Bihar Pest Veszprém	Szabolcs-Szatmár-Bereg	
alacsony		Bács-Kiskun Baranya Komárom-Esztergom Nógrád	Jász-Nagykun-Szolnok Somogy

Két feltörekvő dunántúli megyénkben, Vas és Tolna megyében, a megyeszékhely és a megye fejlődése párhuzamosan zajlik, melynek ellenpontja Jász-Nagykun-Szolnok lemaradása és Somogy visszaesése, melyekben még a megyeszékhely sem tud dinamizáló terület lenni, illetve maradni. Úgy tűnik, a megyék fejlődése Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Pest és Veszprém esetén tud valamelyest pozitív irányban elszakadni a megyeszékhelyek fejlődésétől. Ezzel szemben a leggyorsabban fejlődő megyeszékhelyek dinamikája messze elszakad megyéjüktől, ezt tapasztaljuk Csongrád, Fejér, Győr-Moson-Sopron, Zala és valamelyest Heves megye esetében is.

A korábbi keresztábrával (5.2. ábra) való összehasonlítás azt is felfedi, hogy Csongrád, Zala, Hajdú-Bihar, Pest, Baranya és Nógrád megyéket a megyeszékhely jelentős befolyása kényszerítette a korábbi vizsgálatban a főátlóra, valójában a megye és a megyeszékhely fejlődése e megyékben is elszakad egymástól. Itt a megyeszékhelyen kívüli területek országos szinten valójában kevésbé (Csongrád, Zala) vagy gyorsabban (Hajdú-Bihar, Pest, Baranya, Nógrád) fejlődnek, mint azt a teljes megye (Pest esetén Közép-Magyarország) adatából sejthetnénk.

⁵⁸ Az ábrán kiemelésre kerültek azok a megyék, melyek a vizsgálatban a 5.2. ábrához képest elmozdultak a főátlótól.

6. Összefoglalás

A szociális gazdaság kiformalódása, a hagyományos közösségek felbomlása, a civil társadalomnak a demokratizálódás harmadik hullámában játszott központi szerepe olyan nagyságrendű kérdések, melyek méltán keltették fel a nemzetközi tudományos érdeklődést. A jelenségek nagy mértékű eltérései miatt nem meglepő, hogy az egyes témakörökben végzett kutatások egymástól nagyon különböző utakon járnak. Ugyanakkor a tudományterületek határait átívelő vizsgálatok lehetőséget kínálnak, hogy teljesebb képet alkothassunk e társadalmi közösségekkel foglalkozó vizsgálatok metszeteiről. Jelen esetben a nonprofit szervezetek köréről. A különböző tudományterületek eredményei sok esetben megerősítik, kiegészítik, magyarázzák egymást.

6.1. A nonprofit szektor társadalmi fejlődésben játszott szerepe

A különböző diszciplínák nonprofit szervezeteknek tulajdonított jellemzőit sorra véve, kibontakozik, hogy egy társadalmi funkcióit megfelelően betöltő nonprofit szektor többféle szempontból is fontos szerepet játszhat a társadalmi fejlődés tekintetében.

A nonprofit szervezetek képesek összefogni a társadalom szereplőit, ezzel erősíteni a társadalmi kohéziót, akár politikai, gazdasági, etnikai, vallási szakadékok áthidalására is lehetőséget teremthetnek. Formálják a társadalmi szolidaritást, a társadalmi identitást, amivel az állampolgárokat aktív társadalmi részvételre ösztönzik, bevonják a problémák megoldásába. A kialakult közösségek egyfajta nyilvánosságot is teremtenek, ahol a kiépült kapcsolatok révén könnyebben áramlik az információ. Ez segíti a közös cselekvést, a közösség értékrendjének betartását, ami növeli a megbízhatóságot. A közösségek tehát segítik a társadalmi normák és a bizalom kialakulását. A közösség megszerveződése alapot kínálhat az érdekvédelmi tevékenységek folytatására, és a társadalom kielégítetlen szükségleteinek ellátására.

A nonprofit szektor innovatívabb, rugalmasabb a társadalmi szolgáltatások és közösségi problémák kezelésében, mint az állami bürokrácia. A nonprofit szervezetek képesek olyan társadalmi igényeket is kielégíteni, olyan társadalmi csoportokat is elérni szolgáltatásaikkal, amelyeket a piac fizetőképés kereslet hiányában, az állam pedig azok speciális vagy specifikus jellege miatt, nem tud megfelelően kiszolgálni. Ezzel együtt alkalmasak lehetnek a másik két szektor által nem érhető erőforrásokat revitalizálni és a fejlődés irányába állítani.

A nonprofit szektorban kialakuló közösségek lehetőséget nyújtanak az állampolgárok számára, hogy védekezzenek a piac számukra káros hatásaival és az állam hatalommal való

visszaéléseivel szemben. A nonprofit szektor képes megerősíteni azokat a mechanizmusokat, amelyek egy demokráciában a folyamatos társadalmi ellenőrzést és szelekciót életben tartják, így hosszabb távon a nagyobb társadalmi hatékonyság irányába hatnak, növelik az átláthatóságok és elszámoltathatóságot. A közösségek bázisán kiformalódott normák és bizalom lehetőséget teremtenek a tranzakciós költségek csökkentésére, és egyes játékeleméleti kudarckot kiküszöbölésére a társadalomban és a gazdaságban.

Azáltal, hogy a szervezetek a társadalom különböző csoportjainak értékrendjét, érdekeit közvetítik, lehetőséget adnak a döntéshozóknak nagyobb információbázison alapuló, legitimebb, összességében jobb minőségű döntések meghozatalára, a döntések mögé társadalmi támogatottság felsorakoztatására, ami megkönnyítheti a döntés megvalósulását.

Mind az érdekvédelem, mind pedig az érdekartikuláció lehetőséget nyújt a társadalomnak, hogy a nonprofit szervezeteken keresztül korrigálja az állam és a piac bizonyos hibáit, kudarcait.

A szakirodalomban nem jellemző annak a – véleményem szerint fontos – ténynek a hangsúlyozása, hogy a nonprofit szervezetek működése diverzifikálja az értéktermelő és foglalkoztatási szerkezetet, amely az adott térségben növeli a gazdasági stabilitást. A nonprofit szervezetek tevékenysége a kívülről jövő támogatások, a helyi társadalom támogatása és az önkéntes munkaerő révén részben, vagy egészében függetlenedni tud a térségben végbemenő piaci folyamatoktól. Egy esetleges negatív irányú piaci változás esetén a helyi nonprofit szervezetek nagy eséllyel folytatni tudják tevékenységüket, továbbra is megtarthatják a munkaerőt, és elképzelhető, hogy betöltik az üzleti alapú szolgáltatásokban a válsággal keletkezett réseket is.

A szakirodalmi források arra is felhívják a figyelmet, hogy a fejlesztésben játszott funkciókat a nonprofit szektor nem automatikusan, pusztán létezésével tölti be. Ahogyan megfelelő körülmények között a nonprofit szervezetek a fejlődés, a társadalmi kohézió megteremtésének hasznos eszközeivé válhatnak, ugyanúgy lehetnek a fejlődés akadályai és a társadalmi elkülönülés szinterei is. Ahhoz, hogy az előbbi valósulhasson meg egy társadalomban akár nemzeti, akár alacsonyabb területi szinteken, a döntéshozók és a fejlesztésben dolgozó szakemberek számára elengedhetetlen, hogy ismerjék a nonprofit szektor, és a nonprofit szervezetek jellemzőit. Ez adja meg a lehetőséget, hogy a megfelelő működési kereteket megteremthessék ahhoz, hogy a nonprofit szektor a fejlődés szolgálatába álljon.

6.2. A nonprofit szektor társadalmi szerepeinek megjelenése Magyarországon

A magyar nonprofit szektor társadalmi fejlődésben játszott szerepeit értékelve, összességében, mind a szolgáltató, mind az érdekképviselői, mind pedig a közösségszervező oldalát gyengének kell minősítenünk. Annak ellenére, hogy elvitathatatlan, hogy számos szervezet kínál minden egyes funkció megvalósulására pozitív példát, illetve valósít meg egyedi, innovatív és sokszor pótolhatatlan társadalmi feladatokat. A hazai nonprofit szektor nemcsak az országon belül ellátandó feladatokhoz képest tekinthető gyengének, mindhárom szerep vonatkozásában elmarad a fejlett nyugati demokráciáktól is. Az értekezésben nem taglaltam részletesen e gyengeségek okait, ugyanakkor nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy a gyenge erőforrás-ellátottság csak az egyik fontos tényező. Minden bizonnyal hozzájárulnak ehhez a társadalmi értékrendbeli jellegzetességek, örökölt kulturális és szociálpszichológiai adottságok, valamint a nonprofit szektor ismeretének hiánya is.

A vizsgálat a gyengeségek társadalmi-gazdasági következményeinek feltárására sem terjedt ki. Ugyanakkor, ha az elméletek helyesek, ezeknek meg kell mutatkoznuk olyan területeken, mint például a hátrányos helyzetű csoportok kedvezőtlen társadalmi esélyei, gyenge társadalmi szolidaritás, magas közéleti korrupció, politikai döntések alacsony társadalmi elfogadottsága, környezetszennyező iparágak meglepedése, gazdasági együttműködések magas tranzakciós költségei, intézményrendszerrel független kis léptékű társadalmi szolgáltatások hiánya stb.

A nyugati demokráciákban a jóléti államok válságához kötődően végbement egy jelentős átalakulási folyamat a társadalmi szolgáltatások területén, amelyhez a nonprofit szektor jellege nagymértékben igazodott. Az országok többségében a nonprofit szektor az állammal és a piaci szervezetekkel szimbiozisan, szolgáltatóként tagozódott be az új rendszerbe. Így egyfajta szolgáltató jellegű nonprofit szektor alakult ki ezekben az országokban. Magyarország lemaradása ebből a szempontból elsősorban nem abban nyilvánul meg, hogy nem alakult ki ehhez hasonló kiterjedt szolgáltató nonprofit szektor (ez a skandináv államokban sem történt meg), hanem abban, hogy hazánk ezen értekezés megszületéséig egy túlméretezett, rossz struktúrájú, gyenge hatékonyságú társadalmi szolgáltató intézményrendszerrel rendelkezik, melynek átalakítása folyamatosan napirenden van, de valójában jelentős részében még nem történt meg. A magyarországi nonprofit szektor kapacitását tekintve gyenge, hogy a folyamatot érdemben befolyásolja, a kialakulatlan és változó viszonyok viszont nem teszik lehetővé számára, hogy stabil struktúrákkal alkalmazkodjon, így egyfajta átmeneti, köztes helyzetben létezik. A szektor jövőjét várhatóan nagymértékben meghatározza majd, milyen modellben történik meg végül a nagy társadalmi szolgáltató rendszerek átalakítása, és milyen szerep jut

ebben a modellben a nonprofit szervezeteknek. (A nyugati demokráciákban napjainkban a nonprofit szektorral kapcsolatban jelentkező kihívásokkal, esetleges problémákkal minden bizonnyal érdemes lenne már az átalakítás ezen szakaszában szembenézni.)

A nonprofit szektorban tapasztalt gyengeségek zömében nem napjainkban alakultak ki, hanem napjainkig ható, történelmileg örökölt adottságok. Erről az oldalról közelítve a nonprofit szektorban meglévő fejlődési, fejlesztési potenciál egy korábban csak gyengén kihasznált lehetőséget kínál a társadalom számára (akár a foglalkoztatásra, értéktermelésre, akár a demokratikus kontrollok működésére, akár a társadalmi tőke építésére gondolunk). Ugyanakkor ennek a potenciálnak a kihasználásához a szervezetek jelentős kapacitásépítésére és a fejlesztés szempontjából tudatos kezelésére lenne szükség. A területi szempontok elhanyagolásának következménye például, hogy a jelenlegi ágazati megközelítésből kiinduló gyakorlatban az erős szervezeti és területi koncentrátság miatt a támogatások zöme szervezetenként nagy állam-közei szervezetekhez kerül, területileg pedig vissza az ország legfejlettebb területére, a fővárosba, így az ország számos területén (közte a főváros egyes részein) a nonprofit szektor nem tud annyira megerősödni szervezetenként, hogy érdemben el tudja játszani a szerepét a fejlődésben.

6.3. A magyar nonprofit szektor területi és települési jellemzői

A magyar nonprofit szektor nagyon heterogén, egyes elemei más-más társadalmi-gazdasági jelenséghez, jogi szabályozáshoz, egyéni megfontoláshoz és lehetőséghez kötődnek. A szektor fejlődése és ezzel együtt területisége sem írható le csupán egyetlen tényező mentén, megjelenésén számos hatás tükröződik. A rendszerváltozáskor a szervezetek gyors elterjedésében nagy szerepet játszott a változáshoz, változtatáshoz kötődő társadalmi tőke, lelkesedés, várankozások találkozása a lehetőségekkel, melyet az új társadalmi berendezkedés és konkrétan a nonprofit szektorhoz kötődő liberális szabályozás, adókedvezmények nyújtottak. A szocializmus hatalomra kerülése előtti hagyományok felélesztésének igénye gyakran találkozott az emigrációban élő magyarság támogatásával. A vallásüldözés megszűnése, egyházi ingatlanok visszaadása újra megerősítette a keresztény felekezeteket. Kapaszkodót találtak a nonprofit szektorban a túlélésre törekvő, forráshiánnyal küzdő intézmények. A hiányos szabályozás és a társadalomban a szürke megoldásokra való nyitottság mellett a szervezetek terjedésében szintén szerepet játszott a haszonszerzésre való törekvés is. Az új társadalmi berendezkedés új társadalmi problémákat, kihívásokat, igényeket hozott a felszínre, amelyekre a forráshiánnyal küzdő állami szolgáltató szektor nehezen tudott reagálni, a profitorientált szervezeteknek pedig nem érte meg ezekre a területekre befektetni. Így megteremtődött egy széleskörű igény az

alternatív szolgáltatásokra, mely helyet kínált (és kínál) a nonprofit szolgáltatóknak. Mindezekhez csatlakozott a határok megnyílásával a nemzetközi környezet hatása, az ország nyugati demokráciák felé való fordulása, a nyugati mintakövetés, a nemzetközi donorszervezetek megjelenése és fejlesztési tevékenysége is. A nonprofit szervezetek alapítása és működése viszont a motivációk mellett ott tudott sikeresen megvalósulni, ahol a szándék találkozott a lehetőségekkel. Mind a szándékok, mind pedig a lehetőségek nem egyenletesen jelentek meg a térben, ezek lenyomatai különböző szinteken és mértékben megmutatkoznak a nonprofit szektor térszerkezetében.

Az újjáalakuló nonprofit szektor számos vonatkozásban újtásként jelent meg Magyarországon, az innováció útját követve először a fővárosban talált leginkább fogadókészségre, majd a településlejtőt követve haladt a kistelepülések irányába. A főváros szerepét számos más tényező is megerősítette: a társadalmi-gazdasági fejlettség (magasan képzett népesség jelenléte, vállalkozási aktivitás, jövedelemszint, kommunikációs infrastruktúra rendelkezésre állása stb.), országos hatalmi és szolgáltató intézmények koncentrációja, a város nemzetközi szerepe. Ennek következtében a nonprofit szektor főváros-vidék vonatkozásában nagy területi különbségekkel jött létre, különösen a szervezeti erőforrások nagy része koncentráldott a fővárosba. Ezáltal a fővárosi nonprofit szektor a magyar nonprofit szektorban a legintézményesebb, legprofesszionálisabb területté vált.

Ugyanakkor a szervezetek eloszlása vidéken sem volt egyenletes. Akárcsak a főváros esetében, az innováció településlejtőn keresztül vezető útja mellett szintén a nagyobb települések megerősödése felé hatott a kedvezőbb társadalmi-gazdasági fejlettség, a nagyobb térségeket ellátó hatalmi és szolgáltató intézmények koncentrációja is.

Magyarországon egy területileg erősen centralizált nonprofit szektor működik, melynek kialakulásában és fenntartásában több, a szektorral összefüggő jelenség, folyamat is közrejátszik, erősítve Budapest kiemelkedő pozícióját. A döntési funkciók fővárosi koncentrációja az érdekérvényesítés ideális terepévé teszi a fővárost, amely nemcsak szervezetek által kitűzött célok, de egyben maguk a szervezetek számára is több forrás kiharcolását teszi lehetővé, ami tükröződik is a különböző döntési formákban elosztott pénzek fővárosi koncentrációjában. A fővárosi nonprofit szektorba áramló több erőforrás nagyobb szervezeti kapacitás kiépítését teszi lehetővé, amely megteremti a professzionálisabb működés feltételeit, mindez pedig segíti a szervezetek erőforrásainak bővített újratermelését, ami még nagyobb mozgásteret biztosít e szervezeteknek.

A szervezetek hatókörére vonatkozó vizsgálatok alátámasztják, hogy a főváros központi funkciója a nonprofit szektor szempontjából is érvényesül. Az országos és nemzetközi hatókörű

szervezetek nagy többsége a fővárosban keres telephelyet. Ez azt is jelenti, hogy a fővárosi szervezetekhez áramló erőforrások egy része nem marad meg a fővárosban, hanem szélesebb körben hasznosul, egy része átáramlik vidéki szervezetekhez, tagszervezetekhez, ami valamelyest indokolhatja a budapesti szervezetek nagyobb támogatottságát. Ezzel együtt a döntéshozók szempontjából elgondolkodtató lehet, hogy valóban egyezik-e a szándékukkal, hogy a rendelkezésre álló központi források többségével – a népességarányhoz viszonyítva mintegy háromszoros arányban – kívánják támogatni az ország legfejlettebb területén működő, legtöbb lehetőséggel rendelkező nonprofit szervezetek tevékenységét.

A nonprofit szektor időbeli átalakulásai azt mutatják, hogy a szektor a rendszerváltozás után főváros-vidék viszonylatában nagy különbségekkel indult, ezt követően olyan folyamatok is megjelentek, melyek a különbségek csökkenése irányába hatnak. A szervezeti erőforrások szempontjából hosszú távon tekintve a nivellálódás számottevő mértéket ért el, mind a bevételek, mind a rendelkezésre álló munkaerő tekintetében. Ugyanakkor ezek a folyamatok nem olyan jelentőségűek, hogy gyökeresen átalakítsanak a magas bázisról induló főváros-vidék különbséget. A jövőbeli folyamatokat várhatóan jelentősen befolyásolja majd az Európai Unióhoz történő csatlakozás hatása, melynek előnyeit vélhetően a leginkább alkalmazkodóképes, professzionálisan működő szervezetek tudják a legjobban kihasználni, ami szintén a fővárosi szervezeteket hozza kedvező helyzetbe. A statisztika nem fedi fel, hogy a fizetett alkalmazottak utolsó vizsgálati évben történő megugrása már ennek az alkalmazkodási folyamatnak a tükörképe és a nivellálódási trend megfordulásának előjele, vagy csak egy egyedi kiugró éves adattal van dolgunk. Hosszú távon a főváros-centrikus térszerkezet fennmaradása várható, ugyanis a háttérben olyan mélyebb társadalmi, gazdasági, településszerkezeti jelenségek is meghúzódnak a nonprofit szektorral összefüggő főváros szerepét erősítő (jellemzően szintén tartós) jelenségek mellett, amelyek egy esetleges támogatáspolitikai változást követően is kétségtelenül fenntartánák a szektor fővárosi dominanciáját.

Noha összességében a főváros kedvező terepet biztosít a nonprofit szervezetek megtelepedésének, nemcsak pozitív jelzésekkel találkozunk. A „település, településrésze” kiterjedő hatókörű szervezetek és a településfejlesztéssel foglalkozó szervezetek alacsony aránya is jelzi, hogy a társadalom helyi közösségi kötődése nem túl erős. A szervezetekben való önkéntes részvétel jelentős csökkenése szintén negatív társadalmi folyamatokat és a társadalmi tőke gyengeségét sejteti, amely a kevésbé funkciógazdag külső kerületekben megmutatkozik a nagyon alacsony fajlagos szervezetszámban. A belső kerületekből való népességiáramlás hatására megváltozó demográfiai szerkezet és sérülő társadalmi háló is számos városnegyedben a

még meglévő közösségek felbomlásához vezethet, ami szintén negatívan hathat vissza a társadalmi tőkére.

Maga a főváros a nonprofit szektor szempontjából nem egységes, hanem erősen tagolt, a szervezetekkel való ellátottság a fővárosi belső területeiről kifele haladva jelentősen csökken. Míg a belső kerületek értékei országosan is kiemelkedők, a peremkerületek az ország legfejletlenebb térségeivel sorolódnak egy kategóriába. A fővárosi tagoltsága fejlesztési szempontból is a város differenciált kezelését igényli. Míg a fővárosi nonprofit szektora együttesen az országban a legjobban ellátott szervezetekből és szervezeti erőforrásokból, így adottságai leginkább alkalmassá teszik a szolgáltatási feladatok ellátására, bizonyos városrészek tekintetében nagyon is lemaradók. Ugyan a belső és peremkerületek problémája más tőről fakad, mégis mindkét esetben szükséges a társadalmi tőkét erősítő, helyi társadalmat összetartó szervezetek megőrzése, a társadalomszervező funkciókat betöltő nonprofit szervezetek támogatása.

A megyeszékhelyek vizsgálatai rámutattak, hogy a fővárosi szervezeti ellátottsága nem egyedülálló az országban. Számos megyeszékhelyi nonprofit szektora meghaladja a fővárosi méretét fajlagos szervezetszám alapján. A megyeszékhelyek közötti nagy különbségekre jellemző, hogy emellett némely városok szervezeti ellátottsága nem haladja meg a legjobban ellátott megyékét (például: Tatabánya, Kecskemét), holott összességében a megyeszékhelyek ellátottsága messze felette található a kisebb településekének. A centralizáltság és a nagyobb szervezeti hatékonyság a megyeszékhelyek és kisebb települések viszonyában is érvényesül. Szintén a településlejtő felső részének, ezzel együtt a megyeszékhelyek megerősödésének kedvez a civil szervezetek „inkubálására” külföldi, állami és önkormányzati támogatással létrehozott szolgáltatóhálózat is. A szervezetek hatóköre szempontjából kitűnik, hogy szoros összefüggés van a települések településlejtőn elfoglalt helyzete és a nonprofit szektor hatóköre között. Az összefüggés a megyeszékhelyek vonatkozásában a regionális és megyei hatókörű szervezetek koncentrációjában jelenik meg.

A nonprofit szektor gazdasági fejlettséghez való kötődése nemcsak a településlejtőn keresztül, hanem a nagytérségi nyugat-kelet megosztottságon és némely gazdasági fejlettséggel kapcsolatos mutatóval jelzett kapcsolatában is megnyilvánul. Míg a településlejtőhöz való igazodás és a gazdasági mutatókkal való kapcsolat elsősorban és erőteljesebben az 1980-as évek végén gyakorlatilag újításként megjelent alapítványi szférán keresztül fejti ki hatását intenzívebben, addig a nyugat-kelet megosztottság sokkal inkább a társas nonprofit szervezetek területi megjelenésében érhető tetten.

A vizsgálatok alapján úgy tűnik, hogy a fejlettségi mutatókhoz való kötődés nem annyira a gazdasági értéktermelésen keresztül valósul meg, hanem sokkal inkább kötődik az egyes térségek egyfajta belső fejlettségi potenciáljához. Ez tükröződik a kisvállalkozásokkal, magasan képzett népességgel, lakosság jövedelmi viszonyaival való összefüggésekben, és az ezzel szemben a GDP-től és az ipari értéktermeléstől való függetlenségben, amely térszerkezetileg Fejér, Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom megye szervezeti ellátottság tekintetében való lemaradásában is megmutatkozik. Ezzel együtt a nagytérségi szinten megjelenő nyugatkelet megosztottság is csak részben kötődik közvetlenül a gazdasági fejlettséghez és annak következményeihez. A nyugati területek magasabb értékeiben olyan földrajzi fekvésből adódó elemek is hangsúlyosan megjelennek, mint a nyugati határ közelsége révén Ausztria mintakövetése és a balatoni üdülkörzet hatása. Mindennek következtében a nyugati területeken nagyobb összefüggő kedvezőbb ellátottságú térségek alakultak ki, mint a keleti országrészen, ahol a mozaikos szerkezetben a magasabb ellátottság megjelenésében nagy szereppel bír a településszerkezet.

A nonprofit szektor térszerkezetében szintén nyomon követhető a funkciógazdagabb hagyományos központok térségeinek jobb ellátottsága, ezzel szemben a hagyományos iparhoz kötődő térségek kevésbé kedvező mutatói. E különbséghez minden bizonnyal hozzájárul az eltérő társadalmi szerkezet, a válságjelenségek eltérő mértékű megjelenése, a szocialista társadalmi szervezetek visszaszorulása, a szocialista nagyvállalatok, mint potenciális támogatók leépülése, a szervezeti, intézményi hagyományok megléte illetve hiánya is.

A nonprofit szervezetek kapcsolódásai mellett fontos, hogy valamelyest függetlenedni is képesek ezektől a gazdasági, intézményi determinációktól. Képesek a gazdaság és intézmények számára kedvezőtlen területeken is hatással lenni. Ez a jelenség megmutatkozik a kedvezőtlen foglalkoztatási adatokkal rendelkező területeken megjelenő nagyobb nonprofit foglalkoztatásban, illetve területileg Szabolcs-Szatmár-Bereg nonprofit szervezeteinek kiemelkedő szervezeti kapacitásában. Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy mindez szigorú korlátok között valósul meg, korántsem akkora volumenben, hogy ellátná a jelentkező igényeket, teljes mértékben kielégítené az ellátatlan területeket, és felülmúrná az említett gazdasági, intézményi determinációkat. Feltételezhetően a függetlenedés jelentős mértékben alapozódik az adott térségen és tevékenységen kívüli erőforrásokra.

A kezdetben viszonylag nagy területi különbségekkel megjelenő nonprofit szektorban hosszabb időtávon a lassú nivellálódás a meghatározó folyamat, amely nyomon követhető a főváros-vidék viszonylatában, a kisebb települések felzárkózásában, a korábban lemaradó megyeszékhelyek jobban ellátottakhoz való közeledésében, valamint a megyék szintjén. A

folyamat lassúsága tükröződik a térszerkezet nagyfokú stabilitásában, amely mind a szervezetek megyei eloszlásában, mind pedig a szervezeti ellátottságban megjelenik, különösen markánsan az 1998-as évtől.

A nonprofit szektor térszerkezete területenként eltérő jellegzetességeket mutat, és eltérő pályán mozog, melyeket csupán az ellátottság keresztmetszeti vizsgálata nem tud felfedni. A megyei ellátottsági vizsgálatokban a legnagyobb ellentét Budapest és Pest megye viszonylatában jelentkezik. A megyeszékhelyek vizsgálata feltárta, hogy ennél sokkal jelentősebb ellátottsági különbségek is léteznek egyes megyeszékhelyek és megyéjük között, Zala, Fejér, Tolna, Heves, Csongrád és Győr-Moson-Sopron esetében. Pest megye megítélése a nonprofit szektorban nem egyszerű, mert a szuburbanizáció jelensége jelentősen befolyásolja a folyamatokat. Noha a megye szervezeti ellátottság tekintetében a legkevésbé ellátott megyék közé sorolódik, az északnyugati, északi területek kistérségei az agglomerációs gyűrűben országosan a jól ellátottak közé tartoznak (Szentendre, Pilisvörösvári kistérség). Úgy tűnik, hogy a szuburbanizáció és az azt kísérő jelenségek összességében kedveznek a nonprofit szektor növekedésének. A kiköltöző népesség ugyanakkor nem kapcsolódik be azonnal a nonprofit szektorba, tehát a népességnövekedéshez képest egyfajta késleltetett fejlődés megy végbe. Az, hogy ennek a növekedésnek a forrása egyfajta szervezeti szuburbanizáció, vagy a kedvezően alakuló helyi viszonyok, esetleg mindkettő, a rendelkezésre álló adatok alapján nem dönthető el egyértelműen, további vizsgálatokat igényel.

Fejér, Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom megye mindegyikében egy ipari alapú gazdasági megújulás ment végbe, úgy tűnik, ez a fajta fejlődés kezdeti szakaszában nem jelent dinamizáló erőt a nonprofit szektor szempontjából. Ez tükröződik a környezetükhöz képesti szervezeti ellátottságban való lemaradásukban, illetve a hatásárny elemzésnél tapasztalt alacsony fejlődési ütemben is. Az utóbbi időben azonban mind Székesfehérváron, mind Győrben intenzív növekedési folyamatok vették kezdetüket, melyek alapján e városok a legtöbb helyezést léptek előre a fejlettségi rangsorban. Azonban a növekedés mindkét esetben alapvetően a megyeszékhelyre koncentrálódik. A megyeszékhelyek és a megyék többi területének fejlődése elszakadt egymástól. (Az összefüggés annak ellenére fennáll, hogy kistérségi szinten némely megyeszékhelyeken kívüli területeken az 1990-es évek végétől országos felzárkózást is tapasztalhatunk e megyékben.)

Az ország nyugati területeire (Zala, Vas, Győr-Moson-Sopron nyugati része) az osztrák határ mentén jellemző, hogy a kistérségek egységesen kedvező ellátottságúak, és a fejlődési folyamatok is többnyire a további növekedés irányába mutatnak. Mind Zalában, mind pedig Vasban az országhoz képest nagyobb arányban jelennek meg a társadalmi önvédelem

szervezeti. Ezek elsősorban a kistelepülésekhez kötődő tűzoltó (Vas) és polgárőr (Zala) szervezetek formájában vannak jelen. A térség azonban, még Győr-Moson-Sopron keleti részének korábban jellemzett eltérő pályája mellett sem teljesen egységes. Míg Zalaegerszeg országosan is legintenzívebb növekedése a megyeszékhelyek közül messze kiemelte a várost a megye többi területe közül, addig Vas megye felzárkózása a balatoni megyékhez sokkal kiegyenlítettebben megy végbe, amiben hasonlóságot mutat a másik dunántúli felzárkózó Tolnával, ahol a megyeszékhely intenzív növekedése mellett a megye többi része is gyorsan növekszik.

Az ellátottság tekintetében a megyei rangsort vezető dunántúli megyék közös jellemzője, hogy a népességhez képest magas szervezeti kapacitásuk a szervezetek szintjén viszonylag alacsony ellátottsággal párosul, amely a kisebb, kevés erőforrással rendelkező szervezetek nagy tömegű előfordulására utal.

A Balaton környéki megyék magas szervezeti ellátottsága nagyban kötődik az üdülőkörzethez, amelyben nagy szerepet játszanak a szabadidő, hobbi, sport tóhoz kötődő szervezeti. A kezdeti időszakban minden bizonnyal kiemelkedő jelentőségű volt az üdülőkörzet jelenléte az ellátottság növekedése szempontjából, amellett, hogy e megyék központjai is a megyeszékhelyek rangsorának az elején találhatók. Ugyanakkor az utóbbi időben a Balaton megszűnt további dinamizáló tényező lenni, így a megyék egyéb tulajdonságai jobban előtérbe kerültek a további fejlődés viszonylatában, ami azt eredményezte, hogy a három megye fejlődési pályája napjainkban jelentősen eltér egymástól. Ez kitűnik mind a hatásarány elemzésből, mind pedig a megyeszékhelyek eltérő fejlődéséből is. A Balatonnal csak kis területen érintkező Zala megyében a legkisebb az üdülőkörzet hatása, a megye dinamikáját sok tekintetben a nyugati határ menti fekvés és a megyeszékhely intenzív fejlődése is hordozza. Ugyanakkor a megye fejlődését lassítja a fejlődés szempontjából kedvezőtlen tevékenységszerkezet, ezzel együtt sem kell azonban Zala megye esetében jelentős pozícióvesztéssel számolni a közeljövőben. Veszprém megyében a megyeszékhely nem szorult vissza számottevő mértékben, és a Balaton északi partját is kevésbé érintette a visszaesés, mint a déli partot, Balatonfüred kistérsége továbbra is átlag felett növekszik, Zala megyével ellentétben a tevékenységszerkezet összetétele is inkább kedvező. Ugyanakkor a megyében a nyugati területek és a Balaton dinamizmusától is távol eső belső perifériákat is találunk (Ajakai, Sümegi kistérség). Mindent összevetve Veszprém megyében összességében szintén nem várható jelentős visszaesés. A másik két Balaton-környéki megyével szemben Somogyban viszont számos figyelmeztető jellel találkozhatunk. A kezdetben Budapest ellátottságával vetekedő megye gyenge növekedésével fokozatosan lemaradt a fővárostól, és a másik két balatoni megye is utolérte. Kistérségi szinten csupán a Tabi kistérség

mutatott az országos átlagnál nagyobb növekedést a megyében, a balatoni kistérségek közül a déli parton jelentkezik leginkább a visszaesés és a stagnálás. Emellett a tevékenységszerkezet sem támogatja a fejlődést. Maga a megyeszékhely sem dinamika hordozó, magas ellátottsági pozíciója mellett a leglassabban növekvő megyeszékhelyek között találjuk. Mindez előrevetíti a megye jövőbeni további pozícióvesztését.

Csongrád, Baranya, Hajdú-Bihar megye mindegyikében jellemző a kiemelkedő regionális szerepkörrel rendelkező város jelenléte, amelyek a megyéjük nonprofit szektorának szervezetek számát tekintve több mint a felét tömörítik, ily módon jelentősen meghatározzák a megye ellátottsági pozícióját, és egyben szektorának jellegét is. A megyék nonprofit szolgáltatások területén való felülreprezentáltsága minden bizonnyal nagymértékben köszönhető Debrecennek, Pécsnek, illetve Szegednek. Hasonló adottságai ellenére viszont fajlagos szervezetszám és vélhetően szervezeti kapacitás tekintetében is Debrecen mégis lemarad a másik két regionális központtól. A három város közül Szeged növekedése a leginkább dinamikus, akárcsak Győr és Székesfehérvár, jelentős mértékben előrelépett a megyeszékhelyek rangsorában, viszont szintén hozzájuk hasonlóan, növekedésével nagymértékben eltávolodott a megye többi részének fejlődésétől. Ebből adódóan Csongrád megye előtérbe kerülését a keleti megyék viszonylatában alapvetően Szeged intenzív fejlődése indokolja, a megye többi része azonban a legkevésbé ellátott megyék között maradt.

A keleti országrészben a megyeszékhelyek fejlődése nagy jelentőséggel bír a megyék ellátottsági pozíciója szempontjából. Bács-Kiskun, Békés, Heves és Nógrád ugyan lemarad a legjobban ellátott nyugati megyéktől, de területükön nincsenek nagyobb lemaradó térségek, legfeljebb egy-egy legalacsonyabb kategóriába tartozó kistérséggel rendelkeznek. Megyeszékhelyek nélkül mindegyikük 10 ezer főre 41-42 szervezetet tömörít. Megyei szinten Heves mégis valamelyest magasabb ellátottsági kategóriába került, melyben Eger kiemelkedő dinamikája mutatkozik meg. A másik három megyében viszont a megyeszékhely alacsony megyei súlya viszonylag lassú növekedéssel párosul.

Noha a köztudatban is a legelmaradottabb megyéink közé tartoznak Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén, megítélésük a nonprofit szektor szempontjából nem ilyen egyértelmű. Noha mind Borsod-Abaúj-Zemplén északi része, mind pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg keleti területei kistérségi szinten feltehetően tartósan lemaradó perifériák maradnak, a két megye hosszú távon vizsgált szervezetszám növekedése átlag feletti. Borsod kikerült a legkedvezőtlenebb ellátottságú megyék közül. Szabolcs-Szatmár-Bereg szervezetei pedig összességében kiemelkedőek egy szervezetre jutó szervezeti kapacitásuk tekintetében. A

megyeszékhelyeik szervezeti ellátottságának növekedése sem a legalacsonyabb, hanem a közepes kategóriában található.

Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyével szemben, az 1990-es évek elején a keleti megyék között közepes ellátottsággal rendelkező Jász-Nagykun-Szolnok megyében azonban nem találunk ilyen biztató jeleket. A megye az utóbbi években bekerült a szervezetenként legkevésbé ellátott megyék közé. Még a megye többi része is valamivel gyorsabban fejlődik, mint a megyeszékhely. Az erőforrásokkal való ellátottsága, mind a népességhez, mind a szervezetekhez képest gyenge. Egyedül a határány elemzésben megmutatókozó tevékenységszerkezeti összetétel kedvezne a fejlődésnek, ezt viszont elnyomják a területi hatások. Várhatóan a Pest megye keleti, Jász-Nagykun-Szolnok északi és Heves délnyugati részén (Ceglédi, Nagykátai, Hevesi, Jászberényi kistérség) szervezeti ellátottság tekintetében kimutatható belső periféria tartósan fennmarad. A tendenciákat tekintve pedig fennáll a veszélye, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megyében délkeleti irányban kiterjed.

Köszönetnyilvánítás

A szerző ezúton is köszöni az Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért és a Magyar Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány értekezés elkészítéséhez nyújtott támogatását.

Irodalomjegyzék

- 1) Agg Zoltán (szerk.) (1994) *A lebegő megye – Cikkék és tanulmányok (1991 – 1994)*. Comitatus, Veszprém
- 2) Albert Fruzsina – Dávid Beáta – Németh Renáta (2005) Társadalmi támogatás, társadalmi kohézió. Országos Epidemiológiai Központ, Országos Lakossági Egészségfelmérés 2003 (OLEF 2003), kutatási jelentés
- 3) Andorka Rudolf (1997) Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest
- 4) Anheier, Helmut K. – Glasius, Marlines – Kaldor, Mary (2004) A globális civil társadalom bemutatása. In: Anheier, Helmut K. – Glasius, Marlines – Kaldor, Mary (szerk.) *Globális civil társadalom*. Typotex, Budapest, pp. 17-45.
- 5) Arató András (1992) Civil társadalom Lengyelországban és Magyarországon. Politikatudományi Szemle, 2. 2. pp. 53-80.
- 6) Arató András – Cohen, Jean (1992) Civil társadalom és demokratikus átmenet Latin-Amerikában és Kelet-Európában. Mozgó Világ, 18. 7. pp. 12-42.
- 7) Arató András (1999) Civil társadalom Lengyelországban és Magyarországon. In.: Arató András: *Civil társadalom, forradalom és alkotmány*. Új mandátum Könyvkiadó, Budapest, pp. 53-81.
- 8) Balás Endre (2006) A civil társadalom szerepe a demokratikus jogállam intézményeinek ellenőrzésében. Civil Szemle. 3. 2. pp. 5-15.
- 9) Banac, Ivo (1990) *Political Change and National Diversity*. Daedalus, 119. 1. 145-150. pp.141-159.
- 10) Barabási Albert-László (2003) *Behálózva. – A hálózatok új tudománya*. Magyar Könyvklub, Budapest
- 11) Barbeta, Paolo (1991) A nonprofit szektor gazdasági szerepe. Esély. 3. 1. pp. 12-22.
- 12) Bartal Anna Mária (2005) *Nonprofit elméletek, modellek, trendek*. Századvég Kiadó, Budapest
- 13) Bocz János (1997) *Szociális nonprofit szervezetek Magyarországon*. KSH Népeségstudományi Kutató Intézet kutatási jelentései Társadalomstatisztikai füzetek 19. KSH, Budapest
- 14) Bocz János – Géring Zsuzsanna – Kmetty Zoltán – Szabó Kriszta – Kreitl Péter (2006) *Nonprofit szervezetek Magyarországon 2004*. KSH, Budapest
- 15) Bocz János – Gyulavári Antal – Kuti Éva – Locherné Kelédi Ildikó – Mészáros Geyza – Sebestény István (1995) *Nonprofit szervezetek Magyarországon 1993*. KSH, Budapest
- 16) Borzaga, Carlo – Santuari, Aleste (2003) New Trends in the Non-profit Sector in Europe: The Emergence of Social Entrepreneurship. In: OECD [Helen Shields – Jennah Huxley – Deidre Claassen – Sheelagh Delf – Valerie Labourdette] (szerk.) *The Nonprofit Sector in a Changing Economy*. Párizs, OECD, pp. 31-59.
- 17) Bourdieu, Pierre (1983) *Ökonómische Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*. Soziale Welt, Sonderband 2. pp. 183-198. Magyar nyelven: Bourdieu, Pierre (1998) Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In. Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.) *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó Kft. – Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest pp. 155-176.
- 18) Bruszt László (1989) Az érdekképviseleti monopóliumok alkonya? In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 1988*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Debrecen, pp. 189-196.

- 19) Buchanan, Mark (2003) *Nexus, avagy kicsi a világ. – A hálózatok úttörő tudománya*. Typotex, Budapest
- 20) Bucher Eszter (2004) Nonprofit szervezetek a térben eltérő esélyekkel. Táj, tér, tervezés – Geográfus Doktoranduszok VIII. Országos Konferenciája, Szeged, www.geography.hu Letöltve: 2004.08.20.
- 21) Bucher Eszter – László Mária – Pirisi Gábor (2004) Nonprofit szervezetek és a településfejlesztés a Dél-Dunántúlon. II. Magyar Földrajzi Konferencia, Szeged, www.geography.hu Letöltve: 2004.08.20.
- 22) Bullain Nilda – Simon Ildikó (1997) Nonprofit szervezetek állami finanszírozásának ismérvei és gyakorlata Magyarországon. In.: Balogh Eszter – Bullain Nilda – Simon Ildikó (szerk.) *Egymás jobb megismerése felé - Tanulmányok az állam, az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek viszonyáról Magyarországon*. A Civil Társadalom Fejlesztéséért Alapítvány, Budapest, pp.15 – 29.
- 23) Coleman, James S. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94. pp. 95-120. Magyar nyelven: Coleman, James S. (1998) Társadalmi tőke az emberi tőke termelésben. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.) *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. AULA Kiadó Kft. – Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest pp. 11-43.
- 24) Coleman, James S. (1990) *Foundations of Social Theory*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Mass.), London. Magyar nyelven: Coleman, James S. (2001) Társadalmi tőke. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.) *A gazdasági élet szociológiája*. Aula Kiadó Kft. – Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest pp. 99 – 128.
- 25) Csermely Péter (2005) *A rejtett hálózatok ereje. – Mi segíti a világ stabilitását?* Vince Kiadó, Budapest
- 26) Czák Ágnes – Harsányi László - Kuti Éva – Vajda Ágnes (1995) *Lakossági adományok és önkéntes munka*. KSH – Nonprofit Kutatócsoport, Budapest
- 27) Czike Klára – Kuti Éva (2006) *Önkéntesség, jótékonyág, társadalmi integráció*. Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány, Budapest
- 28) Czike Klára (2006) *Önkéntesség és társadalmi integráció*. In: Czike Klára – Kuti Éva (2006) *Önkéntesség, jótékonyág, társadalmi integráció*. Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány, Budapest pp. 21-72.
- 29) Csizmadia Zoltán (2002) Robert D. Putnam: Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community. *Szociológiai Szemle*, 12. 3. pp. 183-193.
- 30) Dobrovics Sándor (1935) Magyar egyesületek statisztikája. *Magyar Statisztikai Szemle*. 13. 1. pp. 23-37.
- 31) Dombi Gábor – Oláh Miklós – Retz Tamás (2007) A közép-dunántúli nonprofit szektor helye és lehetséges szerepe a civil társadalom fejlesztésében. *Civil Szemle*, 4. 3-4. pp. 12-28.
- 32) Douglas, James (1987) Political Theories of Nonprofit Organization. In.: Powell, Walter W. (szerk.) *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*. Yale University Press, New Haven Magyar nyelven: Douglas, James (1991) Mit mond a politikatudomány a nonprofit szervezetről. In: Kuti Éva – Marschall Miklós (szerk.) *A harmadik szektor*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest, pp. 85-96.
- 33) Dusek Tamás (2001) A területi lehatárolások statisztikai következményei. In: Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei (CD). Szeged <http://geography.hu/mfk2001/cikkek/Dusek.pdf> Letöltve: 2009.01.11.

- 34) Dusek Tamás (2003) A statisztikai adatok területi aggregálásának kérdései. Statisztikai Szemle, 2003. (81.) 2. pp. 127-147.
- 35) Enyedi György – Tamási Péter (1997) Kibontakozó nonprofit szektor. INFO-Társadalomtudomány, [11.] 42. pp. 3-6.
- 36) Esping-Andersen, Gosta (1990) *Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press, Princeton, pp. 19-34. Magyar nyelven: Esping – Andersen, Gosta (1991) *Mi a jóléti állam?* In: Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin (szerk.) *A jóléti állam*. T-Twins, Budapest, pp. 116-134.
- 37) Farkas István (2005) A környezet – és természetvédő mozgalom együttműködési rendszere. Civil Szemle, 2. 3. pp. 47-58.
- 38) Frey Mária (2007) Szociális gazdaság – szolidáris gazdaság? In: Frey Mária (szerk.) *Szociális gazdaság kézikönyv*. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, pp.7-60.
- 39) Fukuyama, Francis (1995) *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. The Free Press, New York Magyar nyelven: Fukuyama, Francis (1997) *Bizalom – A társadalmi jólét és erények megerősítése*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- 40) Füzér Katalin – Gerő Márton – Sík Endre – Zongor Gábor (2005) A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel. Fejlesztéspolitika társadalmi hatásai 4. TÁRKI, Budapest <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a768.pdf> Letöltve: 2008.12.31. kutatási jelentés
- 41) Gellérty László – Gerencsér Balázs – Jagasics Béla – Szablics Bálint (2005) *Civil szolgáltató központok*. Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium Civil Kapcsolatok Főosztálya, Budapest
- 42) Gellner, Ernst (2004) *A szabadság feltételei: a civil társadalom és vetélytársai*. Typotex, Budapest
- 43) Granovetter, Mark (1990) The Old and New Economic Sociology: A History and an Agenda. In: Friedland, Roger – Robertson, Alexander F. (szerk.) *Beyond the Market Place: Rethinking Economy and Society*. Aldine de Gruyter, New York, pp. 95-112. Magyar nyelven: Granovetter, Mark (1996) A gazdasági intézmények társadalmi megformálása: a beágyazottság problémája. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.) *A gazdasági élet szociológiája*. Aula Kiadó Kft. – Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest pp. 61 – 78.
- 44) Habermas, Jürgen (1971) *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. – Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- 45) Halman, Loek (2001) *The European Values Study: A Third Wave. Sourcebook of the 1999/2000 European Values Study Surveys*. EVS, WORC, Tilburg University <http://spitswww.uvt.nl/web/fsw/evs/> Letöltve: 2008.06.24.
- 46) Hankiss Elemér (1986) *Diagnózisok 2*. Magvető Kiadó, Budapest
- 47) Hankiss Elemér (1989) *Kelet-európai alternatívák*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest
- 48) Hankiss Elemér (2002) *Új diagnózisok*. Osiris, Budapest
- 49) Hansmann, Henry B. (1980) The Role of Nonprofit Enterprise. Yale Law Journal. 1980. április pp. 835-902. <http://www.law.yale.edu/faculty/hansmannpublications.htm> Letöltve: 2007. 12. 03.

- 50) Hansmann, Henry B. (1987) *Economic Theories of Nonprofit Organization*. In: Powel, Walter W. (szerk.) *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*. Yale University Press, New Haven pp. 27-42. Magyar nyelven: Hansmann, Henry B. (1991) A nonprofit szervezetek közgazdasági elméletei. In: Kuti Éva – Marschall Miklós (szerk.) *A harmadik szektor*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest, pp. 29-44.
- 51) Heit Gábor – Vidra Szabó Ferenc (1992) A kulturális egyesületek és szabadidős társaságok szerepe a helyi társadalom fejlődésében. In: Kuti Éva (szerk.) *A nonprofit szektor Magyarországon*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest pp.189-203.
- 52) Huntington, Samuel P. (1993) *The Third Wave - Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press, Norman, London
- 53) James, Estelle (1987) *The Nonprofit Sector in Comparative Perspective*. In: Powel, Walter. W. (szerk.) *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*. Yale University Press, New Haven pp. 397-415. Magyar nyelven: James, Estelle (1991) A nonprofit szektor elmélete nemzetközi összehasonlítások tükrében. In: Kuti Éva – Marschall Miklós (szerk.) *A harmadik szektor*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest, pp. 45-56.
- 54) Jenkins, Robert M. (1997) A nonprofit szféra és a politikai rendszer kapcsolata Magyarországon. In: Balogh Eszter – Bullain Nilda – Simon Ildikó (szerk.) *Egymás jobb megértése felé – Tanulmányok az állam, az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek viszonyáról Magyarországon*. A Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány, Budapest, pp. 7-14.
- 55) Jody Jensen – Miszlivecz Ferenc (2005) Globális civil társadalom: A másképpen gondolkodás diskurzusától a világbanki zsargonig. *Civil Szemle* 2. 4. pp.5-24.
- 56) Jody Jensen – Miszlivecz Ferenc [2007] Globális civil társadalom felé. http://www.ises.hu/wp-content/uploads/2007/10/globalis_civil_tarsadalom_fele_polyanszky_t.doc Letöltve: 2009. 03. 16.
- 57) Kákai László (2005) Torzulások a magyar nonprofit szektorban. *Civil Szemle*, 2. 3. pp. 38-46.
- 58) Kákai László (2009) Civil szervezetek regionális összefüggései. *Civil Szemle*, 6. 1-2. pp.130-144.
- 59) Kawachi, Ichiro – Kennedy, Bruce P. – Lochner, Kimberly. – Prothrow-Stith, Deborah (1997) Social Capital, Income, Inequality, and Mortality. *American Journal of Public Health*, September 87. 9. pp. 1491-1498.
- 60) Keane, John (1988) *Despotism and Democracy: The Origins and Development of the Distinction between Civil Society and the State 1750-1850*. In: Keane, John (szerk.) *Civil Society and the State: New European Perspectives*. Verso, London, pp. 36-50.
- 61) Kemény László (1996) Civil érdek-képviselői szervezetek 1995-ben. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 1995-ről*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest pp. 304-310.
- 62) Kinyik Margit (2009) A nonprofit szervezetek mint szolgáltatók jellemzői Magyarországon. *Civil Szemle*, 6. 1-2. pp. 95-111.
- 63) Kocka Jürgen (2002) Das Bürgertum als Träger von Zivilgesellschaft – Traditionslinien, Entwicklungen, Perspektiven. In: Deutscher Bundestag (szerk.) *Enquete-Kommission, Zukunft des Bürgerschaftlichen Engagements. Bürgerschaftliches Engagement und Zivilgesellschaft*. Leske + Budrich, Opladen, pp. 15-22.
- 64) Kondorosi Ferenc (1998) *Civil társadalom Magyarországon*. Politika + Kultúra Alapítvány, Budapest

- 65) Kondorosi Ferenc (2000) Civil társadalom az emberi jogok védelmében. Magyar Közigazgatás, 11. (51.) 1.
- 66) Kumar, Krishan (1992) Civil társadalom. – Egy fogalom újrafelfedezése. Mozgó Világ 18. 7. pp. 5-16.
- 67) Kuti Éva (1998a) *Hívjuk talán nonprofitnak... – A jótékonyág, a civil kezdeményezések és az állami keretektől kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest
- 68) Kuti Éva (1998b) *Oktatási és tudományos célú nonprofit szervezetek*. KSH, Budapest
- 69) Kuti Éva (1999) *Kulturális célú nonprofit szervezetek*. KSH, Budapest
- 70) Kuti Éva – Vajda Ágnes (2000) Az elfoglaltság védelmében. In.: Harsányi László (szerk.) *1% – „Forintszavazatok” civil szervezetekre. – Tanulmányok*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest, pp. 23 – 28.
- 71) Kuti Éva (2004) Szándékok, szereplők, eredmények - A Nemzeti Civil Alapprogram első pályázati fordulójának tapasztalatai az adatok tükrében. www.nca.hu p. 52. Letöltve: 2008. 05.13.
- 72) Kuti Éva (2006) Lakossági adományok és társadalmi szolidaritás. In: Czike Klára – Kuti Éva (2006) *Önkéntesség, jótékonyág, társadalmi integráció*. Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány, Budapest, pp. 73-149
- 73) Kuti Éva (2008) A magyarországi civil társadalom és a nonprofit szektor helyzete, uniós kapcsolatai, fejlődési irányai. Gazdasági és Szociális Tanács. Budapest, www.mgszt.hu Letöltve: 2008.12.08. egyeztetés alatt álló szakértői anyag
- 74) Ladó Mária – Tóth Ferenc (2000) Érdekegyeztetés helyett társadalmi párbeszéd. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 1999-ről*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest pp. 401-412.
- 75) Lőcsei Hajnalka – Németh Nándor (2006) A Balaton régió gazdasági ereje. Comitatus, 16. 7-8. pp. 7-22.
- 76) Lyons, Mark (1993) The history of nonprofit organizations in Australia as a test of some recent nonprofit theory. Voluntas. 4. 3. pp. 301-325.
- 77) Márkus Mária (1992) A szükségletek politizálódása. Szükségletek, társadalmi mozgalmak és civil társadalom. Szociológiai Szemle, 2. 3. pp. 43-55.
- 78) Matějů, Petr (2004) Bizalmi és kölcsönösségi hálózatok: a társadalmi tőke két dimenziója. Részletek. Parola 15. 3. pp. 8-9.
- 79) Móra Veronika (2008) Zöld szegmens – A zöldek (környezet -, természet – és állatvédő szervezetek). Civil Szemle, 5. 1-2. pp. 119-131.
- 80) Molnár Szilárd (2005) A civil társadalom államosítása. Civil Szemle, 2. 3. pp.5-37.
- 81) Nagy Renáta – Sebestény István – Szabó István (2007) Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2005. KSH, Budapest
- 82) Nárái Márta (2000) Nonprofit szervezetek a kilencvenes évek Magyarországon. In: Horváth Gyula – Rechnitzer János (szerk.) *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs pp. 443-465.
- 83) Nárái Márta (2007) Civil Társadalom. In: Rechnitzer János (szerk.) *Nyugat-Dunántúl. Kárpát – medence régiói* 5. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest, pp. 355-368.

- 84) Nemes Nagy József (1998) A tér a társadalomkutatásban. – Bevezetés a regionális tudományba. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Ember – Település - Régió sorozat, Budapest
- 85) Nemes Nagy József (1999) Elágazó növekedési pályák az ezredvégi Magyarországon. In: Nemes Nagy József (szerk.) *Helyek, terek, régiók*. Regionális Tudományi Tanulmányok 4. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest pp. 65-86.
- 86) Nemes Nagy József (szerk.) (2005) *Regionális elemzési módszerek*. Regionális tudományi tanulmányok II. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, [Budapest]
- 87) Norris, Pippa (2002) *Democratic Phoenix*. Cambridge University Press Cambridge
- 88) Oláh Miklós (2000a) A Veszprém megyei civil szervezetek fejlesztése I. Comitatus, 10. 11. pp. 28-39.
- 89) Oláh Miklós (2000b) A Veszprém megyei civil szervezetek fejlesztése II. Comitatus, 10. 12. pp. 39-49.
- 90) Osváth László (2005) *Civil szervezetek térségi együttműködési Magyarországon. – Útmutató és kézikönyv a civil szervezetek térségi együttműködésének elveiről, módszereiről, eljárási rendjéről*. Térségi párbeszéd a területfejlesztésben. Szövetség az Országos Civil Érdekképviseletért Egyesület, Budapest, www.nonprofitkutatas.hu Letöltve: 2009. 03. 16.
- 91) Osváth László (2007) A térségi civil kapcsolatrendszer formálódása és jellegzetességei. *Civil Szemle*, 4. 1. pp.31-47.
- 92) Pelczynski, Zbigniew (1988) Solidarity and 'The Rebirth of Civil Society' in Poland, 1976-1981. In: Keane, John (szerk.) *Civil Society and the State. – New European Perspectives*. Verso Press, London pp. 361-380.
- 93) Putnam, Robert D. (1993a) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey p. 258.
- 94) Putnam, Robert D. (1993b) The Prosperous Community. *The American Prospect*. 4. 13. pp 35-42. www.prospect.org Letöltve: 2008. 03. 27. Magyar nyelven: Putnam, Robert D. (2004) A prosperáló közösség. A társadalmi tőke és a közélet. – Részletek. *Parola* 15. 3. pp.3-5.
- 95) Putnam, Robert D. (1995) Bowling Alone - America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6. 1. (January) pp. 65-78. Magyar nyelven: Putnam, R. D. (2006) Egyedül tekinthető: Amerika csökkenő társadalmi tőkéje. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.) (2006) *Gazdaság-szociológia. – Szöveggyűjtemény*. Aula Kiadó, Budapest
- 96) Putnam, Robert D. (2000) *Bowling Alone – The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York, London, Toronto, Sydney, Szingapúr
- 97) Reichardt, Sven (2004) Civil Society. A Concept for Comparative Historical Research. In: Priller, Eckhard – Zimmer, Annette (szerk.) *Future of Civil Society - Making Central European Nonprofit-Organizations Work*. Robert Bosch Stiftung, CD-n megjelent kiadvány
- 98) Rechnitzer János (1998) Nonprofit szervezetek területi szerkezete. In: Kurtán Sándor - Sándor Péter - Vass László (szerk.) *Magyarország évtizedkönyve 1988-1998*. I. kötet. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, pp. 539-553.
- 99) Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1995) *Szektor születik - A nonprofit szektor nemzetközi összehasonlításban*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest
- 100) Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1996) *Social Origins of Civil Society: Explaining the Nonprofit Sector Cross-Nationally*. In: Salamon, M. Lester – Anheier, H. K. (szerk.) Working Papers of the John Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project No. 22., John Hopkins University Institute for Policy Studies, Baltimore

- 101) Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1999) Szektor születik II. – Összefoglaló egy nemzetközi nonprofit kutatás második szakaszáról. Civitalis Egyesület, Budapest
- 102) Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. – List, Regina – Toepler, Stefan – Sokolowski S. Wojciech and Associates. (1999) Global Civil Society. – Dimensions of the Nonprofit Sector. Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, Baltimore
- 103) Salamon, Lester M. – Sokolowski, S. Wojciech – Regina, List (2003) *A civil társadalom „világnézetben”*. Civitalis Egyesület, Budapest
- 104) Scholte, Jan Aart (1999) Global Civil Society: Changing the world? CDGR Working Paper No. 31/99. Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation, University of Warwick.
- 105) Scott, John (2000) *Social Network Analysis. – A handbook*. SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi
- 106) Sebestény István (2005) *Civil dilemmák – Kihívások és alternatívák a civil szektorban*. Acta Civitalis 6. Civitalis Egyesület, Budapest
- 107) Sebestény István (2006) A makrostatisztikai adatok problémái. In: Czike Klára – Kuti Éva (2006) *Önkéntesség, jótékonyosság, társadalmi integráció*. Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány, Budapest pp. 201-207.
- 108) Seligman, Adam B. (1992a) A bizalomról. – A kollektív azonosságtudatról és az államszocializmus felszámolásáról. *Mozgó Világ*, 18. 7. pp. 43-51.
- 109) Seligman, Adam B. (1992b) Érvek a „civil társadalom” ellen. *Szociológiai Szemle*. 2. 1. pp. 75-80.
- 110) Siegel, Daniel – Yancey, Jenny (1992) *A civil társadalom újjászületése. – A nonprofit szektor fejlődése Kelet-Közép-Európában és a nyugati segítségnyújtás szerepe*. The Rockefeller Brothers Fund, New York
- 111) Simon Zoltán (2005) Lobbivilág Magyarországon - A lobbizás jelensége és fogalma a rendszerváltozás utáni magyar politikában. In: Sándor Péter – Vass László – Sándor Ágnes – Tolnai Ágnes (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 2004-ről*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, [Budapest] pp. 333-348.
- 112) Skoric, Vanja (2005) Állampolgári részvétel kutatás. In: Márkus Eszter (szerk.) *Ismerd, értsd, hogy cselekedhess.- Nonprofit Szektor Analízis. – Tanulmányok a részvételi demokrácia gyakorlatáról*. Nonprofit Szektor Analízis Program – EMLA Egyesület, Budapest, pp. 127-151.
- 113) Skrabski Árpád – Kopp Mária (1999) Társadalmi beállítottság, társadalmi tőke. *Századvég*, 4. 12. (tavasz) pp. 128-146.
- 114) Skrabski Árpád (2008) A társadalmi tőke változásai Magyarországon az átalakulás időszakában. In: Kopp Mária (szerk.) *Magyar lelkiállapot 2008 – Esélyteremtés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Semmelweis Kiadó, Budapest, pp. 121-130.
- 115) Stumpf István (1990) Pártosodás '89. In: Kurán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 1989-ről*. Aula-OMIKK, [Budapest] pp.386-398.
- 116) Szabó Máté (1994) Konfliktus, mobilizáció és tiltakozás Magyarországon (1990-1994). In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 1993-ról*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest pp. 83-92.
- 117) Szabó Máté (1998) Az EU és a civil szervezetek. *Politikatudományi Szemle*, 8. 3. pp. 93-110
- 118) Szabó Máté (2000) Globális civil társadalom? - Bevezető tanulmány. In: Szabó M. (szerk.) *Globális civil társadalom? - A nemzetközi és külföldi NGO-k szerepe a magyar civil*

- társadalom fejlődésében*, Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, [Budapest]
- 119) Szabó Lajos (1989) *A megújuló egyesületek működésének szabályai*. Agrárinformációs Vállalat, Budapest
 - 120) Szakál Gyula (2006) A civil szektor szerepe a társadalmi tőke képződésében. In: Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont Munkafüzetek 102. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, Budapest
 - 121) Szántó Zoltán – Tóth István György (1993) A társadalmi hálózatok elemzése. AULA, 15. 1. pp. 30-55.
 - 122) Thoma László (1995) A magyar szakszervezetek helyzete. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 1994-ről*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest pp. 294-301.
 - 123) Thoma László (2001) Társadalmi párbeszéd, 2000. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 2000-ről*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, [Budapest] pp. 202-214.
 - 124) Tóth András (2002) Magyar szakszervezetek a politika és a gazdaság viharában. In: Bayer József (szerk.) *Politika és társadalom*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, pp. 406-439.
 - 125) Tóth I. János (1997) *Játékelmélet és társadalom*. JATEPress, Szeged
 - 126) Unger Anna (2005) Demokrácia – közvetlen demokrácia – civil társadalom. In: Szabó Máté (szerk.) *Civil társadalom: elmélet és gyakorlat*. Rejtel Kiadó, Budapest, pp.19-36.
 - 127) Vajda Ágnes – Kuti Éva (2000) Állampolgári „szavazás” közpénzekről és civil szervezetekről. In: Harsányi László (szerk.) *1% – „Forintszavazatok” civil szervezetekre. – Tanulmányok*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest, pp. 29-99.
 - 128) Waltzer, Michael (szerk.) (1995) *Toward a Global Civil Society*. Berghahn Books, Providence
 - 129) Weisbrod, Burton A. (1975) Toward a Theory of the Voluntary Nonprofit Sector in a Three-Sector Economy. In: Phelps, Edmund S. (szerk.) *Altruism, Morality, and Economic Theory*. Russel Sage Foundation, New York pp. 171-195. Magyar nyelven: Weisbrod, Burton A. (1991) A háromszektoros gazdaságban működő öntevékeny nonprofit szektor egy elmélete felé. In: Kuti Éva – Marschall Miklós (szerk.) *A harmadik szektor*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest, pp. 15 – 28.
 - 130) Weisbrod, Burton A. (1988) *The Nonprofit Economy*. Harvard University Press
 - 131) Westlund, Hans – Westerdahl, Stig (1997) Contribution of the Social Economy to Local Employment. The Swedish Co-operative Institute – Institute for Social Economy, Stockholm
 - 132) Zimmer, Annette (2004) Civil Society Organizations in Central and Eastern European Countries: Introduction and Terminology. In: Priller, Eckhard – Zimmer, Annette (szerk.) *Future of Civil Society - Making Central European Nonprofit-Organizations Work*. Robert Bosch Stiftung, CD-n megjelent kiadvány
 - 133) Zongor Gábor (1999) Változatok a közép szintre, avagy a magyar közép szinttelenség. Tér és Társadalom, 13. 3. pp. 45-48.

Szerző nélkül

- 134) Social Cohesion, Trust and Participation: Social Capital, Social Policy and Social Cohesion in the European Union and Candidate Countries. European Commission, 2007. http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_situation/2006_exec_sum_soc_cap.pdf
Letöltve: 2008.06.24. kutatási jelentés

Statisztika

- 135) *Egyesületek Magyarországon 1970*. KSH, Budapest, 1972
136) *Egyesületek Magyarországon 1982*. KSH, Budapest, 1984
137) Népszámlálás 2001. KSH
138) *Nonprofit szervezetek Magyarországon 1992-2000*. Statisztikai kiadványsorozat KSH, Budapest
139) *Nonprofit szervezetek Magyarországon 2003-2006*. Statisztikai kiadványsorozat KSH, Budapest
140) *Társadalmi szervezetek 1991-ben Magyarországon*. KSH, Budapest, 1993
141) *Területi statisztikai évkönyv* (sorozat)
142) *T-STAR adatbázis*. KSH

Jogi anyagok

- 143) 529/1945 ME számú miniszterelnöki rendelet a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlásáról
144) 1872. évi VIII. törvénycikk az ipartörvény
145) 1912. évi LXIII. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről
146) 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság alkotmányáról
147) 1987. évi 11. törvényerejű rendelet egyes polgári jogi szabályok módosításáról
148) 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról
149) 1993. évi XCII. törvény a Polgári Törvénykönyv egyes rendelkezéseinek módosításáról
150) 1996. évi CXXVI. törvény a személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti felhasználásáról
151) 1997. évi CLVI. törvény a közhasznú szervezetekről
152) 2003. évi L. törvény a Nemzeti Civil Alapprogramról
153) 2006. évi IV. törvény a gazdasági társaságokról

Mellékletek

1. melléklet

A településtípusok nonprofit szervezeteinek tevékenységcsoportonkénti megoszlása, 2004

(%)

Tevékenységcsoport	Főváros	Megye- székhely	Többi város	Község	Összesen
Kultúra	13	10	11	9	11
Vallás	3	2	3	3	3
Sport	9	13	13	16	13
Szabadidő, hobbi	12	16	18	19	16
Oktatás	14	17	16	12	15
Kutatás	6	2	1	0	2
Egészségügy	7	6	4	1	5
Szociális ellátás	10	10	9	6	9
Polgárvédelem, tüzoltás	0	0	1	4	2
Környezetvédelem	2	2	3	2	2
Településfejlesztés	2	3	6	11	6
Gazdaságfejlesztés	2	2	2	2	2
Jogvédelem	2	1	1	1	1
Közbiztonság védelme	1	1	3	8	3
Többcélú adományoztatás, nonprofit szövetségek	3	2	1	0	1
Nemzetközi kapcsolatok	3	1	1	0	1
Szakmai, gazdasági érdekképviselet	10	8	6	5	7
Politika	1	1	1	0	1
<i>Összesen</i>	100	100	100	100	100

2. melléklet

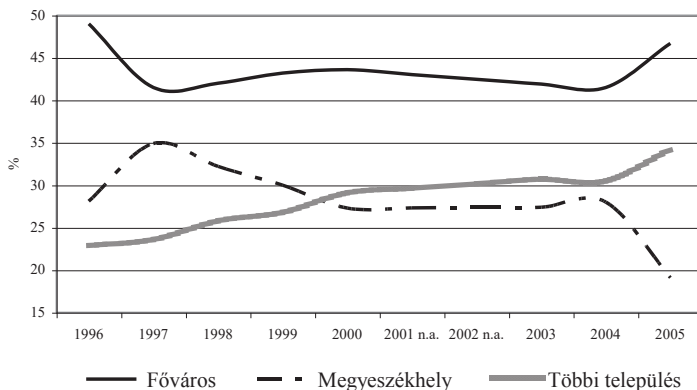
Különböző hatókörű nonprofit szervezetek megoszlása településtípusonként, 1996

(%)

Hatókör	Főváros	Megye- székhely	Többi város	Község	Összesen
Egy intézmény, konkrét cél	30,4	26,3	27,9	15,4	100
Kisebb körzet, településrész	32,0	26,4	24,6	17,0	100
Egy település	9,2	11,8	24,8	54,2	100
Több település	5,8	13,5	41,6	39,1	100
Egy megye	6,3	74,4	12,2	7,1	100
Több megye	22,4	45,5	20,0	12,1	100
Magyarország	73,2	13,2	8,7	4,9	100
Több ország	59,7	20,4	13,0	6,9	100
<i>Összesen</i>	27,9	22,8	23,5	25,8	100

3. melléklet

A nonprofit szervezetek által foglalkoztatott főállású teljes munkaidőben foglalkoztatottak megoszlása településtípusok szerint 1996-2005

4. melléklet

A nonprofit szervezetek bevételeinek megoszlása településtípusok szerint, 1993-2005

